МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

НАУКОВІ ПРАЦІ МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ ТА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

SCIENTIFIC WORKS OF INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT

POLITICAL SCIENCES AND PUBLIC MANAGEMENT

Випуск 3 (75), 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

УДК 34

Редакційна колегія

Семенець-Орлова І. А., кандидат політичних наук, доктор наук з державного управління, професор, директор Навчально-наукового інституту управління, економіки та бізнесу, Міжрегіональна Академія управління персоналом **(головний редактор)**

Дакал А. В., доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Жовнірчик Я. Ф., доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національний авіаційний університет

Карасевич А. О., кандидат філософських наук, професор, професор кафедри соціальних і правових дисциплін, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Козирська А., доктор політичних наук, професор, керівник кафедри соціальної і культурної безпеки факультету наук про політику і безпеку, Університет Миколая Коперника у Торуні, Польща

Ковач В. О., доктор наук з державного управління, старший дослідник, провідний науковий співробітник відділу проблем фізичного захисту об'єктів критичної інфраструктури центру інформаційно-аналітичного та технічного забезпечення моніторингу об'єктів атомної енергетики, НАН України

Кондратенко О. Ю., доктор політичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу теоретичних та прикладних проблем політології, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України

Копанчук В. О., доктор наук з державного управління, доцент кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

Кульгінський Є. А., доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри стоматології, Київський міжнародний університет

Лясота Л. І., кандидат політичних наук, доцент, член Соціологічної асоціації України

Монолатій І. С., доктор політичних наук, професор кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Орел М. Г., доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Пашина Н. П., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та міжнародних відносин, Маріупольський державний університет

Радченко О. О., кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Твердохліб О. С., доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління у сфері цивільного захисту, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту

Толуб'як В. С., доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри менеджменту та публічного управління, Західноукраїнський національний університет

Шмаленко Ю. І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

Яковлева Л. І., доктор політичних наук, професор, професор кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

Katarzyna Radzik-Maruszak, dr hab, profesor, Fac Polit Sci & Journalism, Maria Curie-Sklodowska University in Lublin (Lublin, Poland)

Marek Pietraś, prof. dr hab., Dyrektor Instytutu Nauk o Polityce i Administracji UMCS

Затверджено Вченою радою
Міжрегіональної Академії управління персоналом 30 жовтня 2024 (протокол № 11)

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1173 від 11.04.2024 року (Ідентифікатор медіа R30-03894).
Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») відповідно до Наказу МОН України № 320 від 07 квітня 2022 року (додаток 2) зі спеціальностей 052 – Політологія; 281 – Публічне управління та адміністрування.

Видання індексується Google Scholar

DOI: 10.32689/2523-4625-2024-3(75)

Наукові праці МАУП. Політичні науки та публічне управління. 2024. Вип. 3 (75). Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2024. 130 с.

Публікуються статті науковців, які досліджують актуальні проблеми розвитку політики та публічного управління. Для науковців, викладачів, студентів та всіх, кого цікавить розвиток політичної науки та публічного управління в Україні.

ISSN 2523-4625 (Print)
© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2024

ЗМІСТ

Ярослав ГАЛИЧ, Олена МОГИЛЬ
НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ВЕКТОРУ **7**

Дмитро ГРИГОР'ЄВ
ПОНЯТТЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВОЛІ У ПИТАННЯХ МІЖНАРОДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ВЧИНЕННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ **17**

Руслан ДМИТРЕНКО
СУТНІСНИЙ ЗМІСТ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ АГРОБІЗНЕСУ **23**

Михайло КОВТУН, Павло ГОРІНОВ
ПОЛІТИЧНІ ІДЕНТИЧНОСТІ ВЕТЕРАНСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ **29**

Андрій КОНЮШКОВ
ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО ВРЯДУВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ:
НА ПРИКЛАДІ КЕЙСУ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ **36**

В'ячеслав КОСТЮКОВ, Андрій МОШНІН
ВПЛИВ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК
ТА ІНВЕСТИЦІЙ КЛІМАТ КРАЇНИ **41**

Володимир КРЕЙДЕНКО
ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ
В СУЧАСНОМУ ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ **46**

Павло ЛИСЯНСЬКИЙ
ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФСПІЛКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ РФ
НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ,
ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОСИЛЕННЯ ПОЛІТИКИ ЕКСПАНСІОНІЗМУ **51**

Маріанна МАРУСИНЕЦЬ
ПЕРСПЕКТИВИ ПОВЕРНЕННЯ ЗАКОРДОННИХ ІРЛАНДЦІВ
НА БАТЬКІВЩИНУ ТА ПРОБЛЕМИ ІММІГРАЦІЇ В РЕСПУБЛІЦІ ІРЛАНДІЯ **58**

Олександр НАЗАРЧУК
ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ НА ДЕРЖАВНУ ПОЛІТИКУ
ТА ГРОМАДСЬКІ ІНІЦІАТИВИ В УКРАЇНІ **69**

Дарина СЕХ
МІЖМОР'Я ТА БЕЗПЕКА СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА: ПЕРСПЕКТИВИ І ВИКЛИКИ **76**

Віталій СІЛАЄВ, Павло ГОРІНОВ
ПОЛІТИКА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ
В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ:
ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ **81**

Ірина СТОРОЖУК, Денис ШЕВЧЕНКО
ПРОПАГАНДА ЯК ЗАСІБ ВИПРАВДАННЯ МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ
НЕДЕМОКРАТИЧНИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ:
ВІД НАЦИЗМУ І БІЛЬШОВИЗМУ ДО РАШИЗМУ **88**

Ганна ТРУШЕВИЧ
ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА В. ЗЕЛЕНСЬКОГО:
АНАЛІЗ СКЛАДОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ **98**

Дмитро УСОВ
СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «КОНКУРЕНТНА РОЗВІДКА», «ЕКОНОМІЧНА РОЗВІДКА» ТА «РОЗВІДУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ» У ПОЛІТОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ..... **104**

Юрій ШЕВЧУК
СУЧАСНИЙ СТАН ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ..... **111**

Анастасія ШУЛЬГА
АНАЛІЗ РІВНЯ ПОЛІТКОРЕКТНОСТІ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ ТА СПОСОБИ ЙОГО ПІДВИЩЕННЯ..... **116**

Олег ЯЦИНО, Андрій МОШНІН
ТЕМПОРАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ТА УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ В УКРАЇНІ..... **123**

CONTENTS

Yaroslav HALYCH, Olena MOGYL
DIRECTIONS OF THE REFORM OF THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE EUROPEAN INTEGRATION VECTOR **7**

Dmytro HRYHORIEV
THE CONCEPT OF POLITICAL WILL IN MATTERS OF INTERNATIONAL RESPONSIBILITY FOR THE COMMISSION OF WAR CRIMES **17**

Ruslan DMYTRENKO
ESSENTIAL CONTENT OF STATE REGULATION OF AGRIBUSINESS DEVELOPMENT **23**

Mykhailo KOVTUN, Pavlo GORINOV
POLITICAL IDENTITIES OF VETERAN ORGANIZATIONS IN MODERN UKRAINE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS **29**

Andriy KONYUSHKOV
DEVELOPMENT FACTORS OF ELECTRONIC GOVERNMENT IN MODERN UKRAINE (AN EXAMPLE OF THE PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES) **36**

Viacheslav KOSTIUKOV, Andrii MOSHNIN
INFLUENCE OF ANTI-CORRUPTION POLICY ON ECONOMIC DEVELOPMENT AND INVESTMENT CLIMATE OF THE COUNTRY **41**

Volodymyr KREIDENKO
CHALLENGES AND PROSPECTS OF PARLIAMENTARISM IN MODERN PUBLIC ADMINISTRATION **46**

Pavlo LISYANSKY
ACTIVITIES OF TRADE UNION ORGANISATIONS OF THE RUSSIAN FEDERATION IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE AS A TOOL FOR STRENGTHENING THE POLICY OF EXPANSIONISM **51**

Marianna MARUSYNETS
PROSPECTS FOR THE RETURN OF OVERSEAS IRISH TO THEIR HOMELAND AND THE PROBLEMS OF IMMIGRATION IN THE REPUBLIC OF IRELAND **58**

Oleksandr NAZARCHUK
THE INFLUENCE OF POLITICAL ELITES ON PUBLIC POLICY AND CIVIC INITIATIVES IN UKRAINE **69**

Daryna SEKH
INTERMARIUM AND THE SECURITY OF THE EASTERN PARTNERSHIP: PERSPECTIVES AND CHALLENGES **76**

Vitalii SILAIEV, Pavlo GORINOV
INFORMATION SECURITY POLICY IN THE CONDITIONS OF UKRAINE'S DIGITAL TRANSFORMATION: CHALLENGES AND WAYS OF PREVENTION **81**

Iryna STOROZHUK, Denys SHEVCHENKO
PROPAGANDA AS A MEANS OF JUSTIFYING INTERNATIONAL CRIMES COMMITTED BY NON-DEMOCRATIC POLITICAL REGIMES: FROM NAZISM AND BOLSHEVISM TO RASHISM **88**

Hanna TRUSHEVYCH
THE PHENOMENON OF V. ZELENSKY'S POLITICAL LEADERSHIP: ANALYSIS OF THE CONSTITUENT ELEMENTS **98**

Dmytro USOV
THE RELATIONSHIP BETWEEN THE CONCEPTS OF «COMPETITIVE INTELLIGENCE», «ECONOMIC INTELLIGENCE» AND «INTELLIGENCE ACTIVITY IN THE ECONOMIC SPHERE» IN THE POLITICAL DIMENSION..... **104**

Yurii SHEVCHUK
THE CURRENT STATE OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE: THEORETICAL ASPECT..... **111**

Anastasiia SHULGA
ANALYSIS OF THE LEVEL OF POLITICAL CORRECTNESS OF PUBLIC OFFICIALS IN MODERN UKRAINE AND WAYS TO INCREASE IT..... **116**

Oleh YATSYNO, Andrii MOSHNIN
TEMPORAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF THE FORMATION OF THE MILITARY AND MANAGERIAL ELITE IN UKRAINE..... **123**

УДК 351:342.78 (477)
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-3(75)-1

Ярослав ГАЛИЧ
аспірант кафедри публічного адміністрування,
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», barber2020@ukr.net
ORCID: 0009-0007-1470-2897

Олена МОГИЛЬ
аспірантка кафедри публічного адміністрування,
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», olenamogil167@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3536-7999

НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ВЕКТОРУ

У статті досліджено питання сучасних напрямів реформування системи публічного управління в Україні в контексті євроінтеграційного вектору. Для створення ефективної та дієвої системи публічного управління слід здійснити ряд дієвих реформ щодо удосконалення існуючої системи. Визначено, що реформи мають стосуватися як діяльності органів публічного управління, так й скеровані на взаємодію з громадянським суспільством. Встановлено, що важливе місце відводиться стабільності, яка є основою для євроінтеграції. Закцентовано, що реформування системи публічного управління в Україні здійснюється в умовах сучасних безпекових викликів, спричинених війною та спричиняє до сповільнення реформ. Ключовими позитивними тенденціями євроінтеграції вважається зміцнення стабільності демократичної політичної системи, модернізація правового поля, гарантування прозорості українського законодавства, зміцненням національної безпеки та безпеки громадян. Для подальшого процесу європейської інтеграції України та максимального ефекту її переваг, зменшення викликів визначено відповідні стратегії в цьому напрямі. У аспекті європеїзації державного управління в Україні охарактеризовано три напрями, за якими здійснюють відповідні зміни. Закцентовано увагу на значимості здійснення стратегічного публічного управління в умовах євроінтеграції та наведено практичні кроки удосконалення стратегічного публічного управління у контексті євроінтеграційного вектору розвитку. Обґрунтовано основі напрями трансформації системи публічного управління. Підкреслено, що важливою умовою постає реформування організації та нормативного забезпечення публічного управління, приведення системи публічного управління України у відповідність до міжнародних стандартів управління. Акцентовано на важливості активної участі інститутів громадянського суспільства щодо реформування системи публічного управління в Україні. Виокремлено пріоритетні тенденції, що пов'язаних з успішним процесом вступу до ЄС, початковим діалогом з ОЕСР щодо вступу, а також післявоєнним відновленням та модернізацією системи державного управління.

Ключові слова: *реформування, публічне управління, система публічного управління, реформи, євроінтеграція, органи публічної влади, громадянське суспільство, механізми публічного управління, цифрова держава, електронне врядування, «добре врядування», безпекові виклики.*

Yaroslav Halych, Olena Mogyl. DIRECTIONS OF THE REFORM OF THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE EUROPEAN INTEGRATION VECTOR

The article examines the issue of modern directions of reforming the system of public administration in Ukraine in the context of the European integration vector. To create an effective and efficient system of public administration, a number of effective reforms should be implemented to improve the existing system. It was determined that the reforms should relate to both the activities of public administration bodies and to interaction with civil society. It was established that an important place is given to stability, which is the basis for European integration. It is emphasized that the reform of the public administration system in Ukraine is carried out in the conditions of modern security challenges caused by the war and causes the slowdown of reforms. Strengthening the stability of the democratic political system, modernizing the legal field, guaranteeing the transparency of Ukrainian legislation, strengthening national security and the security of citizens are considered key positive trends of European integration. For the further process of European integration of Ukraine and the maximum effect of its advantages, reduction of challenges, appropriate strategies in this direction have been defined. In the aspect of the Europeanization of public administration in Ukraine, three directions have been characterized in which relevant changes are being made. Attention is focused on the importance of implementing strategic public management in the conditions of European integration, and practical steps for improving strategic public management in the context of the European integration vector of development are given. The directions of the transformation of the public administration system are substantiated. It is emphasized that an important condition is reforming the organization and regulatory support of public administration, bringing the public administration system of Ukraine into compliance with international management standards. Emphasis is placed on the importance of active participation of civil society institutions in

© Галич Я., Могиль О., 2024

reforming the system of public administration in Ukraine. The priority trends associated with the successful process of accession to the EU, the initial dialogue with the OECD regarding accession, as well as the post-war restoration and modernization of the state administration system are highlighted.

Key words: *reformation, public administration, system of public administration, reforms, European integration, public authorities, civil society, mechanisms of public administration, digital state, electronic governance, «good governance», security challenges.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. На сучасному етапі розвиток України обумовлений потребою у здійсненні низки реформ системи публічного управління. Особливе місце в контексті пошуку ефективних напрямів розвитку системи публічного управління в Україні відводиться євроінтеграційним процесам.

Прагнення нашої держави стати повноправним членом Європейського Союзу (ЄС) вимагає приведення законодавства у відповідність до стандартів та норм ЄС, впровадження низки заходів, спрямованих на наближення нашої держави до вступу в ЄС.

Чинниками, що ускладнюють процес проведення реформ у сфері публічного управління є перебування нашої країни у стані війни та першочерговою потребою спрямованості всіх ресурсів на потреби війни та оборони держави. Проте отриманий Україною у 2022 році статус кандидата на членство в ЄС концентрує увагу на важливості пришвидшених темпів впровадження реформ у багатьох сферам, зокрема й публічного управління.

Сьогодні перед владними структурами та інституціями постає нагальна вимога та потреба в комплексному проведенні реформування системи публічного управління та приведення законодавства до європейських вимог.

Актуалізація наукового осмислення сучасної проблематики, обмеження ресурсів та подальший розвиток держави вимагають впровадження нових підходів та рішень в сфері публічного управління, що зумовлює актуальність обраної тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на сучасні умови у наукових дослідженнях можна простежити значний масив праць, що присвячені актуальному питанню реформування у сфері публічного управління в аспекті євроінтеграційних процесів. Зокрема, розкрито окремі напрями в працях таких науковців як: Ф. Барановського [1], О. Воронової і Н. Галунець [2], С. Ковальчука [5], Ю. Ковтун [6], О. Красівського [7], Р. Масика [8], Б. Мельниченка [9], К. Нестеренко й М. Богатирьової [11], Н. Орлової, М. Лукашук [11], К. Пастух [13], В. Сиченко та М. Лукашук [15], О. Луцевича [17] та інші. У наукових доробках цих авторів сфокусовано увагу на трансформації державного управління в умовах глобальних та євроінтеграційних вимірах [15], європейській інтеграції як чиннику демократичної трансформації України [2], загальному чиннику впливу євроінтеграційних процесів на сферу публічного управління [8], реформуванні публічного управління в Україні у контексті євроінтеграції [11] й стратегічному публічному управлінні в умовах євроінтеграції [13], публічному управлінні в умовах воєнного стану в Україні [9], напрямках реформування громадянського суспільства й органів публічної влади в умовах війни в Україні [5] та впливу громадянського суспільства на процес європейської і євроатлантичної інтеграції [1] та ін.

З огляду на значний масив присвячених праць варто відзначити про висвітлення окремих аспектів ь, що стосуються напрямів реформування системи публічного управління в Україні в контексті євроінтеграційного вектору. Ці праці слугували комплексному дослідженню напрямів реформування системи публічного управління в контексті євроінтеграційного вектору.

Мета статті. Мета цього дослідження полягає в обґрунтуванні ключових напрямів реформування системи публічного управління в Україні в контексті євроінтеграції зважаючи на сучасні безпекові виклики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Режим воєнного стану в нашій країні показав, що значне місце відводиться ефективності системи публічного управління, яка направлена на гарантування соціально-економічного розвитку держави, а також соціального добробуту громадян. Однак, на сьогодні діюча система публічного управління в Україні не спроможна в повному обсязі гарантувати додержання основних прав, свобод та інтересів людини й громадянина. З метою створення ефективної й дієвої системи публічного управління слід здійснити низку дієвих реформ, націлених на удосконалення існуючої системи. Реформи мають стосуватися як діяльності органів публічного управління, так безумовно повинні бути скеровані на результативну взаємодію із громадянським суспільством.

Надзвичайне місце відводиться стабільності, яка є базисом для євроінтеграції та

потребою впровадження низки реформ в різних сферах, де особливе місце відводиться саме реформам, що пов'язані з системою публічного управління. Необхідна збалансована система публічного управління.

Назріла необхідність оперативного впровадження реформ в умовах війни, яка ускладнюється через корупцію та недовершеність законодавчого поля, вплив олігархічних структур, які підривають наміри щодо євроінтеграції. Зовнішньополітичному тиску та потенційній ізоляції відводиться значне місце у формуванні обставин, в яких Україна реалізує свої євроінтеграційні амбітні плани [7, с. 153].

Зарубіжна практика засвідчує, що в переважній більшості держав напрям інтеграційного потенціалу залежить від їх соціального й економічного розвитку. Саме тому актуальним і важливим для України є здійснення ряду системних реформ публічного управління. Проте слід зважати на той важливий аспект, що реформування системи публічного управління в Україні повинно здійснюватися в сучасних умовах безпекових викликів, спричинених війною і зважати на подальші наслідки.

Інтеграція у світове співтовариство ставить Україну перед вибором формування нової моделі розвитку та державного управління. Основними політичними вигодами поступової євроінтеграції України є зміцнення стабільності демократичної політичної системи (її інститутів), модернізація законодавчого поля і забезпечення прозорості національного законодавства, поглиблення культури демократії тощо. Для нашої держави інтеграція до ЄС виражається також значимістю зміцнення національної безпеки та безпеки громадян, зміцнює взаємини, що відповідають національним інтересам країни [цит за: 15, с. 90].

Відповідно до оцінок експертів [10, с. 33], найскладнішим сектором впровадження європейських реформ є верховенство права, а друге місце відводиться сектору «Довкіллю і зміні клімату». Третє місце посідає реформа державного управління. Таким чином, це свідчить про складність втілення реформ, а тому трансформація та вдосконалення адміністративних структур/практик вважається складним завданням.

В українських громадян ЄС та усі явища, що пов'язані з цими процесами, першочергово пов'язані з високими стандартами, цінностями, вимогами [цит. за: , с. 94]. Поміж них важлива роль відводиться європейським стандартам публічного управління, які зв'язують зі створенням та функціонуванням ефективної, дієвої системи публічного управління. Складним вбачається уніфікувати європейські стандарти публічного управління, оскільки вони є залежними від специфічних особливостей правових систем, зафіксованих в різних нормативних документах, засновані на звичаєвому праві й традиціях у сфері публічного управління, є складником організаційних структур і відображаються в деталізованих процедурах європейських держав. Вбачається важливим виокремити стандартизовані вимоги організації публічного управління в державах Європейського Союзу, зокрема: а) націленість на задоволення публічних інтересів та впровадження ідеології соціально відповідальної держави; б) налагодження стандартних європейських форм з приводу взаємодії інститутів громадянського суспільства із публічним управлінням; в) організація публічного управління згідно принципу верховенства права та демократизму; г) системність правового забезпечення публічного управління (наявність відповідних системних нормативних актів щодо процедур публічного управління) [9, с. 94].

Складовою процесу правового зближення, який зумовлений євроінтеграційними факторами, є проникнення управлінських норм ЄС у національну правову систему публічного управління. Кожній державі-члену Європейського Союзу є проблематичним застосовувати різні стандарти у національному законодавстві та законодавстві спільноти. Обумовлюється необхідність уніфікації підходів, уряди країн впроваджують у національне нормативно-правове поле стандарти ЄС та запроваджують їхній позитивний досвід. Саме тому, перед Україною, як державою-претендентом стосовно вступу до союзу, виникає нагальна необхідність розвивати свої системи публічного управління, які наближені до норм європейського врядування [цит. за: 8, с. 80].

Зважаючи на рівень імплементації Угоди про асоціацію та надану оцінку Європейської комісії (ЄК), очевидно, що Україна нині має виконати значний масив роботи щодо наближення українського законодавства до правової бази ЄС та підготовки необхідних інститутів для повноправного членства в цьому союзі. Щоб виконати вимоги ЄС, Україна має адаптувати чинне законодавство до acquis ЄС. Поміж тим створення та утвердження відповідних інституцій для ефективного впровадження і гарантування здійснення зазначених положень матиме вагому значимість для успіху нашої держави на шляху до членства в ЄС [10, с. 15].

На сьогодні проблематичним аспектом є недосконаліть і суперечливість правових

актів, що зумовлюють перешкоди безпроблемній реалізації прав, обов'язків суб'єктів усіх суспільних відносин. Вбачається ефективним методом розв'язання вищевказаної проблеми законодавче урегулювання процесу прийняття нормативних актів суб'єктами правового процесу. Створення національної правової системи згідно європейських норм повинно здійснюватися разом із оновленням та пристосуванням діючої законодавчої бази до правового поля Євросоюзу. Досягнення якісних результатів вбачається можливе за умов злагодженої співпраці між усіма гілками влади [6, с. 32].

Для подальшого процесу європейської інтеграції України, максимізації її переваг, а також зменшення викликів науковцями [цит. за: 2, с. 234] сформовані відповідні стратегії, зокрема:

- продовжувати активність стосовно впровадження реформ, першорядно в сфері боротьби з корупцією, а також підвищення транспарентності влади і реформування судової системи, підтримки підприємництва, що буде сприяти збільшенню ефективності національних інституцій та зробить державу для іноземних інвесторів більш привабливою;

- більш активно співпрацювати із Європейським Союзом у різних сферах, включаючи безпеку, енергетику, торгівлю, інновації, транспорт, що буде сприяти зміцненню української економіки, підвищить її конкурентоспроможність та забезпечить стабільність;

- розвивати співпрацю з країнами-партнерами, першочергово із державами Вишеградської групи й державами Балтії, а також іншими східними↔центрально-східними державами, що буде сприяти спільному розв'язанню проблем та зміцненню регіональної стабільності;

- продовжувати підтримку громадянського суспільства, забезпечувати свободу слова та незалежність засобів масової комунікації для утвердження демократії, підвищувати відповідальність влади перед громадянами та знизити ризик дій маніпуляційного характеру інформацією;

- інвестувати у розвиток науки, освіти, інновацій задля підвищення кваліфікації та зробити економіку в більшій мірі конкурентоспроможною, інноваційною.

В Україні в контексті європеїзації державного управління виокремлюють три напрями, за якими здійснюють відповідні зміни (рис. 1).

Принципи державного управління встановлюють яким є ефективне державне управління на практиці, окреслюють основні вимоги, які мають додержуватися в період євроінтеграційного процесу країни до ЄС. Належне державне управління вважається ключовим стосовно досягнення економічного зростання та конкурентоспроможності, а також щодо покращення якості життя громадян. Демократичне врядування та верховенство права вимагають підзвітного, спроможного та ефективного державного управління [3, с. 19].

Науковці [12, с. 120] доцільно стверджують, що підзвітне і прозоре державне управління є важливою передумовою євроінтеграції Української держави, без якої вбачається неможливим вибудувати сильну, європейську та демократичну державу.

Перспективи вступу України до ЄС, геополітичні виклики, глобалізаційні процеси, а також їхній вплив на суспільно значущі аспекти в нашій країні вимагають удосконалення відповідних підходів щодо організації стратегічного публічного управління.

В Україні у контексті євроінтеграційного вектору зростає значущість здійснення стратегічного публічного управління в умовах євроінтеграції, що вважаємо обґрунтованим, формуються відносно нові підходи стосовно його забезпечення. Зазначене зумовлює необхідність зосередження прискіпливої уваги прийняття важливих стратегічних управлінських рішень щодо вирішення різного спрямування проблем, які стосуються розвитку держави й її регіонів в аспекті євроінтеграційних процесів. Існуючі в нашій державі тренди підкреслюють потребу в розв'язанні проблем через вдосконалення забезпечення стратегічного публічного управління у контексті євроінтеграційного вектору розвитку.

Основною умовою позитивної трансформації національної моделі публічного управління та швидкої інтеграції до ЄС є формування потужного інституційного механізму. Щоб досягнути необхідних результатів центральні органи влади повинні координувати та управляти процесами врядування. Водночас зберігається можливість стосовно моніторингу ефективності механізмів державного управління через застосування принципів підзвітності та прозорості [15, с. 93].

На рисунку 2 розташовано практичні напрями стосовно вдосконалення стратегічного публічного управління. Варто також зазначити щодо важливості використання міжнародного досвіду стратегічного публічного управління, передусім підготовки стратегічних документів в Європейському Союзі. Фокус уваги має бути зосереджений на оцінюванні результативності втілення стратегій.

Україна здійснила ряд реформ задля наближення національних стандартів до

Рис. 1. Напрями змін в контексті європеїзації державного управління

Джерело: сформовано на основі [11, с. 60-62]

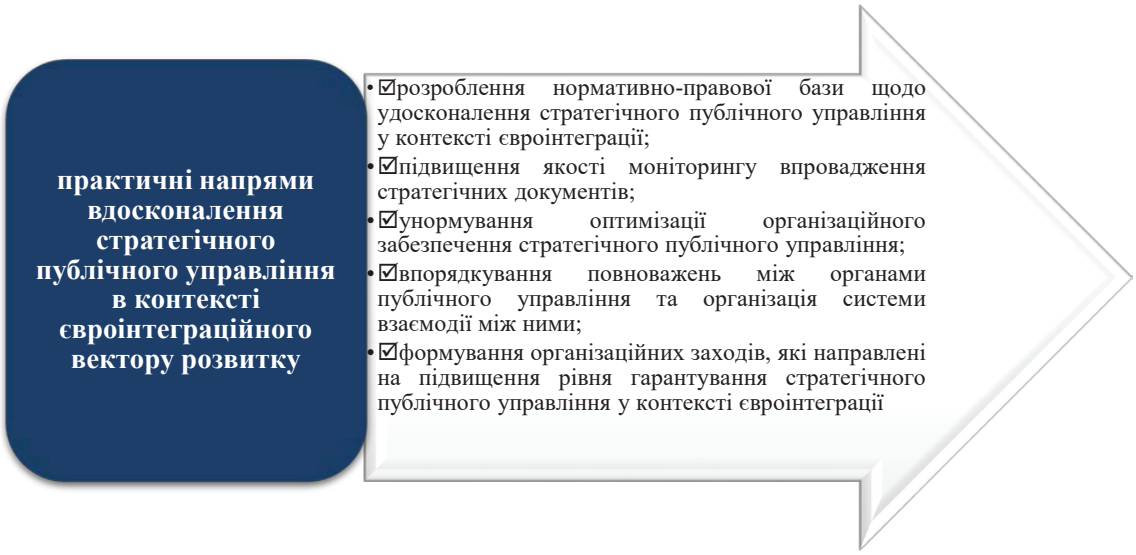

Рис. 2. Практичні кроки удосконалення стратегічного публічного управління у контексті євроінтеграційного вектору розвитку

Джерело: сформовано на основі [13, с. 101-102]

базових принципів належного врядування, однак умовою щодо вступу до ЄС є цілковита відповідність кандидата низці критеріїв. Ключові напрями трансформацій у системі публічного управління обумовлюють наступне: по-перше, комплексне запровадження в управлінську практику концепції «Good Governance», системне та беззаперечне використання і дотримання усіх принципів; по-друге, реформування системи стратегічного публічного управління враховуючи зовнішньополітичний курс та потребу в подоланні кризових ситуацій усередині країни, що зумовлені збройною агресією російської федерації; по-третє, наближення національного законодавства до європейської системи «acquis communautaire»; по-четверте, проведення відповідних заходів з приводу гарантування інституційної стійкості та завершення процесу децентралізації; по-п'яте, створення належних умов щодо налагодження діалогу й співпраці органів державної влади та інститутів громадянського суспільства, розвиток електронного врядування [8, с. 81].

Втілення зазначених заходів на практиці перешкоджає перебування нашої країни у стані війни вже тривалий час. Припинення військових дій та повернення до нормальної життєдіяльності усього українського суспільства є ключовим показником стосовно якісних

перетворень в системі публічного управління та пришвидшення наближення до європейських стандартів справедливого врядування й відповідно подальшого набуття членства в Європейському Союзі.

Європеїзація вітчизняної системи державного управління пов'язана з впливом на цей процес значного масиву різнорівневих, багатопланових системних зовнішніх та внутрішніх детермінант, до яких слід віднести європейські структури та інституції, державні/галузеві політики, наднаціональне законодавство, правила, норми, цінності, соціально-психологічні артефакти, історичні та культурні традиції, євроінтеграційний досвід інших країн. Основою впливу повинні стати базові принципи європейської інтеграції, втілення яких повинно бути націлено на створення єдиного соціально-економічного простору й здійснюватися у відповідності до суспільних демократичних цінностей. Доцільно сформувати єдині інституційні межі, а їхнє втілення має об'єктивно виділяти персонал державної служби як системний компонент державного управління, який забезпечує процес європеїзації. Як наслідок впливу на державних управлінців чинників державної інтеграційної політики від них потребується вимагається у професійно-функціональному аспекті зміна підходів стосовно ефективного вирішення проблем громадян з надання публічних послуг на рівні європейських стандартів [11, с. 62-63].

Важливою умовою постає реформування організації і нормативного забезпечення публічного управління, приведення системи публічного управління України у відповідність до міжнародних стандартів суспільного управління, за таких обставин ураховуючи національні інтереси й процеси структурування наднаціональної системи публічного управління.

Європейська інтеграція залишається надважливим напрямом для України, яка сприяє утвердженню демократичних інститутів і зближенню з стандартами західного світу, покращенню якості життя громадян. Для подальшого успішного просування європейської інтеграції необхідно сфокусуватися на втіленні системних реформ та посиленні інституційного базису демократії, підтримці інститутів громадянського суспільства [2, с. 234].

Європейська інтеграція загалом лишається динамічним, складним процесом, який вимагає постійного вдосконалення та адаптації до змінних умов. Із огляду на ряд важливих проблем, ЄС є важливим форумом співробітництва та зближення європейських країн із метою забезпечення миру, стабільності, процвітання на континенті [2, с. 234].

Одним із головних завдань нині перед Україною постає вступ до ЄС. Європейська інтеграція без сумніву має вплив на усі сфери життєдіяльності. Саме тому реформування системи публічного управління в Україні неможливе без активної участі інститутів громадянського суспільства, що покликані сприяти впровадженню реформ в досліджувану сферу.

В цьому аспекті варто згадати затверджену Указом Президента України від 7 вересня 2021 року № 487/2021 Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки [14]. В основу цього документа закладено бачення ролі та значення громадянського суспільства, принципів його взаємодії з державою, що вибудовується на міжнародних стандартах. Метою впровадження Стратегії є створення сприятливих умов розвитку громадської ініціативи (самоорганізації), формування та діяльності інститутів громадянського суспільства, налагодження взаємодії між громадянами, зазначеними інститутами і органами державної влади, місцевого самоврядування, задоволення суспільно значущих інтересів, забезпечення громадської участі в прийнятті/реалізації владних рішень.

Очікуваними результатами буде те, що схвалена Стратегія буде сприяти приведенню у відповідність інститути громадянського суспільства стосовно кращих європейських і світових практик [5, с. 176]. Зазначене повинно сприяти наближення Української держави в контексті євроінтеграційного вектору розвитку.

Слушно навести позицію віце-прем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Ольги Стефанішиної про те, що представники громадянського суспільства зможуть долучитись до переговорного процесу щодо вступу України до Європейського Союзу [16]. Посадовець наголошує на тому, що «…в нас була дуже потужна взаємодія з громадянським суспільством після того, як Україна подала заявку на членство в ЄС. Зараз мені дуже цікаво спостерігати позитивні, важливі наслідки цієї взаємодії. Я не можу уявити собі все, що стосується майбутніх переговорів про вступ до ЄС, без участі громадянського суспільства, яке стало нам надійною опорою. Там, де не вистачало експертизи, не вистачало знань – завжди допомагали аналітичні центри, напрацювання, на які можна було спертись» [16].

Таким чином, важливе місце з приводу підготовки вступу до Європейського Союзу відводиться інститутам громадянського суспільства, що будуть мати позитивний сприятливий вплив в переговорній рамці України та подальших кроків в цьому напрямі.

Варто сфокусувати увагу на таких важливих моментах: 1) громадянське суспільство та зацікавлена громадськість мають бути на регулярній основі поінформовані про діяльність органів публічної влади в процесі європейської інтеграції, а також в рамках підготовки переговорних платформ (особливо в тих компонентах, де інтерес громадян вважається надзвичайно важливим); 2) потрібно встановити співробітництво на всіх рівнях між державними установами й громадянським суспільством в процесі європейської інтеграції; 3) всі постанови (рішення), які готують державу (не лише її адміністративні органи) з приводу ефективного переговорного процесу із Євросоюзом, мають вказувати на зобов'язання долучати представників громадянського суспільства до цього процесу, не залишаючи ніякої змоги цього не робити. Такі представники повинні входити до експертних груп у рамках переговорного процесу на усіх його етапах; 4) вбачається подальше консультування з громадянським суспільством у транспарентний спосіб для того, щоб визначити критерії/методи відбору представників усіх вищеозначених організацій у процесі переговорів (ці критерії варто визначити в документі, обов'язковому щодо виконання); 5) забезпечення своєчасного і належного доступу громадськості до переговорних платформ через їх публікації, викладення на офіційних веб-порталах, оскільки громадськість теж вимагає інформації стосовно всіх можливих та наступних змін; 5) уряд повинен забезпечувати інституціональні межі щодо обов'язкового здійснення процесу регулярних консультацій між усіма рівнями влади й організаціями громадянського суспільства з приводу вироблення стратегічного тренду, створенні державної політики, законів та інших регуляторних актів; 6) організації громадянського суспільства мають формувати свої власні мережі, здійснювати аргументовану політику, прослідковуючи відповідні зміни задля того, щоб покращити зміст переговорних платформ [1, с. 216-217].

Для оптимізації євроінтеграційних процесів варто скористатися прикладами успішної практики ЄС для активнішого залучення громадянського суспільства. Громадянському суспільству слід вирішити, як воно може підсилити свій вплив стосовно здійснення комплексних реформ в сфері публічного управління, що є необхідні Україні як країні-кандидату на вступ до ЄС. Багато з цих реформ, наприклад, пов’язаних з забезпеченням верховенства права, боротьбою із корупцією та інші, характеризуватимуть якість проєктів з відновлення та будуть мати безпосередній вплив на надходження до України прямих іноземних інвестицій [17, с. 21].

Важливим щодо євроінтеграційного вектору розвитку України вбачається спроможність міністерств та інших відомств. Також актуальним наразі є скоординована й злагоджена взаємодія між інститутами громадянського суспільства, донорами й міжнародними партнерами.

Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки порушує питання з приводу необхідності покращення управлінської підзвітності згідно з європейськими принципами враховуючи національні особливостей системи державного управління України й посилення на всіх рівнях державного сектору управлінської підзвітності, передусім підвищення ефективності внутрішнього контролю у органах публічної влади.

Серед багатьох викликів, що пов’язаних із успішним процесом вступу до ЄС, початковим діалогом з ОЕСР з приводу вступу, а також післявоєнним відновленням та модернізацією системи державного управління, на вирішення поміж пріоритетів заслуговують такі:

- збереження надійних стратегічних засад реформи державного управління і зосередження прискіпливішої уваги відчутним кінцевим результатам;
- посилення координації європейської інтеграції задля прискорення виконання законодавчих зобов’язань у сфері європейської інтеграції, перегляд документів планування у сфері європейської інтеграції та створення переговорних структур у відповідності з зобов’язаннями країни-кандидата на вступ до ЄС;
- оптимізація та зміцнення системи аналізу регуляторного впливу, першорядно для законодавства, що транспонує acquis ЄС, втілення обов’язкових та ефективних публічних консультацій стосовно проєктів законів та правових актів;
- збереження тенденції стосовно зростання цифровізації й якості/доступності послуг з одночасним забезпеченням належного виконання Закону України «Про адміністративну процедуру» для ефективного додержання верховенства права, а також захисту прав, інтер-

есів сторін у адміністративних процедурах; забезпечення відповідності галузевого законодавства вказаному Закону та відсутності необґрунтованих винятків із сфери його дії;

- зміцнення співпраці між Урядом та парламентом для покращення якості законодавства, беручи до уваги і відповідальність Уряду з приводу формування й впровадження державної політики, відповідальність ВРУ за нагляд над формуванням Урядом України політик;

- розвиток спроможності державної служби для того щоб вона змогла справлятися з викликами, що зумовлені інтеграцією до ЄС, відновленням та впровадженням без підтримки зовнішніх консультантів національних реформ;

- відновлення призначення на вакантні посади державної служби за результатами відкритих конкурсів, коли буде дозволяти безпекова обстановка; вдосконалення процедур стосовно гарантування відбору кандидатів з відповідними знаннями/досвідом, навичками та компетенціями;

- продовження реформи оплати праці на державній службі для підвищення справедливості та конкурентоспроможності, з цілковитим урахуванням обмежень й непередбачуваності фінансової ситуації за умов розроблення графіка впровадження;

- переосмислення сфери застосування та вдосконалення процедур відбору на посади вищого корпусу державної служби;

- продовження вдосконалення організаційної структури міністерств, з врахуванням досвіду реорганізації пілотних міністерств, а також інтеграція концепції посад фахівця щодо питань реформ в майбутню систему оплати праці [3, с. 18].

Сьогодні важливим постає питання стосовно наявності відповідного кадрового потенціалу для забезпечення належної роботи органів публічного управління після одержання Україною статусу кандидата на членство у ЄС. Із метою посилення інституційної спроможності та підвищення кадрового потенціалу органів публічної влади варто гарантувати впровадження низки заходів, зокрема: проведення аналізу інституційної спроможності та кадрового складу органів публічного управління, що є відповідальні за виконання завдань у напрямі європейської інтеграції; на основі результатів здійсненого аналізу гарантувати вдосконалення інституційного механізму взаємодії органів публічного управління з метою забезпечення фахівцями досить високого рівня професіоналізму, які спроможні відповідально та компетентно виконувати завдання, що пов'язані з втіленням державної політики європейської інтеграції України; здійснення аналізу потреб стосовно професійного навчання кадрового складу органів публічного управління, що відповідальні за виконання завдань у сфері європейської інтеграції; розробка програм підвищення кваліфікації та організація навчань для заступників міністрів і службовців органів публічного управління, які відповідальні за здійснення завдань в сфері європейської інтеграції з питань імплементації інституційних змін законодавчої бази після отримання Україною статусу кандидата на членство в ЄС; широке ознайомлення публічних службовців з пріоритетами діяльності державних органів щодо одержання Україною статусу кандидата на членство в ЄС, враховуючи здійснення інформаційних кампаній та комунікативних заходів тощо [4, с. 47-48].

Таким чином, для забезпечення ефективного функціонування системи публічного управління, зважаючи на євроінтеграційні прагнення нашої держави та умови військового стану слід здійснити низку реформ у досліджуваній сфері, сконцентрувати зусилля як органів публічної влади, так й залучення інститутів громадянського суспільств до переговорної рамки щодо вступу в ЄС, налагодження конструктивної взаємодії між ними.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Україні щоб стати повноправним членом ЄС необхідно здійснити ряд реформ у сфері публічного управління, привести національне законодавство у відповідність до європейських стандартів (адаптувати чинне законодавство до acquis ЄС), підготувати інституції до повноправного членства. Визначено, приведення вітчизняної правової бази у відповідність до європейським стандартів повинно супроводжуватися одночасно з оновленням та пристосуванням існуючої законодавчої бази до правового поля ЄС.

Тенденціями, що мають негативний прояв в аспекті здійснення відповідних заходів є сучасна безпекова ситуація, що впливає на реформування всієї системи публічного управління та спричиняє до його сповільнення.

Для подальшого процесу європейської інтеграції України необхідні наступні заходи: активне продовження впровадження реформ публічного управління; створення умов для наближення української моделі державного управління до європейської шляхом забезпечення більшої розгалуженості структури управління євроінтеграційними процесами; більш ініціативо здійснювати співпрацю з

ЄС в різних сферах, що підвищить конкурентоспроможність і забезпечить стабільність; розвивати співробітництво з державами (партнерами), для сприяння стабільності; для подолання невідповідності сучасної кадрової політики і кадрового забезпечення євроінтеграційним процесам необхідна трансформація кадрової політики до сучасного вимог часу фокусуючи увагу на євроінтеграційних процесах; здійснювати продовження підтримки інститутів громадянського суспільства.

В контексті євроінтеграційного вектору визначено важливим напрямом розвитку вдосконалення стратегічного публічного управління, що передбачає: розроблення правової бази з удосконалення стратегічного публічного управління в аспекті євроінтеграції; підвищення якості моніторингу впровадження стратегічних документів; впорядкованість повноважень між органами публічної влади та системна взаємодія між ними; упорядкування оптимізації організаційного забезпечення стратегічного публічного управління; формування організаційних заходів, які будуть сприяти підвищенню стратегічного публічного управління у аспекті євроінтеграції.

Для подальшого успішного просування європейської інтеграції потрібно здійснення системних реформ, посилення інституційної спроможності органів публічної влади, підтримка та належна взаємодія з інститутами громадянського суспільства, що буде мати позитивний вплив у переговорному процесі України з ЄС для вступу.

Література:

1.Барановський Ф. Вплив громадянського суспільства на процес європейської та євроатлантичної інтеграції: український контекст. Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. Вип. 3(89). 2018. С. 198–218.

2.Воронова О. В., Галунець Н. І. Європейська інтеграція як чинник демократичної трансформації України. Інвестиції: практика та досвід. № 11. 2024. С. 230–235. DOI: 10.32702/2306-6814.2024.11.230

3.Державне управління в Україні. Оцінювання на відповідність Принципам державного управління. Моніторингові звіти Програми SIGMA. Грудень 2023 року. SIGMA. 219 с.

4.Досвід країн-кандидатів на членство в ЄС та України щодо інституційної спроможності та реалізації державної політики європейської інтеграції. НАДС. Бібліотека державного службовця. URL: https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/Mignarodna%20dijalnist/2-dosvid-krain-kandydativ-nachlenstvo-v-eu-2.pdf (дата звернення: 24.06.2024)

5.Ковальчук С., Пивовар М. Напрямки реформування громадянського суспільства та органів публічної влади в умовах війни в Україні. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2022. С. 173–178. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/259521/256101

6.Ковтун Ю. Є. Нормативно-правове забезпечення органів публічної влади в контексті інтеграції України до Європейського Союзу. Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти: матеріали Міжнар. науково-практ. конф., м. Полтава, 25-26 жовт. 2018 р. Полтава, 2018. С. 31–33.

7.Красівський О. Виклики перед Україною на шляху до європейської інтеграції в умовах війни. Європейська інтеграція та трансформація публічного врядування в Україні: матер. наук.-практ. конф. (19 квітня 2024 р., м. Львів) / упорядн.: Буник М. З., Бліщук К. М., Федорчак О. В, Худоба О. В. Львів: НУ «Львівська політехніка», 2024. С. 152–155.

8.Масик Р. І. Вплив євроінтеграційних процесів на сферу публічного управління: загальні аспекти. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. Том 34 (73). № 2. 2023. С.77–83.

9.Мельниченко Б. Б. Публічне управління в Україні в умовах воєнного стану. Держава та регіони. № 2(80). 2023. С. 92–96. DOI https://doi.org/10.32840/1813-338X-2023.2.15

10. На шляху до європейської інтеграції. Дослідження наявних проєктів та потреб зацікавлених сторін в Україні. Київ, 2023. 36 с.

11. Нестеренко К. О., Богатирьова М. О. Реформування публічного управління в Україні у контексті євроінтеграції. Lex Portus. 2019. № 6. С. 52–65. https://doi.org/10.26886/2524-101X.6.2019.4

12. Орлова Н. С., Лукашук М. В. Оцінка ефективності державного управління. Стратегія сучасного розвитку України: синтез правових, освітніх та економічних механізмів: колективна монографія / за загальною редакцією професора Старченка Г. В. Чернігів: ГО «Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій», 2022 С. 118–132. DOI: https://doi.org/10.54929/monograph-12-2022-03-02

13. Пастух К. В. Стратегічне публічне управління в умовах євроінтеграції. Публічне управління та митне адміністрування, Спецвипуск. 2022. С. 99–103.

14. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки: Указ Президента України від 07.09.2021. № 487/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text

15. Сиченко В. В., Лукашук М. В. Трансформація державного управління в умовах глобальних та євроінтеграційних вимірах. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. Т. 33 (72). № 5. 2022. С. 89–94. DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2022.5/14

16. Стефанішина О. Представники громадянського суспільства зможуть долучитись до переговорного процесу про вступ України до ЄС. 22 травня 2024 року. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/olha-stefanishyna-predstavnyky-hromadianskoho-suspilstva-zmozhut-doluchytys-do-perehovornoho-protsesu-pro-vstup-ukrainy-do-ies

17. Lutsevych O. Giving civil society a stake in Ukraine's recovery: How government, citizens and donors can work together to embed trust in reconstruction, Briefing Paper, London: Royal Institute of International Affairs, 2023. 27 p. https://doi.org/10.55317/9781784135768.

18. Semenets-Orlova I., Klochko A., Nestulya S., Mykhailych O., Omelyanenko V. Readiness of the education manage to provide the organizational development of institutions (based on the sociological research). Problems and Perspectives in Management, 17 (3), 132–142.

19. Shmalenko I., Yeftieni N., Semenets-Orlova I. Impact of social media influencers on public policy and political discourse. In *International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation (SPL).* 2021, pp. 88–93. Atlantis Press.

20. Strigul M., Khomeriki O., Yahodzinskyi S., Romanenko Y., Semenets-Orlova I., Lyasota L. Peculiarities of Development and Dynamics of Economism and the Commercialization of Ukrainian Higher Education. Preprints 2019, 2019020247. https://doi.org/10.20944/preprints201902.0247.v1.

УДК 327.8
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-3(75)-2

Дмитро ГРИГОР'ЄВ
аспірант, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, dmytro.hryhoriev@gmail.com
ORCID: 0009-0008-6471-0497

ПОНЯТТЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВОЛІ У ПИТАННЯХ МІЖНАРОДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Відповідальність за вчинення міжнародних воєнних злочинів регулюється міжнародним гуманітарним правом та міжнародним кримінальним правом. Основна проблематика їх дієвості на даний час полягає у невідповідності чинних норм національного та міжнародного законодавства сучасним реаліям ведення бойових дій, оскільки новітні злочини, що вчиняє агресор просто не передбачені у законодавстві як воєнні злочини, або як злочини в цілому, оскільки видозмінювались протягом багатьох десятиліть ведення війн.

У ході роботи проаналізовано сучасні думки науковців щодо поняття політичної волі, теоретико-правових основ застосування політичної відповідальності міжнародними організаціями; поняття міжнародно-правової відповідальності; методологічних засад компенсації матеріальної та моральної шкоди спричиненої у результаті військових дій; зарубіжного досвіду конфіскації об'єктів права власності держави-агресора та пов'язаних з нею осіб для відшкодування шкоди, що заподіяна внаслідок бойових дій; проблематики застосування норм міжнародного права під час конфіскації активів щодо відшкодування завданих війною збитків; застосування репарації як інструменту притягнення до відповідальності за скоєні воєнні злочини тощо.

Основним завданням даної статті є дослідження поняття політичної волі, визначення її впливу на процес формування актуальних процедур та механізмів притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів, що визначені міжнародним законодавством про закони та звичаї війни, а також оцінка особливостей чинних міжнародних та національних політико-правових механізмів притягнення до відповідальності винних у вчиненні новітніх суспільно-небезпечних діянь, що не врегульовані нормами чинного законодавства.

Ключові слова: *політична воля, міжнародне право, міжнародно-правова відповідальність, політична відповідальність, правова (юридична) відповідальність, воєнні злочини, тероризм, санкції.*

Dmytro Hryhoriev. THE CONCEPT OF POLITICAL WILL IN MATTERS OF INTERNATIONAL RESPONSIBILITY FOR THE COMMISSION OF WAR CRIMES

It is important to note that responsibility for committing international war crimes is regulated by international humanitarian law and international criminal law. The main problem of their effectiveness at the moment is the inconsistency of the current norms of national and international legislation with the modern realities of conducting hostilities, since the latest crimes committed by the aggressor against Ukraine and the Ukrainian people are simply not provided for in the legislation as war crimes, or as crimes in general, since changed during many decades of warfare.

In the course of the study of works, the modern opinions of the concept of political will, the theoretical and legal foundations of the application of political responsibility by international organizations were analyzed; the concept of international legal responsibility; methodological principles of compensation for material and moral damage caused as a result of military operations; foreign experience of confiscation of objects of property rights of the aggressor state and persons related to it to compensate for damage caused as a result of hostilities; the problems of applying the norms of international law during the confiscation of assets to compensate for the losses caused by the war; application of reparations as a tool of prosecution for committed war crimes, etc.

The main problem of their effectiveness at the moment is the inconsistency of the current norms of national and international legislation with the modern realities of conducting hostilities, since the latest crimes committed by the aggressor are simply not provided for in the legislation as war crimes or as crimes in general, since changed during many decades of warfare.

Key words: *political will, international law, international legal responsibility, political responsibility, legal responsibility, war crimes, terrorism, sanctions.*

Постановка проблеми. Поняття політичної волі у питаннях застосування механізмів притягнення до відповідальності винних у вчиненні воєнних злочинів на сьогоднішній день є надзвичайно актуальним питанням. З повномасштабним вторгненням російської федерації до України 24 лютого 2022 року проявилось багато прихованих проблем міжнародної політики та міжнародного права, одна з найактуальніших проблем – це неможливість реального притягнення до відповідальності військово-політичного керівництва держави-агресора за порушення законів та звичаїв війни.

Відсутність сталих та дієвих механізмів притягнення до відповідальності у міжнародному та національному праві за вчинення воєнних злочинів, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства, а саме злочину геноциду, злочинів проти

© Григор'єв Д., 2024

людяності, воєнних злочинів, злочину агресії; порушення норм міжнародного гуманітарного права, а також стрімко набираючих розвитку інших новітніх суспільно-небезпечних діянь, що вчиняються заради досягнення воєнно-політичних цілей, потребують негайного вирішення [15].

Оскільки повномасштабне вторгнення російської федерації до України, окрім порушення всіх можливих міжнародних норм гуманітарного та кримінального права, супроводжується постійним шантажем як України, так і країн партнерів, щодо надання допомоги у боротьбі та перетинання так званих «червоних ліній», то для прийняття рішень щодо встановлення політичних, правових та економічних механізмів притягнення до відповідальності за вищезазначені дії усіх винних у вчиненні воєнних злочинів, не зважаючи на їх політичні посади, а також задля сприяння здійсненню максимальної економічної шкоди воєнній машині держави-агресора та знищенню її військового потенціалу, необхідна свідома та вольова позиція міжнародних політичних лідерів, їх політична воля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням вищезазначених питань займались Грабович Т.А., Мельник Ю.П., Давидюк В.М., Міщук І.В., Ватаманюк-Зелінська І.В., Нестор В.Р., Омельченко А.В., Камінська Н.В., П. Петровський, О. Федорчак, Б. Шевчук, Г. Дзян, І. Дробот та інші. У ході дослідження їх робіт, проаналізовано сучасні думки поняття політичної волі, теоретико-правових основ застосування політичної відповідальності міжнародними організаціями; поняття міжнародно-правової відповідальності; методологічні засади компенсації матеріальної та моральної шкоди спричиненої у результаті військових дій; зарубіжний досвід конфіскації об'єктів права власності держави-агресора та пов'язаних з нею осіб для відшкодування шкоди, що заподіяна внаслідок бойових дій; проблематики застосування норм міжнародного права під час конфіскації активів щодо відшкодування завданих війною збитків; застосування репарації як інструменту притягнення до відповідальності за скоєні воєнні злочини тощо.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Основним завданням даної статті є дослідження поняття політичної волі, визначення її впливу на процес формування актуальних процедур та механізмів притягнення до відповідальності винних за вчинення воєнних злочинів, що визначені міжнародним кримінальним законодавством, міжнародним законодавством про закони та звичаї війни; а також оцінка особливостей чинних міжнародних та національних політико-правових механізмів притягнення до відповідальності винних у вчиненні новітніх суспільно-небезпечних діянь, що не врегульовані нормами чинного законодавства.

Реалізація даних завдань потребує дослідження чинного міжнародного та національного законодавства, актуальних проблем їх дієвості, а також аналіз політичних та правових механізмів, що сприятимуть їх вирішенню.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливо зазначити, що більшість механізмів притягнення до відповідальності за порушення законів та звичаїв війни були прийняті ще в минулому столітті, після завершення Другої світової війни, з метою недопущення нових воєнних конфліктів та мінімізації можливих жертв. Світ стрімко розвивається, але на превеликий жаль, не тільки у позитивному ключі. Розвиток нових суспільно-небезпечних діянь, що застосовуються ворогом для досягнення воєнно-політичних цілей, призвів до виникнення проблеми неможливості правової боротьби з даними злочинами, у зв'язку з неактуальністю норм чинного законодавства. Основна проблема полягає у відсутності дієвих норм міжнародного та національного законодавства, подекуди не тільки процесуального, а й матеріального права, щодо боротьби з воєнними злочинами нової генерації, оскільки на даний час не має не тільки процедури (механізмів) притягнення до відповідальності, подекуди деякі використовувані суспільно-небезпечні діяння, як методи ведення війни, взагалі не визначено кримінально караними діяннями.

На підтвердження вищевикладеного зазначимо, що сучасним способом ведення війни російською федерацією проти України виступає тероризм у нових його проявах. Врегулювання питання щодо боротьби із застосуванням та поширенням тероризму визначені наступними правовими актами:

- Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму [8].
- Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму [11].
- Закон України «Про боротьбу з тероризмом» тощо [6].

На жаль, дані правові акти не врегульовують та не вирішують актуальних питань тероризму, особливо тих, що застосовуються під час війни російською федерацією проти України. Дії російської федерації під час здійснення акту агресії проти України починаючи з 2014 року характеризуються порушенням

міжнародного права щодо боротьби з тероризмом та його фінансуванням, а з початком повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року характеризується рядом новітніх суспільно-небезпечних діянь пов'язаних із тероризмом, а саме:

- застосування ядерного тероризму щодо мирного населення, що полягає у захопленні інфраструктури ядерної енергетики (ЧАЕС та ЗАЕС), влаштування небезпечних провокацій на підприємствах ядерної енергетики, а також ядерному шантажі цивільного населення та політичного керівництва з метою досягнення військової мети.

- застосування інформаційного тероризму, що полягає у масовому залякуванні цивільного населення за допомогою транслювання (на телебаченні, або інтернет-ресурсах) насильницького поводження з військовими та військовополоненими, застосування тортур до них та їхньої публічної страти.

- незаконне поводження з військовополоненими, яких використовують як заручників, з метою шантажу та досягнення військово-політичної мети.

Чинним національним законодавством, а саме Законом України «Про боротьбу з тероризмом», закріплені поняття технологічний та міжнародний тероризм [9]. Дані терміни хоча й передбачають застосування терористами ядерної зброї під час вчинення кримінального правопорушення, але не охоплюють всі суспільно-небезпечні наслідки які можуть настати у разі їх вчинення, враховуючи кваліфікуючі ознаки – вчинення під час воєнного та надзвичайного стану.

Окрім цього, варто зазначити, що мета інформаційного та ядерного тероризму вчиненого під час воєнного стану суттєво відрізняється від вчинення терористичного акту передбаченого статтею 258 Кримінального Кодексу України, оскільки остаточною ціллю таких дій є досягнення успіху при веденні воєнних дій, ставлячи під загрозу мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок в цілому [9].

Підтвердженням факту використання російською федерацією тероризму, віднайшло своє відображення у Резолюції ПАРЄ про визнання російського режиму терористичним, згодом і Європарламент визнав росію державою-спонсором тероризму. Це було одне з перших вагомих політичних рішень, що віднайшло своє відображення у правових актах щодо вчинення злочинів російської федерації проти України та українського народу [10].

Європарламент підтримав пропозиції української сторони до тексту резолюції, зокрема про:

- необхідність створення міжнародного трибуналу для злочину агресії росії;

- ізоляцію росії на всіх рівнях, включаючи обмеження дипломатичних відносин і виключення з РБ ООН;

- заборону діяльності російських організацій, що поширюють пропаганду;

- створення компенсаційних механізмів для України;

- застосування посилених обмежувальних заходів та режиму санкцій за порушення прав людини;

- розробка правового механізму на рівні ЄС для визнання держав спонсорами тероризму та включення росії до списку;

- включення угруповання «Вагнера» до списку терористів ЄС;

- збільшення економічної, політичної та військової підтримки України;

- підтримка наступного пакету макрофінансової допомоги [10].

Окрім вищевикладеного, важливо зазначити, що рішення щодо визнання росії державою-спонсором тероризму також підтримали парламенти Естонії, Латвії, Литви, Нідерландів, Польщі, Словаччини. Для реалізації даного механізму, в першу чергу, необхідна була сильна політична воля та політична активність міжнародних партнерів.

Відповідно до даних політологічної електронної бібліотеки, політична воля – це здатність суб'єктів політики проявляти наполегливість у виборі мотивів до дії, до досягнення поставленої мети. З огляду на різноманіття політичних ситуацій, які вимагають швидкої вольової регуляції, політична воля є не одноразовою реакцією на виклик часу, а постійним імпульсом, стимулятором до дії. Ефективність вольових дій, їхній характер залежать від організованості, єдності, психологічних установок і стійкості суб'єкта, наявності сильних лідерів, здатних правильно орієнтуватися в політичних ситуаціях [3].

Політична активність, в свою чергу, визначено як енергійну, наполегливу діяльність особистості, групи, різних політичних сил і організацій, спрямована на досягнення певних соціально-економічних і політичних цілей. Фундаментальну основу політичної активності складають конкретні інтереси, а її могутнім стимулятором є процеси демократизації громадського життя. Це життєва позиція людини, що виражається в спрямованості її мислення, поведінки, вчинків, у принциповості, послідовності відстоюванні своїх поглядів [1].

Також, враховуючи вищезазначене, необхідно особливу увагу приділити питанням

притягнення до кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни, якими займається Міжнародний Кримінальний Суд, що діє на основі Римського Стату. Римським Статутом Міжнародного Кримінального Суду визначено 4 види злочину, що підпадають під його юрисдикцію. Відповідно до статті 5 Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду, юрисдикція Суду обмежується найбільш тяжкими злочинами, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства. Відповідно до Статуту Суд має юрисдикцію стосовно таких злочинів:

- злочин геноциду;
- злочини проти людяності;
- воєнні злочини;
- злочин агресії.

Протягом століття ніхто з європейських країн не визнавав голодомор в Україні злочином геноциду, що було історично несправедливо по відношенню до нашого народу.

Першим кроком до встановлення історичної справедливості, вшановуючи пам'ять мільйонів співвітчизників, які стали жертвами Голодомору 1932-1933 років в Україні та його наслідків, та засуджуючи злочинні дії тоталітарного режиму СРСР, спрямовані на організацію Голодомору, наслідком яких стало знищення мільйонів людей, руйнування соціальних основ Українського народу, його вікових традицій, духовної культури і етнічної самобутності, стало прийняття Закону України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні», набрав чинності 01.12.2006 року, у якому зазначено, що Голодомор 1932-1933 років в Україні є геноцидом Українського народу [7].

Згодом, після повномасштабного вторгнення російської федерації до України, враховуючи політичну кризу, що спричинена злочинними діями військово-політичного керівництва держави-агресора, Європейський парламент ухвалив резолюцію про визнання Голодомору 1932–1933 років геноцидом українського народу. Відповідно до ухваленої резолюції: «Депутати Європарламенту рішуче засуджують дії, що призвели до смерті мільйонів українців, і закликають усі країни та організації, які ще не зробили цього, наслідувати їхній приклад і визнати Голодомор геноцидом», – йдеться в резолюції.

12 жовтня 2023 року Парламентська асамблея Ради Європи проголосувала за резолюцію, яка визнає Голодомор 1932–1933 років геноцидом українського народу: «У світлі цих міркувань асамблея ухвалює визнати Голодомор актом геноциду, спрямованим на руйнування основ української нації, мови та культури, і вшановує пам'ять його жертв», – йдеться у документі [4].

Також, важливо зазначити, що Голодомор 1932-1933 років визнали геноцидом Австралія, Бельгія, Болгарія, Велика Британія, Грузія, Еквадор, Естонія, Ісландія, Канада, Колумбія, Латвія, Литва, Люксембург, Мексика, Молдова, Німеччина, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Румунія, Словенія, Словаччина, США, Угорщина, Франція, Хорватія та Чехія, Іспанія.

Дані рішення є надзвичайно важливими у майбутньому притягненні російської федерації до відповідальності, що підтверджується висновком Європейського парламенту:

«Засуджуючи нинішній російський режим за маніпулювання історичною пам’яттю з метою власного виживання, парламент закликає Російську Федерацію, як основного правонаступника Радянського Союзу, вибачитися за ці злочини» [4].

Як узагальнення вищевикладеного, науковцями П. Петровським, О. Федорчак, Б. Шевчуком, Г. Дзян, І. Дроботом у роботі «Інституційні та соціально-психологічні детермінанти делінквентності рашизму у війні проти України» зазначається наступне: «Делінквентність рашизму має глибоке історичне коріння, сягаючи своїм корінням в багатовікову традицію територіальної експансії, політичного деспотизму та безкарного державного терору, які століттями визначали характер російської держави» [16].

Також, враховуючи важливість притягнення держави-агресора та її військово-політичного керівництва до кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни, важливим є рішення від 17 березня 2023 року Палатою попереднього провадження ІІ Міжнародного кримінального суду, на підставі клопотань прокуратури від 22 лютого 2023 року щодо видання ордерів на арешт двох осіб: президента російської федерації та уповноваженої з прав дитини в офісі президента російської федерації, маючи розумні підстави вважати, що кожен з зазначених суб’єктів несе відповідальність за військовий злочин у вигляді незаконної депортації населення та незаконного переміщення населення з окупованих територій України до російської федерації, на шкоду українським дітям [16].

Окрім цього, МКС було видано ордери на арешт колишнього міністра оборони російської федерації та голови російського генерального штабу із зазначенням, що: «є достатні підстави вважати, що обидва підозрюваних несуть відповідальність за ракетні

удари, завдані російськими збройними силами по українській енергетичній інфраструктурі щонайменше з 10 жовтня 2022 року до щонайменше 9 березня 2023 року. Протягом цього періоду російські збройні сили здійснили велику кількість ударів по численних електростанціях та підстанціях у різних місцях України». Також було видано ордери на арешт командувача дальньої авіації росії та начальника Чорноморського флоту рф із зазначенням, що: «Палата досудового провадження II визнала, що є достатні підстави вважати, що обидва підозрюваних є відповідальними за ракетні удари, завдані силами, які перебували під їхнім командуванням, по об'єктах електроенергетичної інфраструктури України у зазначений період».

Вищевикладені рішення є підставою для майбутнього притягнення військово-політичного керівництва до міжнародної кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни, оскільки їх мають обов'язок затримати 128 держав світу, якими підписано та ратифіковано Римський статут, або хоча б ті з держав-підписантів для яких норми міжнародного права не лише букви на папері. Враховуючи той факт, що принаймні добровільно дані особи не будуть ризикувати відвідувати недружні для себе країни, як мінімум на даний час вони будуть ізольовані від цивілізованого світу.

Висновки. Враховуючи той факт, що з прийняттям вищевикладених рішень, «de jure» військово-політичне керівництво російської федерації може понести міжнародну кримінальну відповідальність за порушення законів та звичаїв війни, для притягнення винних до відповідальності «de facto» потрібні нові механізми.

Одним із таким механізмів є накладення економічних санкцій та замороження російських фінансових активів, тобто реалізація політико-правового механізму притягнення до матеріальної відповідальності. Наразі це напевно найдієвіший спосіб притягнення росії до відповідальності за повномасштабне вторгнення до України. Дане рішення потребує політичної волі в першу чергу від міжнародної спільноти та її політичних лідерів, оскільки підготовка дієвого механізму щодо виплати відшкодувань з фінансових активів російської федерації на користь України обговорюється партнерами вже довгий час, але досі не реалізована на практиці.

На думку науковця Нестора В.Р.: «Запровадження механізму конфіскації суверенних активів на рівні міжнародного законодавства та положень національного права держав має стати наступним еволюційним кроком системи міжнародного правопорядку та безпеки людства» [13].

Необхідна максимальна підтримка міжнародної спільноти у підготовці законодавчого підґрунтя для механізму розрахунку щодо відшкодування державою-агресором завданих під час війни втрат і збитків [2].

Повноцінний міжнародний компенсаційний механізм відшкодування збитків, завданих російським агресором Україні, продемонструє усій світовій спільноті невідворотність покарання для будь якого агресора [5].

Узагальнюючи вищевикладене зазначаємо, що для притягнення російської федерації та її військово-політичного керівництва до відповідальності за порушення законів, звичаїв війни та міжнародного кримінального права, а також задля готовності міжнародної спільноти до майбутніх ризиків, необхідно політична воля міжнародної спільноти щодо:

- внесення змін до чинного законодавства щодо боротьби з розвитком тероризму;
- внесення змін до чинного міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права щодо визначення новітніх суспільно-небезпечних діянь, що застосовуються для досягнення військово-політичних цілей;
- розробки та реалізації механізму передачі Україні заморожених російських активів.

Політична воля щодо впровадження ініціатив та нововведень до міжнародного права щодо вищезазначених змін, сприятиме ефективній допомозі Україні та попередженню майбутніх ризиків, оскільки міжнародна спільнота матиме дієві правові механізми у боротьбі із новітніми суспільно-небезпечними діяннями, що посягають на мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок.

Література:

1.Активність політична: короткий словник політологічних термінів. портал «Бібліотека: політологія». URL:http://politics.ellib.org.ua (дата звернення: 11.09.2024)

2.Ватаманюк-Зелінська У. З., Павлишина В. І. Репарації як інструмент притягнення до відповідальності росії за скоєні воєнні злочини на території України: Економіка. Фінанси. Право. 2023. № 7. URL: https://financial.lnu.edu.ua (дата звернення: 11.09.2024).

3.Воля політична: короткий словник політологічних термінів. портал «Бібліотека: політологія». URL: http://politics.ellib.org.ua (дата звернення: 11.09.2024)

4.Голодомор: Рада визнала радянське голодування українців геноцидом. Новини Європарламенту. URL: https://www.europarl.europa.eu (дата звернення: 11.09.2024).

5.Давидюк В. М. Проблематика застосування норм міжнародного права під час конфіскації російських закордонних активів, в контексті відшкодування Україні завданих війною збитків. Наукові інновації та передові технології. 2024. № 5(33). URL: https://doi.org (дата звернення: 11.09.2024).

6.Закон України «Про боротьбу з тероризмом»: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 11.09.2024).

7.Закон України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні». Закон України від 28.11.2006 № 376-V. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 11.09.2024).

8.Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму: Конвенція, Міжнародний документ від 16.05.2005. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 11.09.2024).

9.Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-14. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення:11.09.2024).

10. МЗС: Європарламент визнає Росію державою-спонсором тероризму і державою, яка використовує засоби тероризму. Урядовий портал офіційний сайт.
URL: https://www.kmu.gov.ua (дата звернення: 11.09.2024)

11. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму: Конвенція, Міжнародний документ від 09.12.1999. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 11.09.2024).

12. Міщук І. В. Політично-правові аспекти отримання повоєнних репарацій за злочини екоциду, вчинені російською федерацією на території України. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2024. URL: https://doi.org (дата звернення: 11.09.2024).

13. Нестор В. Р. Конфіскація об'єктів права власності держави-агресора та пов'язаних з нею осіб для відшкодування шкоди, що заподіяна внаслідок бойових дій: зарубіжний досвід та шляхи реалізації. Право і суспільство. 2022. URL: https://doi.org (дата звернення: 11.09.2024).

14. Петро Петровський, Ольга Федорчак, Богдан Шевчук, Галина Дзяна, Ігор Дробот. Інституційні та соціально-психологічні детермінанти делінквентності рашизму у війні проти України. Соціально-правові студії. 2024. Т. 7, № 2. URL: https://sls-journal.com.ua (дата звернення: 11.09.2024).

15. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Міжнародний документ від 17.07.1998 № 995_588. База даних «Законодавство України» / ВР України.

16. Ситуація в Україні: судді МКС видали ордери на арешт Володимира Володимировича Путіна та Марії Олексіївни Львової-Бєлової. Міжнародний кримінальний суд: веб-сайт: URL: https://www.icc-cpi.int (дата звернення: 11.09.2024).

УДК 338.24
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-3(75)-3

Руслан ДМИТРЕНКО
кандидат економічних наук, старший викладач кафедри Адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії, факультет Менеджменту та права, Вінницький національний аграрний університет
ORCID: 0000–0003–2461–5184

СУТНІСНИЙ ЗМІСТ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ АГРОБІЗНЕСУ

Мета роботи. Уточнити сутнісний зміст державного регулювання розвитку агробізнесу.

Методологія. Методологія проведення дослідження ґрунтується на вивченні літературних джерел з проблем державного регулювання розвитку агробізнесу, узагальненні теоретичних положень. У процесі дослідження використано загальнонаукові методи теоретичного та емпіричного пізнання: аналізу та синтезу, монографічний, дедукції та індукції. Крім того, використовувався експериментальний метод, практичне моделювання, що включає проведення теоретичнгого експерименту, аналізу та узагальнення отриманих даних.

Наукова новизна. Наведено авторське трактування «державне регулювання розвитку агробізнесу» – особлива форма державної активності у сільському господарстві, заснована на державних спонуканнях з метою отримання доходу та законно-зареєстрована як фермерські господарства, індивідуальні підприємці, особисті селянські господарства. Зазначено відмінність у агробізнесі за метою ведення та товарності. Для особистих селянських господарств ключова мета – виробництво агропродукції для власного споживання. Для фермерського господарства пріоритетною метою є виробництво продукції з подальшою її реалізацією, тобто товарне виробництво.

Висновки. Поняття «підприємництво» та «бізнес» не можуть вважатися синонімами під час розгляду економічної сфери їхньої дії. Поняття «бізнес» набагато ширше, визначається як система виробництва для задоволення потреб та бажань суспільства. Бізнес охоплює відносини між усіма учасниками ринкової економіки та включає дії підприємців, найманих працівників, службовців державних структур. В узагальненому вигляді – це ділова активність людини у системі ринкових відносин.

Крім того, бізнесмен є основним суб'єктом, наділений підприємницькими здібностями, чия поведінка характеризується творчим, пошуковим та інноваційним характером. Бізнесмен перебуває у центрі економічних зв'язків, є двигуном процесу, що він організує реалізації можливостей підприємницької діяльності, враховують як особистісні, так і громадські інтереси.

Щоб агробізнес міг повною мірою виконувати свої економічні та соціальні функції, необхідні створені державою умови, які забезпечать життєздатність даного суб'єкта господарювання.

Ключові слова: *державна підтримка, державне регулювання розвитку агробізнесу, умови держави.*

Ruslan Dmytrenko. ESSENTIAL CONTENT OF STATE REGULATION OF AGRIBUSINESS DEVELOPMENT

The purpose of the work. Clarify the essential content of state regulation of agribusiness development.

Methodology. The research methodology is based on the study of literary sources on the problems of state regulation of agribusiness development, the generalization of theoretical provisions. In the research process, general scientific methods of theoretical and empirical knowledge were used: analysis and synthesis, monographic, deduction and induction. In addition, the experimental method, practical modeling, which includes conducting a theoretical experiment, analysis and generalization of the obtained data, was used.

Scientific novelty. The author's interpretation of «state regulation of agribusiness development» is presented – a special form of state activity in agriculture, based on state incentives for the purpose of obtaining income and legally registered as farms, individual entrepreneurs, personal peasant farms. The difference in agribusiness in terms of management and marketability is noted. For personal peasant farms, the key goal is the production of agricultural products for own consumption. For farming, the priority goal is the production of products followed by their sale, i.e. commodity production.

Conclusions. The concepts of «entrepreneurship» and «business» cannot be considered synonymous when considering the economic sphere of their action. The concept of «business» is much broader, defined as a system of production to meet the needs and desires of society. Business covers relations between all participants of the market economy and includes the actions of entrepreneurs, employees, and employees of state structures. In a generalized form, this is the business activity of a person in the system of market relations.

In addition, a businessman is the main subject, endowed with entrepreneurial abilities, whose behavior is characterized by creative, searching and innovative nature. A businessman is at the center of economic relations, he is the engine of the process that he organizes the realization of opportunities for entrepreneurial activity, taking into account both personal and public interests.

In order for agribusiness to fully perform its economic and social functions, the conditions created by the state are necessary to ensure the viability of this economic entity.

Key words: *state support, state regulation of agribusiness development, state conditions.*

© Дмитренко Р., 2024

Постановка проблеми. Розвиток агробізнесу в сучасних реаліях значною мірою обумовлено правомірною реалізацією його сутності та дотриманням законодавчих основ діяльності. Всебічний, об'єктивний підхід до розвитку будь-якого процесу необхідний щодо історичних аспектів соціальних явищ. Це насамперед стосується бізнесу. Часто поняття «підприємництво» – «бізнес» трактуються як синоніми у світовій та вітчизняній науковій літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних питань державного регулювання аграрного бізнесу присвячено праці відомих зарубіжних науковців, а саме: Річарда Кантильона, Адама Сміта, Пітера Друкера, Р. С. Ронстадта та інших. Серед українських вчених слід відзначити: А.Д. Діброву, І. Б. Золотих, Ю.М. Крупку, І. В. Ломакіна, Н.М. Оніщенка, О.О. Погрібного, В.І. Семчика, О.Ф. Скакун та інших.

При всій важливості проведених досліджень, окремі питання все ж таки залишилися поза увагою науковців. Зокрема це стосується уточнення сутнісного змісту державного регулювання розвитку агробізнесу.

Мета статті. Уточнити сутнісний зміст державного регулювання розвитку агробізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Бізнес (англ. business – справа, заняття, підприємство) – діяльність, спрямована на систематичне отримання прибутку. Бізнес – одна із основних занять за умов ринкової економіки, джерелом економічного та розвитку суспільства» [7]. «Підприємець – людина, яка здійснює підприємницьку діяльність. Підприємець має власну справу. В англомовних державах та країнах застосовується слово – Бізнесмен (Людина, яка має бізнес)» [7]. У 1387 р. вперше зустрічається термін «бізнес» у значенні «комерційна, торговельна діяльність». У Парижі (1723 р.) у «Всесвітньому словнику комерції» зазначено термін «підприємець», який трактується у значенні «підприємець – це особа, яка бере на себе зобов'язання з виробництва або будівництва об'єкта» [6].

У XVII ст. Річард Кантильон – ірландський банкір, економіст запроваджує поняття «бізнесмен» чи «підприємець», сформульоване ним і відбито 1755 р. у роботі «Нарис про природу торгівлі взагалі». Теорія підприємництва світі зародилося завдяки цьому вченому. Отже, згідно з Кантильоном, підприємець – це людина, яка свідомо наражається на ризик отримання нестабільного доходу. До цієї категорії він відносив фермерів, ремісників і купців, жебраків, розбійників та інших осіб з непостійним та невизначеним заробітком. Купуючи за певною ціною чужі товари, сплачуючи фіксовані подати землевласникам, підприємець сподівається продати свої товари за невідомою, але вищою ціною, пов'язаною із природною чи ринковою «невизначеністю». У Кантильона, одне сприйняття сутності підприємця – «капіталіст», тобто. ремісник чи продавець, наймає працівників, у результаті «керуючий» – найманий працівник може бути підприємцем [3].

Не менш відомий економіст Адам Сміт (1723-1790) приділяв увагу проблемі підприємництва у контексті особливостей епохи, її ідеологічних пошуків та матеріальних тенденцій. «Дослідження про природу та причини багатства народів» (1776) стало революційною працею з погляду оформлення багатьох економічних концепцій для пояснення світу торгівлі, комерції та промисловості. Сміт визначає спонтанну організацію економічного світу, у якому підприємець посідає центральне місце. «… Він переслідує лише свою власну вигоду, причому в цьому випадку, як і в багатьох інших, невидима рука змушує його сприяти такому результату, який зовсім і не входив до його намірів. Переслідуючи свої власні цілі, часто він служить інтересам суспільства більш дієвим чином, ніж коли свідомо прагнути робити це». У результаті А. Сміту виникає парадигма «переслідування власних інтересів призводить до служіння інтересам суспільства» [3]:

1. Компанії прагнуть отримати прибуток.
2. Компанії виробляють товари, які потрібні людям.
3. Високі прибутки залучають нові компанії, які виробляють дешевші товари.
4. Споживачі виграють від зниження цін.
5. Купуючи товари, які вам потрібні, ви забезпечуєте інших людей робочими місцями.

Сміт відводить уряду значну роль у забезпеченні суспільних благ, захисті приватної власності та регулюванні монополій.

Все сказане вище свідчить про збіг історії бізнесу з історією підприємництва. Терміни «підприємець» та «бізнесмен» – ідентичні, і це вірно з наступних причин:

- отримання прибутку – мета, яку виражають обидва терміни;
- створення матеріальних благ – одне з основних завдань в обох процесах;
- господарсько-економічна діяльність, спрямована на належне використання обладнання, організацію праці працівників, раціональне застосування доступних технологій тощо, є в обох концепціях;

- бізнесмен та підприємець несуть рівну відповідальність за використання капіталу, який вони використовують для здійснення своєї діяльності;
- бізнесменом та підприємцем діяльність здійснюється, як правило, за допомогою найманих працівників.

Американський вчений Пітер Друкер зробив великий внесок у вивчення сутності підприємницької діяльності. На думку П. Друкера, основою бізнесу є інновації у всіх сферах діяльності, насамперед в управлінні. На його думку, підприємець – це людина, яка створює свій новий бізнес, який не можна віднести ні до мистецтва, ні до науки. Цілком природно і нормально перебувати у постійному пошуку змін у бізнесі. Засіб для досягнення мети – база знань бізнесмена. Головне завдання підприємця, який виступає у ролі «творця» – нові ідеї та їх реалізація [3]. За словами П. Друкера, головним критерієм успішності підприємницької діяльності є інновація. Отже, особливий бізнес – інноваційний шлях розвитку – інструмент, спрямований на максимальне використання ресурсів з метою створення нових, сучасніших товарів, благ. Доки людина не знайде в природі щось корисне і не надасть їй економічної цінності не буде ресурсу. За словами вченого, бізнесмен – це людина, яка використовує будь-яку можливість із максимальною користю. За визначеннями П. Друкера, що якщо підприємець компетентний у веденні свого бізнесу, то бізнес не є ризикованим видом діяльності, за винятком його реалізації у певних галузях [3]. Немає жодних сумнівів у тому, що зв'язок між знанням та інформацією великий, але той факт, що у бізнесі немає ризику, є хибним твердженням.

Ділова практика показує, що у бізнесі завжди є ризик, особливо у агропромисловому комплексі. Думка американського вченого Р. С. Ронстадта: «Бізнес – це динамічний процес нарощування багатства. Багатство створюється тими, хто найбільше ризикує своїми грошима, майном, кар'єрою, хто не шкодує часу на створення власної справи, хто пропонує покупцям новий товар чи послугу». Цей продукт чи послуга не обов'язково мають бути чимось виключно новим; головне, щоб підприємець зміг надати їм нові якості, підвищити їхню цінність, витративши на це необхідні зусилля та гроші. Відомі американські вчені професори Р. Хізрич і М. Пітерс у свою чергу висловлюють свою думку про найбільш повне визначення бізнесу, яке охоплює всі види підприємницької поведінки. «Бізнес, зазначають вони – це процес створення чогось нового, що має цінність; процес, що поглинає час та сили, що передбачає прийняття на себе фінансової, моральної та соціальної відповідальності; процес, який приносить грошовий дохід та особисте задоволення досягнутим». Далі автори пишуть, що життя людини, яка вирішила відкрити власну справу, сповнена надій, розчарувань, турбот та напруженої роботи [3].

Р. Хізрич дає, з погляду, одне з найкоротших визначень сутності бізнесу: це процес створення чогось нового, має цінність [3]. У зв'язку з тим, що визначення «підприємництво» є ємним, поняттям, що динамічно розвивається на кожному етапі розвитку економічних відносин, багатогранним, його не можна охарактеризувати одним визначенням. Світова економічна думка давно активно займається як теорією, так і практикою підприємництва.

Підприємництво – джерело змін у суспільстві. Підприємці реорганізують певний сегмент суспільства, виявляють помилки ринкових процесів, виступають консультантами та аудиторами. На відміну від звичайних учасників процесу, їх називають бізнесменами та підприємцями тільки тому, що вони беруть на себе відповідальність за свою діяльність. Вони говорять усім, чия співпраця потрібна для здійснення їхніх планів: «Я приймаю прибуток чи збитки» [2].

Підприємці розраховують на чистий залишок – тобто те, що залишається після врегулювання всіх попередніх договорів, контрактів. Індивіди, які отримують «залишок», є найважливішими учасниками будь-якого суспільства, що характеризується спеціалізацією праці та обміну. Підприємець перебирає відповідальність за результати своєї діяльності, купуючи згоду інших членів команди. Вирішення важливих завдань тягне за собою надання надійних гарантій [8].

Сучасний розвиток економіки сприяє розвитку підприємництва, спонукає підприємців до оперативного реагування на ключові питання економіки.

Суб'єктами підприємницької діяльності відповідно до законодавства України та об'єднаннями підприємців можуть бути громадяни України, у встановленому законом порядку не обмежені у дієздатності, громадяни іноземних держав, а також особи без громадянства в межах своїх повноважень. Державна реєстрація підприємства закріплює статус підприємництва. Підприємницька діяльність може здійснюватися без залучення найманої праці та з її залученням.

Людина, яка ризикує під час створення нової організації або запровадження нової

ідеї, продукту чи послуги, є підприємцем. Підприємництво у сучасному розумінні – форма діяльності з виробництва товарів та послуг за рахунок власних чи позикових коштів, заснована на ризику та інноваційному підході до системи господарсько-економічних відносин [1].

Вперше, у 50-х роках минулого століття, заступник міністра сільського господарства Сполучених Штатів Джон Н. Девіс вводить в економічну науку поняття «агробізнес»: «... агробізнес означає суму всіх фермерських операцій плюс виробництво та розподіл продукції, необхідної для постачання фермерських господарств плюс сума всіх операцій, здійснюваних у зв'язку з транспортуванням, зберіганням, переробкою та розподілом сільськогосподарської продукції» [3].

Діяльність агробізнесу в умовах ринкової економіки надає позитивний вплив на розвиток ринку та покращує його стан. Отже, сутність агробізнесу найбільш повно проявляється у поєднанні всіх властивих йому функцій, які об'єктивно характерні для цивілізованого підприємництва, але багато в чому залежить від самих суб'єктів підприємницької діяльності, від системи державної підтримки та регулювання підприємництва.

Місце та ролі аграрного бізнесу у ринковій економіці, обумовлені низкою функцій малих підприємств економічного, соціального, політичного характеру. Так, наприклад, можна виділити інтегративні функції підприємництва: один із факторів розвитку – виконувати інноваційні функції. Економічні функції включають таке: сприяють диверсифікації економіки, надають їй гнучкість, заповнюють економічні ніші, там, куди великий бізнес не прагне; сприяють розвитку конкурентного середовища; оперативно реагують зміни ринкової кон'юнктури; беруть участь у створенні широкого асортименту товарів та послуг, які можуть задовольнити попит населення у них.

Серед соціальних функцій, що виконуються малим бізнесом, можна виділити такі: сприяти вирішенню проблем зайнятості шляхом створення робочих місць, зокрема соціально незахищених громадян; знижувати соціальну напруженість; формувати широкий прошарок власників; виступати основою для формування середнього класу; сприяти розвитку приватної ініціативи громадян та громадянського суспільства.

Крупка Ю.М., аналізуючи діяльність підприємців-початківців виділяє три основні групи мотивації:

- «Гроші заради грошей» – підприємці, які створили свою справу для якнайшвидшого особистого збагачення та швидкого отримання прибутку. Енергійні, заповзятливі люди, які прагнуть престижу, що живуть за своїми законами, що суперечать державі. Свій стан збивають на нехитрому бізнесі.

- «Гроші заради справи» – до цієї групи увійшли люди, які відрізняються широтою поглядів, які прагнуть самореалізації, мають гнучкість мислення, здатні до осягнення нового, самовираження у своїй справі та контролюють ситуацію.

– «Гроші заради виживання» – представники малих підприємств, при різних структурах оборонно-промислового комплексу [4].

Отже, підприємницька діяльність набуває трьох форм: купівля – продаж, інновація та імітація.

По-перше, підприємці займаються купівлею-продажем. Купівля-продаж сприяє перерозподілу товарів, переміщуючи їх із місць, де вони менш цінні, у місця, де вони цінніші.

По-друге, підприємці займаються інноваціями. Підприємці-новатори є першопрохідниками, вони завжди шукають нові можливості для задоволення попиту споживачів, для чого постійно підвищують якість, надійність, термін служби або знижують ціну товарів чи послуг, що продаються. Інновації варіюються від запровадження нових технологій (персональні комп'ютери, ноутбуки) до організації нових стратегій (стандартизовані мережі магазинів, інтернет-аукціони). Підприємці у пошуках економічних вигод знаходять менш витратні комбінації дефіцитних ресурсів для виробництва продуктів, які більше цінуються споживачами. Вони відкривають нові структури витрат, ефективніші способи виробництва та доставки товарів, надання послуг.

По-третє, підприємці займаються імітацією продуктів інших першовідкривачів. Ford вигадав збірну лінію для виробництва автомобілів. Інші підприємці перейняли досвід Ford, знизили вартість виробництва автомобілів, виникла нова галузь, яка краще відповідає потребам та бажанням клієнтів. Більшість людей завдяки підприємницьким інноваціям та наслідуванням виявили, що особистий автомобіль ефективніший, ніж традиційний візок; що персональний комп'ютер більш ефективний, ніж друкарська машинка. Споживачі охоче купують право власності на ці товари та відмовляються купувати інші.

Таким чином, ключовим моментом у визначенні підприємництва є самостійність, ініціативність, відповідальність та новаторство. Узагальнюючи наявні у науковій літературі трактування, одержані результати дисертаційного дослідження, нам вдалося уточнити

поняття «агробізнес», «агропідприємництво», «малий агробізнес».

Під «агропідприємництвом» ми розуміємо особливу форму економічної діяльності в сільській місцевості (на свій страх і ризик), засновану на самостійності, відповідальності, новаторських ідеях, спрямовану насамперед на отримання прибутку.

Залежно від наявних у підприємця (функції підприємця та власника з'єднані) ресурсів та досвіду, процеси підприємництва та бізнесу можуть йти паралельно.

На нашу думку, результатом підприємницької діяльності є створення, розвиток «агробізнесу» – економічна діяльність суб'єкта господарювання в аграрній сфері, спрямована на отримання прибутку і націлена на задоволення потреб і бажань суспільства. Відмінною особливістю агробізнесу від інших видів підприємництва є діяльність з живими організмами: їх вирощування, зберігання, переробка, транспортування, що робить бізнес високоризиковим.

Авторське трактування «державне регулювання розвитку агробізнесу» – особлива форма державної активності у сільському господарстві, заснована на державних спонуканнях з метою отримання доходу та законнозареєстрована як фермерські господарства, індивідуальні підприємці, особисті селянські господарства.

Слід зазначити відмінність у агробізнесі за метою ведення та товарності. Для особистих селянських господарств ключова мета – виробництво агропродукції для власного споживання. Для фермерського господарства пріоритетною метою є виробництво продукції з подальшою її реалізацією, тобто товарне виробництво.

Узагальнюючи дослідження вчених [5], можна виділити концепції особистого селянського господарства:

1) господар наймає себе як робітника – підприємницьке селянське господарство. Мотивація селянина-підприємця – різниця між валовим доходом та витратами виробництва;

2) трудове сімейне селянське господарство. Сім'я отримує єдиний трудовий прибуток і порівнює свої витрати річної праці з одержуваним матеріальним результатом.

Нині малі форми господарювання стали невід'ємною частиною агропромислового комплексу завдяки виробничому потенціалу.

Агробізнес розглядається як найважливіший стратегічний ресурс, що активізує економічне зростання та забезпечує стійкість соціально-економічного розвитку, підвищення якості життя населення.

Потенціал розвитку підприємств агробізнесу можна подати у вигляді наступних основних функціональних складових:

1) здешевлення технологій, зниження порогових вимог до масштабів ефективного бізнесу;

2) цифрова трансформація відкриває нові види діяльності та полегшує вихід на зовнішні ринки;

3) зростання попиту на споживчі інновації; розширення ніш для діяльності підприємств у великих містах; розширення передумов для формування креативних індустрій;

4) сервісизація економіки, розвиток умов мережної економіки; зміна моделей бізнесу та підвищення ролі організаційних інновацій.

У результаті парадигма державного регулювання розвитку агробізнесу виявила низку особливостей:

- нематеріальні активи, людський капітал, некодифіковані знання мають особливу цінність збільшуючи вартість агробізнесу;

- висока чутливість до рівня податкового навантаження, до якості адміністрування; можливості відходу в «сіру зону»;

- можливість розширення активності у різних юрисдикціях; комунікативна компетентність, швидкість отримання державної підтримки.

Виходячи з цього, актуальні питання поступального розвитку агробізнесу, формування високоефективної системи державної підтримки для нього мають залишатися у зоні пріоритетної уваги бізнесу та суспільства загалом держави. Держава здатна підтримати сільськогосподарську галузь, взявши на себе витрати, пов'язані з дослідженнями у галузі сільського господарства з великими тимчасовими та фінансовими витратами, адже вигодонабувачем від інновацій у сільському господарстві буде кінцевий споживач, а не підприємець.

Висновки. Таким чином, поняття «підприємництво» та «бізнес» не можуть вважатися синонімами під час розгляду економічної сфери їхньої дії. Поняття «бізнес» набагато ширше, визначається як система виробництва для задоволення потреб та бажань суспільства. Бізнес охоплює відносини між усіма учасниками ринкової економіки та включає дії підприємців, найманих працівників, службовців державних структур. В узагальненому вигляді – це ділова активність людини у системі ринкових відносин.

Крім того, бізнесмен є основним суб'єктом, наділений підприємницькими здібностями, чия поведінка характеризується творчим, пошуковим та інноваційним характером.

Бізнесмен перебуває у центрі економічних зв'язків, є двигуном процесу, що він організує реалізації можливостей підприємницької діяльності, враховують як особистісні, так і громадські інтереси.

На наш погляд, щоб агробізнес міг повною мірою виконувати свої економічні та соціальні функції, необхідні створені державою умови, які забезпечать життєздатність даного суб'єкта господарювання.

Література:

1.Діброва А. Д. Державне регулювання сільського господарства: теорія, методологія, практика. Київ: Формат, 2008. 448 с.

2.Дія права: інтегративний аспект: монографія / кол. авторів; відп. ред. Н.М. Оніщенко. Київ: Юридична думка, 2010. 360 с.

3.Золотих І. Б. Історія економічних вчень: навч. посіб. К.: «Центр учбової літератури», 2013. 186 с.

4.Крупка Ю. М. Аграрне право України: навчальний посібник / за наук. ред. Н.Р. Малишевої. Київ: Університет «Україна», 2006. 160 с.

5.Ломакіна І. В. Державно-правове регулювання сільського господарства України. Підприємництво, господарство і право. 2009. № 10. С. 23-26.

6.Погрібний О. О. Аграрне право України: підручник. Київ: Істина, 2007. 448 с.

7.Семчик В. І. Правові аспекти аграрної політики і аграрної реформи в Україні. Організаційно-правові питання аграрної реформи в Україні. Київ, 2003. С. 20.

8.Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник; 4-е вид., доп. і перероб. Київ: Алерта, 2013. 524 с.

УДК 329.7:355.291-051]:061.2(477)
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-3(75)-4

Михайло КОВТУН
аспірант кафедри політичних наук, Навчально-науковий інститут права та політології,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова, kovtun.m.88@gmail.com

Павло ГОРІНОВ
кандидат юридичних наук, доцент, директор Навчально-наукового інституту права та політології,
професор кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова, p.v.gorinov@udu.edu.ua
ORCID*:* 0000-0002-8294-2784

ПОЛІТИЧНІ ІДЕНТИЧНОСТІ ВЕТЕРАНСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена аналізу концепту політик ідентичності в умовах сучасного розвитку українського суспільства. Особлива увага приділена формуванню нової ідентичності ветеранських організацій, що виникла як відповідь на сучасні безпекові виклики, зокрема в контексті війни та захисту національних інтересів України. Виокремлено специфічні риси цієї ідентичності, які відображають унікальну роль ветеранів у забезпеченні обороноздатності держави. Дослідження також включає концептуалізацію цієї ідентичності як важливого елемента політичної самоідентифікації значної частини українського суспільства, що сформувалася під впливом війни та суспільних трансформацій та поступово перетворилася на стійку базисну політику ідентичності, яка характеризується високою автономністю та сформованими принципами.

Метою дослідження є аналіз процесу формування політики ідентичності ветеранських організацій та оцінка їхнього впливу на безпекові процеси в Україні. Дослідження зосереджене на вивченні трансформацій політичної ідентичності, що відбуваються під впливом війни, а також на особливостях самоідентифікації ветеранських організацій, які, будучи новими суб'єктами політичної системи, відіграють важливу роль у захисті національних інтересів та зміцненні безпеки держави.

У статті ставляться завдання визначити ключові аспекти політик ідентичності в сучасній Україні, зокрема дослідити їх вплив на різні соціальні групи, які в умовах війни формують власні політики самоідентифікації. Особливу увагу приділено аналізу ветеранської ідентичності як відповіді на нові виклики у сфері національної безпеки, враховуючи значення колективної ідентичності для згуртування ветеранів навколо спільних цінностей і цілей. Важливим аспектом є дослідження процесів самоідентифікації ветеранських організацій, що формуються на основі особистого і колективного досвіду участі у захисті країни. Ветеранські організації розглядаються як колективний феномен, що має вплив на формування нових соціально-політичних реалій в умовах війни. Крім того, дослідження охоплює аналіз ролі ветеранських організацій у процесі суспільного визнання, їхнього внеску у формування національної безпеки та особливо їхньої ключової ролі у відновленні держави після війни.

Методологічна основа дослідження включає застосування загальнонаукових і спеціальних методів, серед яких системний підхід, структурно-функціональний аналіз та порівняльно-історичний метод. Системний підхід дозволяє вивчити політичну ідентичність ветеранських організацій як складний феномен, що формується під впливом численних факторів і взаємодії різних суспільних інститутів. Порівняльний аналіз забезпечує можливість співставлення процесів формування ідентичностей у різних контекстах та історичних періодах, а також оцінку відмінностей у розвитку ветеранських організацій як суб'єктів політики ідентичності. Історичний підхід дозволяє розглянути витоки і трансформації ветеранської ідентичності в умовах глобальних безпекових викликів та з урахуванням динаміки соціально-політичних змін.

Досліджено процес становлення ветеранських організацій як самостійних суб'єктів політики ідентичності, що мають вплив на безпекові та суспільні процеси в Україні. Доведено, що нова ветеранська ідентичність є важливим чинником зміцнення політичної стабільності та національної безпеки України.

Висновки дослідження свідчать про те, що формування політики ідентичності ветеранських організацій є важливим процесом самоідентифікації та колективної організації українського суспільства в умовах війни. Ветеранські організації мають значний вплив на безпеку держави та повоєнне відновлення, що свідчить про їх інституційну зрілість і суспільне визнання. Особливу увагу приділено створенню сприятливих організаційно-правових умов для реалізації прав ветеранів та їхніх сімей як основних носіїв цієї нової політичної ідентичності.

Ключові слова: *політика ідентичності, суб'єкти політики ідентичностей, ветеранські організації, ціннісні орієнтири, національна ідентичність, макрополітична ідентичність.*

Mykhailo Kovtun, Pavlo Gorinov. POLITICAL IDENTITIES OF VETERAN ORGANIZATIONS IN MODERN UKRAINE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

The article is devoted to the analysis of the concept of identity politics in the conditions of the modern development of Ukrainian society. Special attention is paid to the formation of a new identity of veteran organizations, which arose as a response to modern security challenges, particularly in the context of war and the protection of Ukraine's

© Ковтун М., Горінов П., 2024

national interests. Specific features of this identity are highlighted, which reflect the unique role of veterans in ensuring the state's defense capability. The study also includes the conceptualization of this identity as an important element of the political self-identification of a significant part of Ukrainian society, which was formed under the influence of war and social transformations and gradually turned into a stable basic identity policy, which is characterized by high autonomy and established principles.

The purpose of the study is to analyze the process of forming the identity policy of veteran organizations and assess their impact on security processes in Ukraine. The research is focused on studying the transformations of political identity that take place under the influence of war, as well as on the features of self-identification of veteran organizations, which, being new subjects of the political system, play an important role in protecting national interests and strengthening state security.

The article aims to determine the key aspects of identity politics in modern Ukraine, in particular to investigate their impact on various social groups that, in the conditions of war, form their own self-identification policies. Special attention is paid to the analysis of veteran identity as a response to new challenges in the field of national security, taking into account the importance of collective identity for uniting veterans around common values and goals. An important aspect is the study of the processes of self-identification of veteran organizations, which are formed on the basis of personal and collective experience of participation in the defense of the country. Veteran organizations are considered as a collective phenomenon that has an impact on the formation of new socio-political realities in the conditions of war. In addition, the study covers the analysis of the role of veteran organizations in the process of public recognition, their contribution to the formation of national security, and especially their key role in the reconstruction of the state after the war.

The methodological basis of the research includes the application of general scientific and special methods, including a systematic approach, structural-functional analysis, and a comparative-historical method. The systematic approach allows studying the political identity of veteran organizations as a complex phenomenon that is formed under the influence of numerous factors and the interaction of various social institutions. Comparative analysis provides an opportunity to compare the processes of identity formation in different contexts and historical periods, as well as to assess differences in the development of veteran organizations as subjects of identity politics. The historical approach allows us to consider the origins and transformations of veteran identity in the context of global security challenges and taking into account the dynamics of socio-political changes.

The process of formation of veteran organizations as independent subjects of identity politics, which have an impact on security and social processes in Ukraine, is studied. It has been proven that the new veteran identity is an important factor in strengthening the political stability and national security of Ukraine.

The findings of the study indicate that the formation of the identity policy of veteran organizations is an important process of self-identification and collective organization of Ukrainian society in the conditions of war. Veteran organizations have a significant impact on national security and post-war recovery, which is indicative of their institutional maturity and public recognition. Special attention is paid to the creation of favorable organizational and legal conditions for the realization of the rights of veterans and their families as the main bearers of this new political identity.

Key words: *identity politics, subjects of identity politics, veteran organizations, value orientations, national identity, macro-political identity.*

Актуальність теми обумовлюється потребою дослідження процесу формування нових політичних ідентичностей, їх ролі в захисті України та в подальшому повоєнному відновленні України. В умовах військового протистояння ворогу в російсько-українській війні відбуваються атаки гібридного характеру, що впливають на державу, її безпеку та політику. Проблемою для українського суспільства є потреба швидко й адекватно реагувати на нову форму гібридного конфлікту, адже така війна «відрізняється від класичних конфліктів своєю складністю та масштабністю впливу на суспільство, економіку, а також політичні процеси цільової держави та її громадян» [1, с. 25]. Відповідаючи на ці виклики, велика частина українського суспільства швидко об'єдналася у пошуку рішень на подібні загрози та сформувала нові спільноти та ідентичності.

Політична ідентичність індивіда пов'язана з державою, суспільством, у яких він функціонує, з соціально-економічними, культурними характеристиками, які так чи інакше впливають на формування та структурування уподобань і ціннісних орієнтирів індивіда [2]. Вплив держави та її інститутів має вагоме значення та є одним із базових, створюючи передумови для виокремлення та становлення нових ідентичностей з власними політиками. Так, на думку вчених, «суб'єктами політики ідентичності, як правило, виступають органи державної влади, політичні та громадські рухи й організації, самоврядні територіальні, конфесійні, професійні та інші об'єднання громадян, культурна еліта, науковці, освітяни, різноманітні медіа, а також впливові фінансові та економічні структури, що забезпечують ресурсами впливовості названих вище суспільних акторів» [20].

Алгоритм виявлення і дослідження політичних ідентичностей на прикладі ветеранських організацій, на нашу думку, має включати дослідження сукупності обставин їх формування, становлення, ролі у захисті України, повоєнному відновленні, адаптації до цивільного життя і, що особливо важливе, це дослідження участі ветеранських органі-

зацій у політичному житті України та формуванні нової, якісної політики національної ідентичності.

Метою дослідження є аналіз процесу формування політики ідентичності ветеранських організацій та оцінка їхнього впливу на безпекові процеси в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У політологічній науці тематика ідентичностей та політики ідентичностей актуалізувалась в контексті становлення окремих видів ідентичності в Україні, що пов'язано з геополітичними та безпековими викликами. Серед них, можна виокремити: національну, політичну, регіональну, макрополітичну ідентичності, які мають наукове обґрунтування, власних суб'єктів, політику та практику реалізації.

Сучасний стан правого регулювання зазначених процесів здійснюється на підставі Конституції України [11] і ряду інших нормативно-правових актів, якими регламентується правовий режим воєнного стану [16], Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності [17], що були основою для проведення нашого дослідження.

Зазначимо, що в науковій літературі немає єдиних підходів до досліджуваної тематики, проте Зливковим В. і Лукомською С. було проаналізовано історію становлення міліарної ідентичності українців [9], яка є основою для нашої ідентичності ветеранських організацій.

Існує багато наукових праць, основним фокусом яких є дослідження шляхів формування національної та політичної ідентичності. Цією темою займалися такі науковці, як: Вонсович С. Г. [5] Розумний М. [20], Кресіна І. О., Шемшученко Ю. С., Горбатенко В. П., Лойко Л. І., Кресін О. В., Стойко О. М. [19], Драпушко Р. Г., Горінов П. В. [6, 7, 8], Кіндратець О. М., Сергієнко Т. І. [12] та інші.

У національній політологічній науці питаннями змісту та впливу різних проєкцій політичної ідентичності займались наступні науковці: Бевз Т. [5], Кіндратець О., Сергієнко Т. І. [12], Остапенко М. А. [16], Іванов І. Ю. [10]. Відзначимо колективне авторське дослідження питання суперечностей ідентичностей в Україні та шляхи їх регулювання в контекстах політики громадянської консолідації української нації [19], Малініна В. В. щодо процесу формування політичної ідентичності в умовах глобалізації [13], Мендрін О. В. щодо стратегії та практики конструювання макрополітичної ідентичності [14], які доповнили науковий доробок напрацювань за темою нашого дослідження.

Зазначимо, що проаналізовані праці розширили зміст традиційних підходів щодо розуміння складових ідентичностей та надали можливість виокремлення нової ідентичності та її політики.

Виклад основного матеріалу. Загальною метою політики ідентичності, на думку Розумного М. М., є комунікативна цілісність спільноти, її суб'єктність, здатність формувати й відтворювати спільні уявлення, норми і цінності, приймати спільні рішення та досягати спільних цілей… [20]. Поняття «ідентичність» і його вища форма «цивілізаційна ідентичність» [22] є феноменом, який досліджується основними гуманітарними науками. Концепт ідентичності, стверджує Мендрін О. В., у його сучасному представленні в межах суспільних наук, є результатом мультидисциплінарного дискурсу стосовно проблематики того, що саме обумовлює представлення людини про себе, яким чином це представлення формується та змінюється або, навпаки, лишається сталим у наступних постійних і різноманітних ситуаціях взаємодії з іншими, як індивідами, так і групами чи соціальними інститутами [14, с. 12].

У широкому значенні ідентичність розглядається як один з головних механізмів особистісного освоєння соціальної реальності, змістовна основа на основі індивідуального чи групового вибору. Поняття ідентичності визначає здатність особи чи групи усвідомлено й адекватно визначити своє місце в соціумі та систему цінностей, які спрямовують орієнтації і стиль їхньої поведінки [16, с. 94]. У політичному дискурсі розрізняють такі види ідентичності, як: національна, політична, соціокультурна, територіальна чи регіональна, цивілізаційна, релігійна та ін.

Окремо, у сучасних політологічних дослідженнях існує політологічний дискурс «з приводу визначення поняття «політична ідентичність», але очевидне одне, що політична ідентичність є важливим регулятором свідомості й поведінки особистості, груп, класів і панівних еліт. З одного боку, політична ідентичність постає як стійкий образ у масовій свідомості людей, що слугує основою геополітичних і зовнішньополітичних орієнтирів держави, а з іншого – як ототожнення суб'єктом політичного процесу себе з певною політичною позицією, визнаною іншими суб'єктами політичних відносин [10].

Дослідники виділяють два прояви політичної ідентичності, а саме: 1) політичну ідентичність як «набір характеристик цінностей та мотивацій учасників та емоційну залученість індивіда в політику»; 2) політичну ідентич-

ність як «проєкцію національно-цивілізаційних, етнонаціональних, расових, релігійних, конфесійних, територіальних, вікових, гендерних, культурних та інших складових соціальної ідентичності у політичну сферу» [2, с. 193].

Відзначимо, що у довоєнний період, до 2022 року, у гуманітарних науках домінувала позиція про наявність суперечностей ідентичностей в Україні. На думку дослідників «проблеми суперечностей ідентичностей України закорінені у її поліетнічності та полікультурності, зумовлені наявністю в українському ідентифікаційному просторі російської ідентичності та подвійної ідентичності етнічних українців на Сході і Півдні країни, а також тривалим засиллям російської і проросійської еліти в українському політикумі і ЗМІ» [21, с. 34]. На початок військових дій на Сході Україні існували відповідні ідентифікаційні кризи, проте після військового нападу росії на Україну та подальший процес організації спротиву ворогу сприяв об'єднанню українців і дав можливість усунути попередні суперечності та сформувати нові спільні для українців ідентичності з власною політикою та високим ступенем довіри до них.

Зливков В., Лукомська С. констатують, що в умовах кризових ситуацій ідентичність тісно пов'язана із безпекою [9]. Кіндратець О. М., Сергієнко Т. І. підкреслюють, що «війна формує ідентичності дуже швидко. Відбувається перетворення образу «іншого» на образ «чужого», «ворога», що посилює конфлікт ідентичностей» [12, с. 42].

На думку Вінкова В. Ю.: «Війна як і будь яка інша переломна подія, що становить загрожує для існування і збереження ідентичності, змушує людину, яка ж і є носієм цієї ідентичності звертатись до ресурсів спільноти до якої вона себе відносить. У разі віднайдення таких ресурсів шанс зберегти ідентичність зростає, проте в інших випадках, де такий пошук є неможливим або запропоновані моделі розвитку не відповідають наявним потребам, людина переорієнтовує себе на пошук інших соціальних груп, які допомогли б їй задовольнити ці потреби» [3, с. 144].

Отже, як бачимо, дослідники сходяться на думці, що війна є стимулюючою основою для формування нових ідентичностей, а пошук відповіді на безпекові виклики формулює нові політики ідентичностей. Логічно випливає, що на фоні військових викликів виокремились нові ідентичності ветеранських організацій, як відповідь на безпекові кризи та військові виклики. В сучасних умовах протистояння росії ветеранський рух і ветеранські організації є ядром якісно нової політики ідентичності України, яка формується під час війни і відіграватиме ключову роль у повоєнному відновленні України. Члени відповідних організацій мають спільний досвід практичного захисту Вітчизни, здійснюють моніторинг ветеранського середовища, об'єднуються навколо спільних цінностей і довіри один до одного у протистоянні ворогу.

Відзначимо, що виділена нами ідентичність не є нової категорією для української історії та практики державотворення. Так, дослідниками констатовано існування мілітарної ідентичності українців, яка має свої давні традиції та практику впровадження в нашій культурі. Ними доведено, що «мілітарна ідентичність є соціальною ідентичністю, яка формується та інтегрується в самооцінку, коли цивільна ідентичність стає менш помітною через військову інкультурацію. Спільний військовий досвід, соціальні зв'язки та довіра, а також важливість армії для учасників бойових дій, а також людей, які живуть під час війн, підсилюють значимість мілітарної ідентичності у самооцінці. Додатковими чинниками зміцнення мілітарної ідентичності для військових є тривалість служби та кількість «завдань» на полі бою, а для цивільних – тривалість воєнних дій, досвід окупації/деокупації, соматичні та психологічні травми, зумовлені війною, тобто – практична неможливість як цивільних, так і військових, бути виключеними із простору військового життя» [9, с. 77]. Ми вважаємо, що виділена нами ідентичність ветеранських організацій є різновидом більш ширшої, мілітарної ідентичності. Основою ідентичності ветеранських організацій, як об'єктивного факту, є дійсна приналежність її учасників до системи захисту країни через участь у відповідних діях із захисту країни як на професійній, так і на волонтерській основі, самоідентифікація себе з державою та її цінностями (суб'єктивна складова). Важливим для таких організацій є визнання в суспільстві їх ролі і заслуг та створення системи соціально-правових гарантій для ветеранів.

Важливість виокремлення ветеранських організацій як самостійного суб'єкта ідентичності, полягає в тому, по «після війни нас чекатиме не менш складний період повоєнного відновлення, і ветерани мають стати флагманами цього процесу, стати лідерами суспільства. Тому наше завдання – це створити всі необхідні умови, надати всі дієві інструменти, створити відповідну інфраструктуру для того, щоб кожен Захисник, кожна Захисниця мали рівні умови в своєму ефективному поверненні у цивільне життя, здобутті активної,

сильної позиції. Особливу уваги акцентуємо на відході від імітації спроб виключно соціального захисту до повноцінної системи, яка працюватиме на розвиток ветеранів», – наголосив заступник Міністра у справах ветеранів України Руслан Приходько [4].

Відзначимо, що відповідні ветеранські організації є середовищем добре організованих, мотивованих, національно свідомих людей, тому так важливо створити умови для реалізації їх потенціалу через організацію патріотичного виховання, формування у молоді стійкої національної самосвідомості. Ветеранські організації мають значний потенціал довіри суспільства, який може бути використаний для підвищення довіри до інститутів держави через механізми участі у їх діяльності.

Так, наприклад, у результаті проведеного Національною платформою стійкості та згуртованості соціологічного дослідження «Настрої українців під час війни» в травні 2024 року, було сформульовано наступні висновки, що «Україна сьогодні потребує формування союзу між владою та суспільством, бо соціологічні дані свідчать про низьку довіру суспільства до державних інституцій в порівнянні з іншими соціальними інституціями».

Так, на запитання «Що допомагає зберігати стійкість?» відповіді розподілилися таким чином: віра в ЗСУ – 63%, сім'я, родичі, близькі – 49%, щоденна праця – 27%, релігія/віра в Бога – 21%, участь у волонтерстві, зборі коштів – 18%, віра у державу – 12% [15]. Дані результати свідчать про рівень довіри ветеранським спільнотам в Україні.

Окремо відмітимо роль ветеранських організацій у волонтерській діяльності, спрямовану як для ЗСУ, так і для мирних жителів. Як правило, між волонтерськими та ветеранськими організаціями існує тісна співпраця і взаємодія. Загальновідомо, що велика кількість ветеранських організацій напряму займається волонтерською діяльністю, що підвищує їх роль і довіру у суспільстві не лише з позиції безпеки, але із урахуванням їх діяльності у гуманітарній сфері.

Для об'єднання волонтерських організацій та індивідуальних волонтерів зі всієї України у березні 2021 року Українською волонтерською службою, Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) та ІТ-компанією SoftServe за підтримки Міністерства молоді та спорту була запущена Волонтерська Платформа. Після початку війни Платформа стала тим інструментом, який допомагає волонтерам швидко реагувати на запити тих, хто потребує допомоги [6, с. 56] та об'єднує ветеранські та волонтерські організації в єдину спільноту спротиву ворогу.

У контексті нашого дослідження, слід розрізняти також поняття «ідентичність» та «ідентифікація», які не є тотожними і, які не можна використовувати як синоніми у науковому дискурсі. Ідентифікація є процесом співвіднесення індивіда чи групи (спільноти) з певною діяльністю чи субстанційною та інституційною сферою. Цей процес може бути усвідомленим і неусвідомленим, інтуїтивним; короткочасним і тривалим (в історичному вимірі); відкритим і прихованим; мирним і конфліктним; однозначним і суперечливим тощо. Результатом даного процесу і є ідентичність в її різноманітних виявах і типах. Вона означає приналежність (і об'єктивну, і суб'єктивну) людини чи групи людей до певного типу спільності чи спільноти, ототожнення себе з її нормативними і функціональними характеристиками і здебільшого готовність стати репрезентантом останньої [19, с. 87].

Так, на думку Вонсович С. Г. «питання становлення національної ідентичності та змін в системі соціальних ідентичностей суспільства гостро постало перед дослідниками від часу проголошення незалежності України та поглибилося з початком кардинальних соціально-політичних трансформацій. Істотні зміни глобального масштабу у 2014-2020 рр. суттєво вплинувши на темпоральність транзитивних процесів у світі та Україні, загострили проблему ідентичностей, змусивши науковців інакше підійти до їх розуміння та змісту [5, с. 74].

Подібні загострення становлення національної ідентичності були зняті, коли в умовах протистояння російській агресії, відбулося формування єдиної української нації та спільної української ідентичності через «усвідомлення українців у приналежності до певної політично-організованої групи людей, до держави України, до системи спротиву ворогу, тобто до українського народу, української нації та держави, як у межах території України, так і за її кордонами. Подібне усвідомлення дає змогу визначити місце українського народу в соціокультурному просторі та сформувати власну національну ідентичність на наступний етап розвитку державності [7, с. 27]. Поряд з тим, сьогодні залишись деякі дискусії щодо мовної та релігійної ідентичності в українському суспільстві, які, сподіваємось, знайдуть спільне розуміння в українському суспільстві.

Констатуючи, що ідентичність відіграє важливу роль у суспільно-політичному житті через інтеграцію людини в суспільство та його сегменти, вважаємо, що в рамках відповідних спільнот, людина може бути пов'язаною з різними ідентичностями, як, наприклад: національною, політичною, релігійною чи ветеранською, що впливає на її участь у суспільних процесах, відчутті власної значимості в суспільстві тощо.

Відзначимо, що ідентичність ветеранських організацій в Україні тісно пов'язана з національною ідентичністю українців як основою національної безпеки Української держави. Так, більшість учасників ветеранських організацій і рухів є національно свідомими українцями зі сталою національною ідентичністю, тому до основних завдань Мінветеранів було додано формування і реалізацію державної політики у сфері залучення ветеранів до утвердження української національної та громадянської ідентичності, зокрема через реалізацію заходів національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання. Відповідно, прийняття Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [17] матиме свою практичну реалізацію у політиці ветеранських організацій. Вищевказане свідчить як про поєднання ветеранської ідентичності з національною та громадянською, так і про роль ветеранських організацій в майбутньому відновленні України та активну участь в реалізації державної політики у сфері залучення ветеранів до утвердження української національної та громадянської ідентичності,

Висновки. В умовах гібридної війни з росією відбулося формування ситуаційної ідентичності ветеранських організацій, яка поступово переросла в сталу ідентичність. Становлення ветеранських організацій під час військових дій пов'язано з їх активною участю в обороноздатності країни та ролі в суспільному житті, адже виникнення глобальних небезпек обумовлює виникнення нових суб'єктів політики ідентичностей. Виникнувши як ситуаційна ідентичність, ветеранські організації стали основою для подальшого формування базисної політики власної ідентичності та стали самостійними і сильними суб'єктами з власною сформованою політикою ідентичності.

У цьому дослідженні виокремлено ветеранські організації як суб'єкти ідентичності, що мають власну політику та практику провадження серед інших суб'єктів. Виокремлення подібних суб'єктів ідентичностей актуалізовано тривалою агресією росії проти України, адже лише в умовах протистояння ворогу ветеранські організації набули свою суб'єктність, самостійність та сформували власну політику.

Формування політики ідентичності ветеранських організацій є комплексним процесом особистісної та колективної самоідентифікації великої частини українського суспільства, через який ветеранські організації стають вагомим суб'єктом політичних процесів у сучасній Україні. Відзначимо, що процес залучення ветеранських організацій до військових дій щодо захисту України та зміна ряду політичних практик під час військового стану напряму впливає на суб'єктність та значимість даних організацій в сучасній Україні.

Доведено, що ветеранські організації та форми їх політичної ідентичності, які проявляються в сучасному українському суспільстві активно впливають на безпеку держави під час війни та на подальше повоєнне відновлення України, що свідчить про їх інституційне оформлення та суспільне визнання.

Література:

1.Буряченко О. Гібридна війна як нова форма глобального протистояння. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. Вип. 2 (74). 2024. С. 23–31.

2.Бевз Т. Теоретико-методологічні підходи та алгоритм дослідження політичних ідентичностей у міській громаді. *Університетська кафедра.* № 6. 2017. С. 191–208.

3.Вінков В. Ю. Безпекові аспекти розвитку ідентичності в умовах війни. *Проблеми політичної психології.* Вип. 12. 2022. С. 138–150.

4.Ветеранів залучатимуть до роботи з утвердження української національної ідентичності. URL: https://lexinform.com.ua/zakonodavstvo/veteraniv-zaluchatymut-do-roboty-z-utverdzhennya-ukrayinskoyi-natsionalnoyi-identychnosti/#google_vignette (дата звернення: 30.09.2024).

5.Вонсович С. Г. Поняття національної ідентичності в сучасній політичній науці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Вип. 29. Збірник наукових праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. С. 74–81.

6.Горінов Павло, Драпушко Ростислав Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження: монографія / Павло Горінов, Ростислав Драпушко. Київ: Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с.

7.Горінов П. В., Драпушко Р. Г. Становлення національної ідентичності українців як основа національної безпеки Української держави. Юридичний науковий електронний журнал. № 10. 2022. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/2.pdf (дата звернення: 30.09.2024).

8.Gorinov P., Mereniuk K. Military law in Ukraine: future prospects for development. Futurity Economics&Law. 2022. № 2(3). P. 18–27. https://doi.org/10.57125/FEL.2022.09.25.03

9.Зливков В., Лукомська С., Нариси з історії становлення мілітарної ідентичності українців: монографія. Київ-Ніжин: Видавець «ПП Лисенко М. М.». 2023. 140 с.

10. Іванов І. Ю. Феномен політичної ідентичності: політологічний аспект. Політологія. Грані. № 4 (84) 2012. URL: https://www.libr.dp.ua/text/grani_2012_4_34.pdf (дата звернення: 30.09.2024).

11. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення:30.09.2024).

12. Кіндратець О. М., Сергієнко Т. І. Особливості формування ідентичності українців в умовах гібридної війни. *Науковий журнал «Політикус».* 2021. С. 40–46. URL: http://politicus.od.ua/1_2021/6.pdf (дата звернення: 30.09.2024).

13. Малінін В.В. Процес формування політичної ідентичності в умовах глобалізації: особливості та складові / В. В. Малінін. *Актуальні проблеми політики.* 2013. Вип. 49. С. 194–199. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/49_2013/26.pdf (дата звернення: 30.09.2024).

14. Мендрін О. В. Стратегії та практики конструювання макрополітичної ідентичності: Україна в контексті світового досвіду. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. 2023. 257 с.

15. Настрої під час війни: кому українці довіряють найбільше. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3863748-nastroi-pid-cas-vijni-komu-ukrainci-doviraut-najbilse.html (дата звернення: 30.09.2024).

16. Остапенко М. А. Політична ідентичність як синтезуючий концепт політичної науки. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова.* 2015. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Вип. 16. С. 93–99.

17. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 30.09.2024).

18. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text (дата звернення: 30.09.2024).

19. Політико-правові механізми формування національної ідентичності населення Донбасу: Наукова записка / Кресіна І. О. (керівник авт. кол.), Шемшученко Ю. С., Горбатенко В. П., Лойко Л. І., Кресін О. В., Стойко О. М. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. 116 с.

20. Розумний М. М. Політика ідентичностей: основні завдання та механізми реалізації. Наукова доповідь. Київ. 2011. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-11/polyt_ident-e871d.pdf (дата звернення: 30.09.2024).

21. Суперечності ідентичностей в Україні та шляхи їх регулювання в контекстах політики громадянської консолідації української нації / Аналітична доповідь. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 160 с.

22. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол.: О. Рафальський (керівник), Я. Калакура (науковий редактор), О. Калакура, М. Юрій. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.

УДК 351.004.7.056.5
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-3(75)-5

Андрій КОНЮШКОВ
кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного адміністрування,
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», amritana@meta.ua
ORCID: 0009-0000-2950-653X

ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО ВРЯДУВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: НА ПРИКЛАДІ КЕЙСУ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ

У статті проаналізовано теоретичні підходи до понять «адміністративна послуга» та «електронного управління системою надання адміністративних послуг». Виділено найбільш характерні ознаки понять, що розглядаються, розглянуто критерії належності послуг до адміністративних, на основі яких сформульовано авторське визначення поняття «електронне управління» та розглядається еволюція правового забезпечення сфери надання адміністративних послуг. Особливу увагу приділено інформаційним технологіям електронного управління, що дозволяють реалізувати транспарентність процесу надання адміністративних послуг та адміністративних процедур. Також, докладно аналізується становлення взаємовідносин суб'єктів звернення та суб'єктів надання адміністративних послуг за допомогою електронного комунікаційного каналу на державному, регіональному та локальному рівнях.

У даному контексті виділено основні законодавчі та нормативно-правові акти, які потребують нормування. Напрямками для вдосконалення вітчизняної правової бази визначено поновлення робіт над Кодексом адміністративних процедур та внесення змін до правових актів, що регламентують фінансування, оскільки очевидно, що за державний бюджет досягти значних результатів не реально.

Здійснено аналіз електронного уряду, як засобу інтерактивно-комунікативної взаємодії органів державної влади та громадськості, який дозволив ідентифікувати його, як самоорганізаційний інструментарій для ухвалення ефективних державно-управлінських рішень, забезпечення прозорості механізмів контролю за їх реалізацією. Показано, що темпи запровадження електронного управління в Україні значно відстають від темпів розвитку провідних країн світу.

Ключові слова: *послуги, адміністративні послуги, публічні послуги, ознаки адміністративних послуг, електронні технології; електронне керування; портал послуг, електронне управління.*

Andriy Konyushkov. DEVELOPMENT FACTORS OF ELECTRONIC GOVERNMENT IN MODERN UKRAINE (AN EXAMPLE OF THE PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES)

The article analyzes theoretical approaches to understanding «administrative services» and «electronic management of the system for providing administrative services». The most characteristic signs have been seen to comprehend what is being caught, and the criteria for seniority of administrative services are examined, based on which the author's concept of «electronic management» is formulated.

The article examines the evolution of legal security in the sphere of hiring administrative services. Particular attention is paid to information technologies of electronic management, which allow for transparency in providing administrative services and procedures. The report also analyzes the formation of mutual relations between subjects and the provision of organizational services through an electronic communication channel at the national, regional, and local levels. In this context, we see the primary legislative and regulatory acts that will require regulation. To thoroughly develop the national legal framework, it is necessary to update the Code of Administrative Procedures and make changes to legal actions that regulate financing since it is evident that it is not realistic to achieve significant results using the state budget.

The work has carried out an analysis of the electronic system as a method of interactive-communicative interaction between the bodies of state power and the vastness, which makes it possible to identify it as a self-organizing tool for praise without effective government-administrative decisions, ensuring the clarity of mechanisms for monitoring their implementation. It is shown that the pace of development of electronic control in Ukraine is significantly higher than in the wired regions of the world.

Key words: *services, administrative services, public services, signs of administrative services, electronic technologies, electronic control, service portal, electronic management.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Еволюція нормативного забезпечення електронного управління системою надання адміністративних послуг в українських реаліях має колізійний та несистемний характер, що потребує впорядкування фрагментальних правих норм. Але узагальнення нормативно-правового забезпечення системи надання адміністративних послуг в умовах трансформації в електронний вигляд не має достатнього теоретичного дослідження.

© Конюшков А., 2024

Варто зазначити, що домінантами нової парадигми державного управління паритетно виступають її гуманітарні та інфраструктурні (технологічні) засоби комунікації. При цьому в центрі уваги залишаються питання комунікативної політики держави, яка регламентує інструменти електронної взаємодії органів державної влади з громадськістю, а тим самим створює нові умови для розвитку демократичного суспільства або робить його абсолютно підзвітним перед правлячою елітою [7, с. 53]. Отже, запровадження електронного управління як нової форми інтерактивно-комунікативної взаємодії органів державної влади та громадськості ставить питання про модернізацію системи державного управління шляхом трансформації державно-управлінської комунікації заснованої на закономірному розвитку системи «органи державної влади-Інтернет-громадськість».

В основному виникає питання про нову культуру інтерактивної взаємодії органів державної влади та громадськості, що тим самим змінює акценти впливу електронного управління, як засобу інформатизації та комп'ютеризації системи державного управління на свідомість людини, її мотивацію та бажання та можливість отримати відповідну послугу в електронному вигляді [10, с. 48] При цьому слід враховувати і той факт, що в умовах реалізації електронного управління як нової форми інтерактивно-комунікативної взаємодії органів державної влади та громадськості формується нова модель інформаційно-комунікативних відносин між ними, яка розширює форми та способи участі останніх у процесах створення та реалізації державної політики, підвищує їх громадську та політичну активність та відповідальність, створює умови для вільного поширення інформації з метою формування цілісної структури суспільно-управлінської свідомості [9, с. 22]

Проблема науково-теоретичного обґрунтування основних принципів електронного управління системою надання адміністративних послуг та одночасне використання у її понятійно-категоріальному апараті різних визначень синонімічних термінів привертає науковий інтерес провідних вітчизняних дослідників, а саме: Дзюба С.В., Мужайло В.Д., Михайлюк Я.Б, Семенченко А.І., Клименко І.В., Чукут С.А., Надолішний П.П. Матвійчук Р.М., Смазна Т. М, Кандзюба С.П, Ортіна Г.В., Рибальченко, Н.П, Вюртенбергер Т., Пінсон Ж., Макенсон Р. Проте проблема розвитку електронного управління системою надання адміністративних послуг» на сьогоднішній день недостатньо вивчена.

Представлені протиріччя зумовили актуальність та вибір теми дослідження «Передумови для електронного управління системою надання адміністративних послуг».

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у виділенні та узагальненні проблем нормативного забезпечення процесу передумов для електронного управління системою надання адміністративних послуг**.**

Виклад основного матеріалу. Понятійне поле менеджменту системи регулювання електронного управління адміністративних послуг в Україні перенасичене дихотомічним різноманіттям дефініцій, які є насправді тотожними, що призводить до одночасного використання різних категорій послуг. Для аналізу наукового дослідження, перш за все, визначимо змістовне наповнення, яке ми вкладаємо в основну термінологію дослідження.

Звертаючись до різних наукових та публіцистичних джерел щодо етимології терміна «адміністративна послуга», можна отримати досить широкий спектр диференційованих за суттю та змістом, за різними ознаками визначень, які узагальнено зводяться до таких визначень:

- дія, вчинок, приносить користь, допомогу іншому;
- діяльність підприємств, організацій та окремих осіб, що виконується для задоволення чиїхось потреб;
- обслуговування.

Під «послугою» загалом мається на увазі діяльність одного суб'єкта, що здійснюється за ініціативою іншого з метою задоволення потреб останнього. Зазначена діяльність стає можливою лише за наявності двох обов'язкових умов: потреби у отриманні такої послуги та об'єктивної можливості її надати. Раніше послуги належали до сфери цивільно-правового регулювання [1, с. 125]. Але, коли ми говоримо про послугу, як про результат, який споживається при здійсненні надання послуги, слід враховувати і дії, що призвели до нього. Незважаючи на своє широке вживання в практиці термін «послуга» так і не отримав однозначного трактування та адекватного категоріального оформлення, тому вважаємо за необхідне проведення порівняльного аналізу різних наукових підходів дослідників з метою упорядкування та розмежування тлумачень основних утворюючих термінів: «державні», «публічні», «суспільні», «управлінські» та «адміністративні», «електронні».

На жаль, в Україні внаслідок неправильного тлумачення понять спостерігається одночасне використання у понятійно-категоріальному апараті системи надання адмі-

ністративних послуг різних визначень синонімічних термінів. Провідний український спеціаліст П. Надолішний акцентує увагу на проблемі запозичення понять із зарубіжних джерел, а саме на необхідності знаходження англійських відповідностей українською, а не лише українською – англійською. Але численні наукові праці фокусуються саме на інтерпретації поняття «публічна послуга», ґрунтуючи на ньому соціально-економічні підходи до функцій влади, спрямованих на задоволення суспільних інтересів [2, с. 169]. Аналогічне і з перекладом терміна «public administration» – «публічне адміністрування», що більшістю українських теоретичних досліджень з цього питання обґрунтовується прагненням розширити традиційне розуміння терміна «державне управління» за рахунок розвитку місцевого самоврядування та процесів формування громадянського суспільства.

Виходячи з законодавства України, згідно з яким публічні послуги надаються виключно органами державного управління, підприємствами, установами, організаціями, які перебувають в їхньому управлінні, В. Д. Мужайло визначає «адміністративну послугу» як публічну послугу, що надається органами державного управління та надання якої пов'язано з реалізацією владних повноважень, спрямованих на забезпечення передбачених законом прав та інтересів фізичних та юридичних осіб [3, с. 42].

Оскільки жоден із розглянутих наукових підходів, не виявився вичерпним і відбиваючим практично всі аспекти надання адміністративних послуг, вважатимемо, що вони мають лише концептуальний характер.

Виділимо найхарактерніші ознаки передумов для електронного управління системою надання адміністративних послуг:

- позитивний ефект як результат діяльності, що полягає у задоволенні потреб конкретного суб'єкта;

- первинність потреб замовника у діях виконавця при наданні послуги;

- синхронність надання та отримання послуги;

- споживання послуги не передбачає права власності на неї, на відміну від товару (речей);

- послуга, як правило, не призводить до виникнення матеріальних (майнових) правовідносин, тобто форма задоволення потреб сама по собі не пов'язана виключно з утворенням матеріального носія;

- диференційованість якості послуги, яка залежить від кваліфікації виконавця (тобто постачальника послуги) та процесу здійснення ним певних дій;

- ексклюзивність послуги (тобто вона надається конкретним суб'єктом правовідносин – виконавцем, який надає послуги);

- неможливість зберігання послуги та, відповідно, її накопичення та перерозподілу;

- невичерпність послуги, яка дозволяє нам трактувати «послугу» як:

- взаємодія надання послуги та її споживача;

- процедуру, здійснення надачем послуги певних дій при виконанні покладених на нього функцій;

- результат дій надання («результат послуги»).

Основні завдання електронного управління системою надання адміністративних послуг:

- налаштування інформаційних комунікацій між органами влади, створення централізованих баз даних із технологіями розподіленої обробки даних для забезпечення електронного документообігу в усіх органах влади;

- забезпечення надання органами влади фізичним та юридичним особам послуг електронними засобами у доступній та зручній формі, без тимчасових та просторових обмежень;

- сприяння розвитку електронного ринку товарів та послуг для забезпечення державних замовлень, організації тендерів, ефективності управління виробництвом та реалізацією товарів та послуг з метою підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників на міжнародному ринку;

- впровадження електронної демократії як форми забезпечення прозорості, довіри у відносинах між державою та громадянами, бізнесом, відкритості публічної адміністрації для соціального контролю;

- підвищення якості життя громадян шляхом удосконалення надання соціальних послуг, системи охорони здоров'я, забезпечення гарантій правової, екологічної та особистої безпеки, розширення можливостей освіти;

- Впровадження системи електронного судочинства [6, с. 61]

Становлення нормативного забезпечення системи надання адміністративних послуг, як правило пов'язують із Концепцією адміністративної реформи, пріоритетним напрямком якої було визначено формування взаємовідносин органів громадського управління з громадянами, що можна розглядати як становлення ієрархічного-мережевого характеру демократичної держави [12].

Наступні кілька років електронне управління системи характеризувалися хаотич-

ністю та відсутністю єдиних координованих дій. Так, використання можливостей електронного управління мали необов'язковий характер і вважалися альтернативним способом здійснення традиційного процесу надання послуг.

Однак, для визначення електронного управління системи надання адміністративних послуг було прийнято Закон «Про адміністративні послуги», з прийняттям якого електронні технології стали обов'язковими у роботі органів державного управління [11].

Одним із напрямів перетворення стало використання електронного комунікаційного каналу для інформування громадян. Подібні технології, що передбачають електронну взаємодію з громадянами, давно є обов'язковими у міжнародній практиці діяльності органів державного управління. Однією з таких технологій є наявність офіційного сайту, який повинен мати не лише центральний рівень органів, а й регіональний рівень.

Небажання делегувати повноваження залишається актуальним, незважаючи на ухвалення розпорядження «Деякі питання надання адміністративних послуг органами виконавчої влади через центри надання адміністративних послуг», яким частково усунуто невиправдане обмеження переліку послуг, що надаються через Центри, однак, досі залишається значна частина адміністративних послуг, які надаються безпосередньо відомствами.

В контексті розвитку нормативно-правового регулювання системи надання адміністративних послуг в Україні варто наголосити на рекомендаційних та обов'язкових актах ЄС, які підлягають імплементації в українське законодавство на підставі Угоди про асоціацію. Зазначимо, що нормативно-правове забезпечення системи за сучасних умов регламентується не в повному обсязі. Формуючи нові взаємини між суб'єктами звернення та органами державного управління, у яких права та свободи громадян є пріоритетними, необхідно створити відповідні умови, за яких система дозволить їх реалізувати [8, с. 142]

Серед пріоритетних напрямів та способів вирішення проблеми недостатності інформаційно-комунікаційного забезпечення електронного управління системою надання адміністративних послуг визначено такі напрямки:

- створення дієвої інформаційно-технологічної інфраструктури міжвідомчої взаємодії, яка має забезпечувати отримання інформації, необхідної для надання послуг, та безперешкодну взаємодію між базами даних інших органів державного управління в автоматичному режимі;

- забезпечення інтероперабельності інформаційно-комунікаційних систем з інформаційно-комунікаційними системами та базами даних (реєстрів) інших органів державного управління та визначення на законодавчому рівні вимог обов'язкового підключення до зазначеної системи всіх інформаційно-комунікаційних систем та баз даних (реєстрів) органів державного управління;

- формування інформаційно-технологічної інфраструктури, шляхом інтегрування державних інформаційних систем органів державного управління, та забезпечення подальшого функціонування та вдосконалення цієї інфраструктури [4, с. 98].

Таким чином, розвиток електронного управління системою надання адміністративних послуг обмежується ще й бюджетним фінансуванням. І навіть міжнародна технічна допомога можлива виключно опосередковано через бюджет, отже, міжнародні проєкти безпосереднього забезпечення організації надання адміністративних послуг виявляються незаконними.

Все це аж ніяк не сприяє ефективній та швидкій трансформації системи надання адміністративних послуг в електронний вигляд [5, с. 112].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, ухвалення Закону «Про адміністративні послуги» послужило стартом для впровадження електронних технологій у систему, а саме офіційних сайтів, електронної пошти, порталу та ін., що на сьогодні слід вважати обов'язковою складовою діяльності органів державного управління. Проте, трансформація діяльності органів державного управління в електронний вид обмежена колізійним характером законодавства з одного боку та бюджетним фінансуванням з іншого, що не сприяє швидкому впровадженню електронного управління та ефективному функціонуванню системи надання адміністративних послуг.

Таким чином, здійснений нами аналіз електронного управління як засобу інтерактивно-комунікативної взаємодії органів державної влади та громадськості дозволив ідентифікувати його як самоорганізаційний інструментарій для прийняття ефективних державно-управлінських рішень, забезпечення прозорості механізмів контролю за їх реалізацією, тим самим ставить питання про перебудову традиційних форм та моделей участі громадськості у процесах формування та реалізації державної політики, вироблення нових систем комунікативного забезпечення

управлінсько-адміністративних функцій органів державної влади відповідно до запитів суспільства. Показано, що темпи впровадження електронного управління в Україні значно відстають від темпів розвитку провідних країн світу.

Література:

1.Ортіна Г. В., Рибальченко Н. П. Державне управління у формуванні відповідального суспільства в умовах розвитку діджиталізації. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія «Державне управління». 2021. №1 (14). С.125–131.

2.Надолішній П. І. Концепція демократичного врядування: зміна парадигми у постановці проблем публічного управління (Революція гідності чи «так звана Революція гідності»?). П. І. Надолішній Актуальні проблеми державного управління. 2015. Вип. 3 (спец. вип.). С. 169–177. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2015_3%28cpets.__27.

3.Пудичева Г. О. Стан української енергетики в контексті розвитку світової енергетики/ Г. О. Пудичева, П. П. Несененко Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Вип. 22(3). С. 42–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2018.

4.Соломко Ю. І. Механізми надання адміністративних послуг засобами електронного урядування: дис. канд. наук: канд. наук з держ. управ. Національний університет цивільного захисту України, Х., 2020. 224 с.

5.Петренко Н. О., Машковська Л. О. Цифровізація державних адміністративних послуг в Україні: нормативно-правові аспекти. Розбудова держави і права: питання теорії та конституційної практики. 2020. № 2. С. 112–119. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/2_2020/part_1/20.pdf.

6.Смазна Т. М. Мобільні ресурси адміністративних послуг в Україні. Наше право. 2020. № 3. С. 61–64. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/355159957.pdf.

7.Єгорова-Луценко Т. П. Цифровізація у сфері надання адміністративних послуг. Цифрові трансформації України 2020: виклики та реалії: зб.наук.пр. НДІ ПЗІР НАПрН України № 1 за матеріалами круглого столу, 18 березня 2020 р. Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2020. С. 53–62. URL: https://openarchive.nure.ua/bitstream/ document/13904/1/ndipzir9.pdf.

8.Ковальова Т. В., Гунбіна О. В. Правові проблеми надання адміністративних послуг з використанням інтернет-технологій. Наукові перспективи. Серія «Право». 2021. № 9 (15). С. 260–271. URL: http://perspectives. pp.ua/index.php/np/article/download/483/486.

9.Мохова Ю. Л. Оцінка діяльності центрів надання адміністративних послуг в умовах цифровізації України. Публічне управління та адміністрування. 2021. № 2 (29). С. 22–28. URL: http://212.1.86.13/jspui/ bitstream/123456789/4416/1.

10. Кравчук І. М. Правове регулювання надання адміністративних послуг при використанні інтернет-технологій. Правова інформатика. 2021. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/15909/1.

11. Про адміністративні послуги Закон України від 06.09.2012 р. №5203-VI. Відомості Верховної Ради України. від 31.12.2023. С. 409.

12. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження КМУ від 07.03.2022. Офіційний вісник України. 2018. № 16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826-2020.

13. Semenets-Orlova I., Rodchenko L., Chernenko I., Druz O., Rudenko M., Poliuliakii R. Requests for public information in the state Administration in situations of military operations. Ann. Fac. Der. U. Extremadura, 2022, 38, 249.

УДК 351:343.35
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-3(75)-6

В'ячеслав КОСТЮКОВ
аспірант кафедри публічного адміністрування,
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», vk.cn.uk@gmail.com
ORCID: 0009-0009-8350-3298

Андрій МОШНІН
кандидат наук з державного управління, докторант кафедри публічного адміністрування,
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», today2022@ukr.net
ORCID: 0000-0003-2013-7533

ВПЛИВ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ТА ІНВЕСТИЦІЙ КЛІМАТ КРАЇНИ

Автором розглянуто вплив антикорупційної політики в сучасному світі, який стає важливим і необхідним елементом для забезпечення сталого економічного розвитку та покращення інвестиційного клімату у країні. Автор вивчає вплив антикорупційних заходів на економічний розвиток і інвестиційний клімат, розглядаючи ключові аспекти цього взаємозв'язку та пропонуючи шляхи подолання корупційних викликів. Висвітлено вплив антикорупційної політики на прозорість та довіру у суспільстві. Ефективна антикорупційна політика сприяє створенню більш прозорого та довіреного владного та ділового середовища. Це сприяє підвищенню довіри як місцевих, так і зовнішніх інвесторів до економіки країни, що може стимулювати зростання обсягів інвестицій та розвиток бізнесу. Досліджено, що зниження ризиків для бізнесу та інвесторів відбувається через впровадження антикорупційних заходів. Поганий рівень корупції може стати перешкодою для інвестицій та розвитку бізнесу, оскільки він призводить до непрозорих умов укладення угод, високих платежів хабарів та небезпечної недостатньої захищеності прав власності. Антикорупційні заходи спрямовані на зменшення цих ризиків, що може стимулювати збільшення обсягів інвестицій у країну. Визначено стимулювання конкуренції. Корупція може пригнічувати конкуренцію, оскільки деякі підприємства отримують переваги завдяки корумпованим зв'язкам. Антикорупційна політика спрямована на створення рівних умов для всіх учасників ринку, що стимулює конкуренцію та сприяє більш ефективному використанню ресурсів. Крім того, досягнуте підвищення ефективності державних витрат. Корупція може призвести до неефективного використання державних ресурсів та зниження якості державних послуг. Антикорупційні заходи спрямовані на зменшення цього явища, що може призвести до більш ефективного використання бюджетних коштів та покращення життєвого рівня громадян. Визначено підвищення привабливості для іноземних інвесторів. Країни з низьким рівнем корупції зазвичай є більш привабливими для іноземних інвесторів, оскільки вони пропонують менші ризики та більш прозорі умови бізнесу. Це може привести до збільшення обсягів іноземних інвестицій, що сприяє економічному зростанню та створенню нових робочих місць. Підкреслено важливість антикорупційної політики для забезпечення сталого економічного розвитку та привабливого інвестиційного клімату. У статті пропонується комплексний підхід до боротьби з корупцією, що має потенціал підвищити ефективність управління країною та покращити її економічний стан.

Ключові слова: *антикорупційна політика, економічний розвиток, інвестиційний клімат, прозорість, довіра, зниження ризиків, конкуренція, державне управління, держава, механізми публічного управління, доброчесність.*

Viacheslav Kostiukov, Andrii Moshnin. INFLUENCE OF ANTI-CORRUPTION POLICY ON ECONOMIC DEVELOPMENT AND INVESTMENT CLIMATE OF THE COUNTRY

The author considered the impact of anti-corruption policy in the modern world, which is becoming an important and necessary element for ensuring sustainable economic development and improving the investment climate in the country. The author studies the impact of anti-corruption measures on economic development and the investment climate, considering the key aspects of this relationship and proposing ways to overcome corruption challenges. The impact of anti-corruption policy on transparency and trust in society is highlighted. An effective anti-corruption policy contributes to the creation of a more transparent and trusted government and business environment. This contributes to increasing the confidence of both local and foreign investors in the country's economy, which can stimulate the growth of investment volumes and business development. It has been studied that the reduction of risks for business and investors occurs due to the implementation of anti-corruption measures. Poor levels of corruption can be an obstacle to investment and business development, as it leads to non-transparent conditions for concluding deals, high bribe payments and dangerous insecurity of property rights. Anti-corruption measures are aimed at reducing these risks, which can stimulate an increase in investments in the country. Stimulation of competition is determined. Corruption can stifle competition because some businesses benefit from corrupt connections. The anti-corruption policy is aimed at creating equal conditions for all market participants, which stimulates competition and promotes more efficient use of resources. In addition, an increase in the efficiency of public spending will be achieved. Corruption can lead

© Костюков В., Мошнін А., 2024

to inefficient use of public resources and a decrease in the quality of public services. Anti-corruption measures are aimed at reducing this phenomenon, which can lead to more efficient use of budget funds and improvement of the standard of living of citizens. An increase in attractiveness for foreign investors has been determined. Countries with low levels of corruption are usually more attractive to foreign investors because they offer lower risks and more transparent business conditions. This can lead to an increase in foreign investment, which contributes to economic growth and the creation of new jobs. The importance of anti-corruption policy for ensuring sustainable economic development and an attractive investment climate is emphasized. The article proposes a comprehensive approach to the fight against corruption, which has the potential to increase the efficiency of the country's management and improve its economic condition.

Key words: *anti-corruption policy, economic development, investment climate, transparency, trust, risk reduction, competition, public administration, state, mechanisms of public administration, integrity.*

Постановка проблеми. Актуальність проблеми впливу антикорупційної політики на економічний розвиток та інвестиційний клімат країни стоїть на передньому плані в сучасному світі. Зростаюча глобалізація та взаємозалежність країн у сфері економіки і фінансів робить цю проблему більш актуальною ніж будь-коли раніше. Корупція суттєво підірвала довіру до влади та бізнесу в багатьох країнах, що призвело до втрати інвестицій та стримування економічного розвитку. Залучення іноземних інвесторів у вирішення цієї проблеми стає ключовим фактором для успішного економічного розвитку країни. Боротьба з корупцією має важливе значення не лише для забезпечення сталого економічного зростання, а й для покращення якості життя громадян та зміцнення демократичних інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми ролі впливу антикорупційної політики на економічний розвиток та інвестицій клімат країни досліджували такі науковці, як: А. Боровик, Г. Михайленко, Н. Красникова, Т. Олешко, А. Козел, В. Чернєй, С. Гусарєв, С. Чернявський та інші.

Мета статті. Мета цієї статті полягає в розгляді важливості антикорупційної політики, як ключового фактора, що впливає на економічний розвиток та інвестиційний клімат країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Антикорупційна політика в сучасному світі стала одним із найважливіших інструментів для забезпечення стабільного економічного розвитку та створення сприятливого інвестиційного клімату. Підвищення рівня прозорості, зменшення ризиків, стимулювання конкуренції та ефективне управління державними ресурсами є ключовими аспектами антикорупційної політики, які безпосередньо впливають на економічну ситуацію в країні.

Слід детальніше розглянути ці аспекти та їх вплив на економічний розвиток та інвестиційний клімат країни через призму антикорупційних заходів.

На думку А. Боровика [1], що прозорість у владі та діловому середовищі є критичним фактором для підтримки довіри як внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів до економічного середовища країни. Ефективна антикорупційна політика сприяє забезпеченню цієї прозорості, що має кілька ключових наслідків:

– *зменшення можливостей корупції:* прозорість робить дії влади та бізнесу більш доступними для громадськості та нагляду. Це знижує можливості для корупційних схем та зловживань владною владою;

– *підвищення відповідальності:* змушує державних службовців та бізнес-лідерів діяти більш відповідальна перед громадськістю, оскільки їхні дії можуть бути відкриті для широкого загалу;

– *стимулювання конкуренції:* прозорість в умовах закупівельні та укладання угод забезпечує рівні умови для усіх учасників ринку, що сприяє конкуренції та інноваціям;

– *залучення інвестицій:* забезпечення прозорості стосовно правил гри та умов бізнесу збільшує віру вітчизняних та зарубіжних інвесторів, що стимулює довгострокові інвестиції та розвиток економіки країни;

– *підвищення громадянського зацікавлення:* прозорість активізує участь громадськості в контролі за діяльністю влади та бізнесу, що сприяє розвитку громадянського суспільства та демократії.

Отже, прозорість та довіра, які є результатом ефективної антикорупційної політики, відіграють критичну роль у формуванні економічного розвитку та інвестиційного клімату країни. Забезпечуючи відкритість дій влади та бізнесу, прозорість стимулює довіру як внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів. Це сприяє зменшенню корупційних ризиків, залученню інвестицій, підвищенню конкуренції та покращенню громадянського зацікавлення. В цілому, прозорість та довіра створюють необхідні умови для стійкого та збалансованого економічного зростання, сприяючи досягненню економічних та соціальних цілей країни.

С. Юдіна та С. Пирогова [11, с.152-157] вважають, що поганий рівень корупції у країні може суттєво впливати на рішення інвесторів та створювати значні ризики для їхніх інвестицій. Зниження ризиків корупції в країні та його вплив на притягнення інвестицій детально наведено нижче в таблиці де розглядаються антикорупційні заходи та їхній вплив на економічний клімат країни.

В цілому, наведена таблиця детально розглядає антикорупційні заходи та їх вплив на притягнення інвестицій у країну. Застосування ефективних антикорупційних стратегій є важливим чинником для зменшення ризиків корупції та створення сприятливого інвестиційного клімату. Ці заходи сприяють покращенню довіри інвесторів, збільшенню прозорості в управлінні, зниженню бюрократичних перешкод та забезпеченню рівних умов для всіх учасників ринку. Такий підхід сприяє залученню інвестицій та сприяє сталому економічному розвитку країни.

Важливо розглянути та наголосити, що корупція викликає викривлення умов конкуренції, оскільки підприємства з корупційними зв'язками можуть отримувати неправомірні переваги перед іншими учасниками ринку.

Необхідно підкреслити, що антикорупційна політика націлена на забезпечення рівних умов для всіх учасників ринку. Це вказує на те, що кожне підприємство має однаковий доступ до ресурсів, ринків і можливостей. Це допомагає уникнути ситуацій, коли певні компанії здобувають переваги завдяки корупційним зв'язкам. Антикорупційні заходи спрямовані на запобігання монополізації ринку

Таблиця 1

Антикорупційні заходи та їх вплив на притягнення інвестицій

Антикорупційний захід	Опис заходу	Вплив на зниження ризиків корупції	Вплив на притягнення інвестицій
Зміцнення правової системи	удосконалення законодавства, забезпечення його ефективного застосування	забезпечує дотримання правил гри та карає корупцію	підвищує довіру інвесторів до правової системи та стабільність правового середовища
Впровадження механізмів моніторингу та контролю	створення систем внутрішнього контролю та моніторингу діяльності органів влади	зменшує можливість зловживань владою та корупційних схем	забезпечує прозорість та відкритість в діяльності владних структур, збільшуючи довіру інвесторів
Підвищення рівня освіти та свідомості про корупцію	освітні та інформаційні кампанії щодо наслідків корупції та методів боротьби з нею	створює свідомих громадян, які менше схильні до участі в корупційних схемах	підвищує громадську свідомість та допомагає у формуванні антикорупційної культури, що підсилює протидію корупції
Розробка ефективних систем звітності та документообігу	впровадження стандартів та процедур, які забезпечують прозорість та контроль у фінансовій діяльності	зменшує можливість відмивання грошей та інших фінансових махінацій	забезпечує надійність та достовірність фінансової звітності, залучаючи інвесторів
Впровадження систем електронного урядування	перехід до електронних систем управління та звітності, що зменшує можливості для корупційних схем та відсіює людський фактор	зменшує можливість хабарництва та необхідність у прямому контакті з посадовими особами	покращує ефективність та прозорість процесів влади, стимулюючи інвестиції через сприятливе та передбачуване середовище
Розробка та впровадження програми етичного лобіювання	встановлення норм та правил щодо лобіювання та взаємодії між бізнесом та владою	зменшує ризики впливу великих корпорацій на ухвалення рішень на користь своїх інтересів	підвищує довіру до ділового середовища та забезпечує рівність умов для всіх бізнес-структур
Запровадження системи електронних торгів	використання електронних платформ для проведення закупівельних торгів та укладення угод	зменшує можливість виявлення підкупів та інших корупційних схем в закупівельних процедурах	забезпечує прозорість у закупівельних процедурах, привертаючи інвесторів

Розроблено автором.

та укладанню угод. Це спонукає конкуренцію між підприємствами, що призводить до інновацій та покращення якості продукції та послуг [2].

Крім того, ефективне антимонопольне законодавство має на меті обмежити зловживання домінуючими позиціями на ринку та забезпечити чесні умови конкуренції. Це стимулює входження нових учасників на ринок і створює стимули для підприємств ефективно конкурувати. Забезпечення прозорості у діловому середовищі та управлінні ресурсами сприяє чесній конкуренції. Коли всі учасники ринку мають доступ до однакової інформації, це запобігає ситуаціям, коли деякі підприємства отримують переваги завдяки закритим угодам або привілеям. Конкурентна боротьба між підприємствами спонукає їх до пошуку нових технологій та методів виробництва. Це стимулює інновації та покращення продуктів і послуг, що сприяє загальному економічному розвитку [10].

Отже, важливо відзначити, що стимулювання конкуренції через ефективні антикорупційні та антимонопольні заходи є ключовим фактором для створення здорового та стабільного економічного середовища. Забезпечення рівних умов для всіх учасників ринку сприяє не лише чесній конкуренції, а й стимулює інновації, покращення якості продуктів та послуг, а також загальний економічний розвиток. Прозоре та ефективне ділове середовище сприяє залученню нових інвесторів, розвитку бізнесу та створенню робочих місць, що в свою чергу сприяє стійкому економічному зростанню країни.

Необхідно відмітити думку вчених Т. Олешко та А. Козел [4], що підвищення ефективності державних витрат є ключовим аспектом економічного управління, і корупція може серйозно підірвати цей процес. Коли гроші призначені на соціальні програми, інфраструктурні проєкти чи інші сфери розвитку країни використовуються неефективно через корупційні схеми, це може призвести до низької ефективності та погіршення якості державних послуг.

Слід наголосити, що антикорупційні заходи спрямовані на зменшення цього явища шляхом встановлення систем моніторингу, контролю та аудиту, які ретельно відстежують витрати державних коштів. Ці системи дозволяють виявляти корупційні схеми, недостачі та недоліки у використанні бюджетних коштів. Крім цього, впровадження прозорих механізмів фінансової звітності дозволяє уникнути розкрадання державних коштів та забезпечує відкритість у процесі витрат. Це не лише зменшує ризики корупції, а й сприяє більш ефективному використанню бюджетних ресурсів та покращенню якості державних послуг. В загалі, ефективна антикорупційна політика може значно підвищити ефективність державних витрат, забезпечуючи більш економічне та ефективне використання бюджетних коштів та покращення якості життя громадян.

Таким чином, підвищення ефективності державних витрат є критично важливим для сталого розвитку країни та покращення якості життя громадян. Ефективна антикорупційна політика, спрямована на запобігання неефективного використання бюджетних коштів та зниження ризику корупційних схем, має потенціал позитивно впливати на економічний розвиток країни. За допомогою систем контролю, моніторингу та прозорості у фінансових операціях, держава може оптимізувати свої витрати, спрямовуючи їх на справжні пріоритети, такі як освіта [5; 6; 7; 8], охорона здоров'я, інфраструктура та соціальні програми. Це сприяє підвищенню ефективності державного управління, зміцненню довіри громадян до влади та сприяє загальному підвищенню рівня благополуччя в суспільстві.

Доречно наголосити, що підвищення привабливості для іноземних інвесторів є важливим елементом економічної стратегії будь-якої країни. Корупція часто виступає як значний перешкоджаючий фактор для іноземних інвесторів, оскільки вона може призвести до непрозорих умов бізнесу, недостатньої захищеності прав власності та несправедливої конкуренції.

Країни з низьким рівнем корупції мають відносно менші ризики для інвесторів та надають більш прозорі умови для бізнесу. Це включає чіткі та стабільні правила гри, надійну систему правового захисту, ефективне управління ризиками та надійні механізми забезпечення прав власності. Ці чинники значно збільшують впевненість іноземних інвесторів у безпеці їхніх інвестицій та можуть привертати більше капіталу у країну [9].

Крім цього, більше іноземних інвестицій, в свою чергу, сприяють економічному зростанню, створенню нових робочих місць та розвитку технологій. Це допомагає розвивати вітчизняний бізнес, підвищувати конкурентоспроможність на світовому ринку та покращувати життєвий рівень населення. Таким чином, боротьба з корупцією та створення сприятливого інвестиційного клімату є ключовими елементами для сталого економічного розвитку країни.

В цілому, підвищення привабливості для іноземних інвесторів є критично важливим для економічного зростання країни та розвитку її бізнес-середовища. Зниження рівня корупції та забезпечення прозорих, стабільних умов для бізнесу створюють сприятливу інвестиційну атмосферу, яка привертає іноземний капітал. Привабливі умови для інвестицій забезпечують стабільність та прогнозованість у бізнесі, зменшують ризики та стимулюють інновації та розвиток нових галузей. Це також сприяє створенню нових робочих місць і підвищенню рівня життя населення. Підвищення привабливості для іноземних інвесторів через боротьбу з корупцією та створення сприятливого інвестиційного клімату є ключовим фактором для сталого економічного розвитку та процвітання країни [10].

Отже, антикорупційні заходи впливають на економічний розвиток та інвестиційний клімат країни через кілька ключових аспектів. По-перше, зменшення рівня корупції сприяє підвищенню прозорості та довіри, що створює сприятливі умови для інвестицій та бізнесу. По-друге, стимулювання конкуренції за допомогою антикорупційних заходів сприяє ефективному розподілу ресурсів та розвитку інновацій. По-третє, підвищення ефективності управління державними ресурсами дозволяє ефективніше використовувати бюджетні кошти та створює умови для сталого економічного зростання. Ці аспекти разом сприяють покращенню інвестиційного клімату та створюють основу для сталого економічного розвитку країни.

Висновок. Таким чином, проаналізувавши вищезазначене можна дійти висновку, що антикорупційна політика є ключовим інструментом для покращення економічного розвитку та інвестиційного клімату країни. Шляхом зменшення рівня корупції, підвищення прозорості та довіри, стимулювання конкуренції та підвищення ефективності управління державними ресурсами, антикорупційні заходи сприяють створенню сприятливих умов для бізнесу та інвесторів. Це сприяє підвищенню економічної стабільності, залученню більшого обсягу інвестицій, стимулює інновації та розвиток, а також сприяє підвищенню рівня благополуччя населення. Такий підхід є важливим для досягнення сталого економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності країни в глобальному ринковому середовищі.

Література:

1.Боровик А. Стан наукових розробок з питань, що стосуються впливу корупції на прямі іноземні інвестиції. *Кримінальне право.* № 5, 2020 р. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/5/42.pdf

2.Михайленко Г., Красникова Н. А. Вплив іноземних інвестицій на розвиток економіки України в умовах глобалізації. *Ефективна економіка.* № 7, 2020 р. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/7_2020/56.pdf

3.Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2018 році. 2019 р. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/Natsdopovid-2018.pdf

4.Олешко Т. І., Козел А. М. Особливості залучення іноземних інвестицій в економіку України. *Ефективна економіка.* № 4, 2019 р. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2019/6.pdf

5.Семенець-Орлова І. А. Сучасні тенденції управління актуальними освітніми змінами на прикладі зарубіжного досвіду. *Університетські наукові записки*, 2014, 1. С. 219–226.

6.Семенець-Орлова І. А. Стратегічне управління як системний засіб управління освітніми змінами. *Теорія та практика державного управління*, 2015, 3. С. 52–60.

7.Семенець-Орлова І. А. Нормативно-правове забезпечення освітніх змін в Україні. *Теорія та практика державного управління*, 2017. 3, С. 91–100.

8.Семенець-Орлова І. А. Результативне лідерство в процесі управління освітніми змінами. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Державне управління*, 2015. 4, С. 107–112.

9.Чернєй В. В., Гусарєв С. Д., Чернявський С. С. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: *матеріали IV Міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.): у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. Справ.* 2019 р. Ч. 1. С. 264

10. Щодо стану інвестиційних процесів в економіці України та шляхів їх активізації. 2022 р. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/503439_shchodo_stanu_investitsiynih_protsesiv.html

11. Юдіна С. В., Пирогов С. О. Вплив іноземних інвестицій на економічний розвиток країни. *Міжнародні економічні відносини та світове господарство.* № 18, 2018 р. С.152–157

УДК 328.1ВРУ:342.53:351.9](477)
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-3(75)-7

Володимир КРЕЙДЕНКО
кандидат наук з державного управління, доцент кафедри парламентаризму, парламентаризму Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, kreydenko.v@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2300-7857

ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В СУЧАСНОМУ ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ

Парламентаризм є важливим елементом державного управління та демократії в сучасному світі. Він не тільки надає можливість громадянам бути представленими у владі, але також виконує функцію контролю за виконавчою владою, забезпечує розподіл повноважень між різними гілками влади і сприяє захисту прав і свобод людей. В умовах глобальних викликів, війн, зростання загроз для демократичних систем і постійної трансформації, політичного та державно-управлінського ландшафту парламентаризм стикається з багатьма проблемами, які потребують реформ і нових підходів.

Одним із найбільших викликів для сучасного парламентаризму є зниження довіри громадян до представницьких інституцій. Це явище спостерігається у багатьох країнах і призводить до кризи легітимності, коли парламент перестає бути ефективним інструментом для відображення інтересів громадян. Водночас, загострення політичної поляризації та посилення впливу популізму ставлять під загрозу здатність парламентів до ухвалення збалансованих і довгострокових рішень.

Ще одним важливим викликом є трансформація парламентів у придаток виконавчої влади. У багатьох демократичних державах спостерігається тенденція до зростання впливу урядів на законодавчі процеси, що обмежує незалежність парламенту та його роль у формуванні політики. Це призводить до порушення балансу між гілками влади і створює ризики для функціонування демократичної системи.

Попри це, парламентаризм залишається потужним інструментом для забезпечення стабільності та розвитку держави. Однією з перспективних стратегій є посилення інституційної спроможності парламентів через впровадження механізмів прозорості, підвищення відповідальності депутатів перед виборцями та розвиток міжпартійного діалогу. Такі заходи можуть сприяти підвищенню ефективності законодавчих органів та поверненню довіри громадян до політичних процесів.

Крім того, для адаптації парламентаризму до сучасних умов необхідно переглянути взаємодію між національними парламентами та міжнародними організаціями, оскільки зростаюча інтеграція та взаємозалежність країн потребують нового підходу до вирішення глобальних викликів. Співпраця парламентів з міжнародними інституціями може стати запорукою успішної адаптації до нових умов.

Отже, попри численні виклики, парламентаризм має значний потенціал для розвитку. Його перспективи залежатимуть від здатності держав до інституційних реформ та адаптації до змін у світовій політиці.

Ключові слова: *парламент, виклики, парламентаризм, Верховна Рада України, державне управління, демократія, законодавча функція.*

Volodymyr Kreidenko. CHALLENGES AND PROSPECTS OF PARLIAMENTARISM IN MODERN PUBLIC ADMINISTRATION

Parliamentarianism is an important element of public administration and democracy in the modern world. It not only provides the opportunity for citizens to be represented in the government, but also performs the function of control over the executive power, ensures the distribution of powers between different branches of government and promotes the protection of people's rights and freedoms. In the conditions of global challenges, wars, growing threats to democratic systems and constant transformation of the political landscape, parliamentarism faces many problems that require reforms and new approaches.

One of the biggest challenges for modern parliamentarism is the decline of citizens' trust in representative institutions. This phenomenon is observed in many countries and leads to a crisis of legitimacy, when the parliament ceases to be an effective tool for reflecting the interests of citizens. At the same time, increasing political polarization and increasing influence of populism threaten the ability of parliaments to make balanced and long-term decisions.

Another important challenge is the transformation of parliaments into an appendage of the executive power. In many democracies, there is a trend towards increasing influence of governments on legislative processes, which limits the independence of parliament and its role in policy-making. This leads to a violation of the balance between the branches of government and creates risks for the functioning of the democratic system.

Despite this, parliamentarism remains a powerful tool for ensuring the stability and development of the state. One of the promising strategies is strengthening the institutional capacity of parliaments through the implementation of transparency mechanisms, increasing the accountability of deputies to voters, and developing inter-party dialogue. Such measures can help increase the effectiveness of legislative bodies and restore citizens' trust in political processes.

In addition, in order to adapt parliamentarism to modern conditions, it is necessary to review the interaction between national parliaments and international organizations, since the growing integration and interdependence

© Крейденко В., 2024

of countries require a new approach to solving global challenges. The cooperation of parliaments with international institutions can be a guarantee of successful adaptation to new conditions.

So, despite numerous challenges, parliamentarism has a significant potential for development. Its prospects will depend on the ability of states to undertake institutional reforms and adapt to changes in world politics.

Key words: *parliament, challenges, parliamentarism, Verkhovna Rada of Ukraine, state administration, democracy, legislative function.*

Постановка проблеми. Швидкий розвиток парламентаризму в сучасних умовах державного управління вимагає якісного реформування механізмів його функціонування та підвищення ефективності взаємодії між законодавчою і виконавчою гілками влади. Особлива увага повинна бути приділена зміцненню демократичних інститутів, які забезпечують баланс владних повноважень і надають можливість громадянам впливати на прийняття політичних рішень. Зниження довіри до парламентських інституцій, посилення політичної поляризації та зростання впливу виконавчої влади на законодавчий процес вимагають глибокого переосмислення ролі парламентаризму.

Необхідність реформування парламентських процедур, удосконалення системи контролю та підвищення прозорості діяльності депутатського корпусу актуалізують потребу у створенні дієвих інструментів для забезпечення ефективної парламентської діяльності. Важливу роль відіграють також механізми адаптації до нових глобальних викликів, зокрема впливу цифрових технологій на процеси державного управління.

Наукові дослідження та аналіз сучасної практики свідчать про те, що зміцнення парламентаризму є одним із важливих напрямів демократичного розвитку, без якого неможливо забезпечити ефективність державної політики. Було встановлено, що проблеми парламентаризму мають комплексний характер і охоплюють політичні, правові, державно-управлінські та соціальні аспекти, що потребують системних і міждисциплінарних підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання викликів та перспектив парламентаризму в сучасному державному управлінні зумовлена стрімкими змінами в політичному середовищі та необхідністю адаптації парламентських інститутів до нових реалій. Дослідження цієї проблеми стало предметом уваги багатьох науковців, зокрема О. Бандурки, Ч. Вайза, А. Георгіци, В. Гошовської, Ю. Древаля, В. Журавського, В. Шаповала, Ю. Шемшученка та інших. У своїх працях автори аналізують різні аспекти парламентаризму, зокрема функції парламенту в контексті сучасних викликів, таких як політична поляризація, введення воєнного стану в країні, криза довіри до інститутів влади та зростаючий вплив виконавчої гілки.

Проте, незважаючи на численні публікації, деякі питання залишаються недостатньо дослідженими. Зокрема, брак глибокого аналізу взаємодії між законодавчими функціями парламенту та їхнім впливом на загальну ефективність діяльності цього інституту є помітною прогалиною в наукових дослідженнях. Крім того, недостатньо вивченим залишається вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на здійснення парламентаризму, що вимагає подальшого наукового аналізу. Ці прогалини свідчать про потребу в системному підході до вивчення парламентаризму, що дозволить глибше розкрити його роль у державному управлінні та демократичних процесах.

Мета статті полягає в науковому обґрунтуванні теоретичних засад і практичних рекомендацій щодо викликів та перспектив розвитку парламентаризму в сучасному державному управлінні України через виявлення основних проблем, що впливають на ефективність парламентських інститутів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Легітимність державної влади забезпечується тоді, коли в процесі її формування беруть участь широкі верстви населення, і кожен громадянин має можливість обирати своїх представників у державні органи. Влада, що виникла через волевиявлення народу, може вважатися легітимною, оскільки лише така влада здатна враховувати інтереси громадян при реалізації державної політики [4, с. 251-298].

Проте повна згода суспільства з діями влади є малоймовірною, оскільки потреби та інтереси різних соціальних груп можуть конфліктувати. У випадках суперечливих інтересів різних груп громадян оптимальним є пошук компромісних рішень, які, з одного боку, відповідають інтересам більшості, а з іншого – частково враховують потреби меншості. Державна влада має бути побудована так, щоб сприяти пошуку компромісів, прийнятних для абсолютної більшості населення, забезпечуючи баланс інтересів різних соціальних груп [7, с.51-53]

Історичний досвід свідчить, що парламентська форма організації влади є ефективною для врахування широкого спектру інтересів

соціальних груп і прийняття загальнодержавних рішень, які в тій чи іншій мірі задовольняють більшість. Ця модель, відома як полікратична, забезпечує демократичне управління шляхом поділу влади, взаємодії між державними інституціями та застосування системи стримувань і противаг. Принцип поділу влади є основою правової держави, забезпечуючи громадянам захист від надмірної концентрації влади в руках однієї структури [6, с. 270-278].

Процес прийняття рішень у рамках парламентаризму часто потребує значного часу через необхідність узгодження позицій та пошуку компромісів, що впливає на швидкість державного управління. В умовах сучасних тенденцій до спрощення процедур державного ухвалення рішень спостерігається зменшення повноважень парламенту на користь інших владних структур, таких як президент або уряд, з метою підвищення оперативності. Такий підхід становить загрозу для парламентаризму та демократичних інститутів, оскільки може спричинити зростання авторитаризму.

Одним із ключових завдань для розвитку парламентаризму є створення механізмів ефективної взаємодії державних інститутів, щоб парламент грав центральну роль у прийнятті рішень. Важливо також забезпечити розвиток громадянського суспільства, оскільки без нього парламентська система може стати лише формальним інструментом, що приховує реальне домінування політичних еліт [10, с. 349-357].

У такому разі існує ризик виникнення «штучного парламентаризму», коли формальні ознаки парламентської демократії використовуються для захисту інтересів вузьких груп. Україні, перебуваючи на шляху розбудови демократичної моделі держави, необхідно визначити оптимальну концентрацію владних повноважень між різними державними структурами, зокрема й парламентом, задля забезпечення реалізації інтересів більшості населення в умовах реформування системи управління [1, с.137-145]. Саме тому, парламент виступає системоутворюючим елементом державного управління, який повинен співіснувати на рівних з іншими владними інститутами, але водночас відігравати провідну роль у процесі державного розвитку.

Парламентаризм як інститут посередництва між суспільством та органами публічної влади є засобом розвитку демократії та втіленням народного суверенітету. Саме тому рівень розвитку парламентаризму віддзеркалює рівень цивілізованості та демократії в суспільстві [5, с.10].

На думку науковця В. Журавського, парламентаризм як суспільне явище і форма парламентського правління є вагомим надбанням цивілізації [2, с.3].

Вчений П. Кислий підкреслює, що ефективна парламентська система повинна базуватися на принципах прозорості, відповідальності та інтеграції різних соціальних груп у процес ухвалення рішень [3, с. 145]. Ці принципи є важливими для формування демократичного середовища, в якому представники різних верств населення можуть активно брати участь у політичних процесах. У цьому контексті, норвезький вчений К. Стром визначає три ключові функції, що виконуються під час створення уряду в рамках парламентської системи: відбір кадрів для центральних органів виконавчої влади, розробка політичної програми уряду та структурування парламенту в згуртовані групи законодавців, що представляють уряд і опозицію [10, с. 24]. Таким чином, обидва науковці підкреслюють важливість комплексного підходу до формування парламентаризму, який включає як інтеграцію різних соціальних груп, так і чітке функціонування урядових структур.

Отже, парламентаризм як форма організації влади і механізм державного управління здобув актуальність у контексті сучасних викликів, що постають перед державами у всьому світі. В умовах глобалізації, зростання популізму, політичних конфліктів та соціальної нерівності, функціонування парламентів стикається з новими проблемами, що потребують глибокого аналізу та вивчення.

У цьому контексті необхідно розглянути основні виклики, з якими стикається парламентаризм у сучасному світі. Серед них можна виділити кілька ключових аспектів, що суттєво впливають на його функціонування (табл.1).

Слід окремо підкреслити, що вказані фактори та аспекти не лише перешкоджають ефективному функціонуванню парламентських інститутів, а й ставлять під загрозу якість демократичного процесу, що зумовлює необхідність комплексного підходу до реформування політичних інститутів та удосконалення механізмів комунікації між парламентарями та виборцями.

Також, варто зазначити, що сучасний парламентаризм стикається з численними викликами, які вимагають не лише термінових заходів, але й стратегічного планування для забезпечення його подальшого розвитку (табл. 2).

Таблиця 1

Виклики для парламентаризму: наслідки та рішення

Виклики	Наслідки	Шляхи вирішення
Політична поляризація	Ускладнення прийняття рішень, зниження ефективності роботи парламенту.	Сприяння політичному діалогу, проведення консультацій між фракціями.
Слабкість інститутів	Зменшення довіри суспільства до парламенту, обмеження контролю за урядом.	Реформа парламентських інститутів, підвищення їхньої незалежності.
Вплив популізму	Зниження якості політичного дискурсу, маніпуляції громадською думкою.	Освіта виборців, підвищення політичної грамотності населення.
Технологічні зміни	Проблеми з дезінформацією, ускладнення комунікації між депутатами та виборцями.	Використання сучасних технологій для прозорості процесу прийняття рішень, інформаційні кампанії.

Джерело: сформовано автором

Таблиця 2

Напрями вдосконалення парламентської системи: результати та шляхи впровадження

Перспектива розвитку	Наслідки	Шляхи впровадження
Реформа інститутів.	Зміцнення незалежності парламенту.	Внесення змін до законодавства для посилення ролі парламенту в контролі над урядом.
	Покращення балансу влади.	Створення механізмів підзвітності виконавчої влади перед парламентом.
Залучення громадянського суспільства.	Підвищення довіри до парламенту.	Проведення громадських консультацій та парламентських слухань.
	Врахування інтересів різних соціальних груп.	Розвиток платформ для участі громадян у процесі ухвалення рішень.
Використання нових технологій.	Зменшення бюрократичних бар'єрів.	Впровадження електронного голосування і цифрових платформ для комунікації
	Прискорення процесу прийняття рішень.	Використання технологій для більш ефективної взаємодії депутатів із громадянами.
Освіта та підвищення кваліфікації депутатів.	Підвищення якості законодавчого процесу.	Організація освітніх програм для депутатів.
	Формування професійного кадрового резерву.	Обмін досвідом з іншими країнами та інвестиції у навчальні ініціативи.

Джерело: сформовано автором

Отже, перспективи розвитку парламентаризму передбачають комплексні реформи, що сприятимуть підвищенню ефективності роботи парламенту та зміцненню його ролі в державному управлінні. Запропонована реформа інститутів, спрямовує та зміцнює незалежность парламенту, покращує баланс влади та забезпечує підзвітність виконавчих органів.

Висновки. Парламентаризм у сучасному державному управлінні стикається з низкою серйозних викликів, що ускладнюють його функціонування та знижують ефективність. Серед головних проблем варто виділити зниження довіри до представницьких інституцій, що спостерігається у багатьох демократичних державах світу. Це явище часто пов’язане з відстороненням громадян від політичних процесів, коли вони не бачать реальних результатів або відчувають, що інтереси суспільства не належним чином представлені. Відсутність прозорості у прийнятті рішень і недостатня підзвітність депутатів лише посилюють цей процес, що може призвести до кризи легітимності парламенту.

Ще одним важливим викликом для парламентаризму є посилення політичної поляризації. У багатьох країнах зростає напруженість між різними політичними таборами, що ускладнює досягнення компромісів та пошук спільних рішень. У таких умовах ухвалення законів може стати заручником міжпартійної боротьби, що негативно позначається на стабільності державного управління і ефектив-

ності роботи парламенту. Важливим завданням є забезпечення політичного діалогу, що сприятиме збалансованому підходу до формування політики та забезпечить врахування інтересів різних соціальних груп.

Окрім цього, викликом є і посилення впливу виконавчої влади на законодавчі процеси. У багатьох країнах спостерігається тенденція до концентрації повноважень в руках уряду або президента, що обмежує роль парламенту у прийнятті ключових політичних рішень. Це порушує принцип розподілу влади, який є основою демократичного управління, і створює ризики для функціонування парламентської системи, оскільки послаблюється контроль за виконавчими органами.

Незважаючи на ці виклики, парламентаризм залишається потужним інструментом забезпечення стабільності та розвитку демократичних інститутів. Для подолання зазначених проблем необхідно здійснювати інституційні реформи, спрямовані на підвищення прозорості законодавчого процесу, зміцнення міжпартійної співпраці та посилення відповідальності депутатів перед виборцями. Важливим елементом реформ має стати введення механізмів, які підвищуватимуть підзвітність парламенту, а також сприятимуть залученню громадян до політичних процесів. Це може допомогти відновити довіру до парламенту як до інституції, що представляє інтереси суспільства.

Окремо варто наголосити на важливості інтеграції національних парламентів у міжнародні процеси. Глобалізація, зростаюча взаємозалежність країн та нові виклики, такі як війни, зміни клімату, безпека, міграційні процеси, потребують спільних рішень на міжнародному рівні. У цьому контексті співпраця національних парламентів з міжнародними організаціями дозволить адаптуватися до нових реалій, посилити вплив парламентів на формування глобальної політики та забезпечити більш ефективну координацію з іншими державами.

Отже, перспективи розвитку парламентаризму багато в чому залежатимуть від здатності держав реагувати на сучасні виклики та впроваджувати відповідні реформи. Необхідно знаходити баланс між різними гілками влади, зберігаючи ключову роль парламенту в системі стримувань і противаг. При цьому важливо забезпечувати підтримку і розвиток демократичних механізмів, які будуть здатні протистояти загрозам популізму, авторитаризму та поляризації суспільства. Лише за умов своєчасного та глибокого реформування парламентської системи можливо досягти стабільного розвитку держави та зберегти демократичні цінності.

Літнратура:

1.Георгіца А. З. Сучасний парламентаризм: проблеми теорії і практики. Чернівці: Рута, 1998. 484 с.

2.Журавський В. С. Становлення і розвиток українського парламентаризму (теоретичні та організаційно-правові проблеми). Київ: Парламентське вид-во, 2002. 344 с.

3.Кислий П., Вайз Ч. Становлення парламентаризму в Україні: На тлі світового досвіду / літ. ред. Е. Р. Рахімкулов. Київ: Абріс, 2000. 414 с.

4.Мельниченко В. Політична відповідальність в державному управлінні: значення, сутність, особливості забезпечення. *Вісник УАДУ*. 2003. №1/2003. С. 349–357.

5.Парламентаризм: підручник. 2-ге вид., допов. й розшир. В. А. Гошовська та ін. Київ: НАДУ, 2019. 704 с.

6.Політологія / за ред. О. 1. Семківа. Львів: Світ, 1994. 264 с.

7.Рудич Ф. Демократія і громадське суспільство в Україні: сприяння і перешкоди для розвитку. *Актуальні проблеми внутрішньої політики*. Київ, 2004. Вип. 1. С. 53.

8.Удовиченко В. Пошук оптимальної моделі держави Україна. *Управління сучасним містом*. 2004. №4/6 (14). С. 351.

9.Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм: монографія. Київ: Юридична фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. 560 с.

10. Strom K. Minority Government and Majority Rule. Cambridge: Cambridge University, 1990. 293 p.

УДК 331.105.24:327.56(470+571) (477)
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-3(75)-8

Павло ЛИСЯНСЬКИЙ
доктор філософії з політичних наук,
директор організації ГО «Інститут стратегічних досліджень та безпеки»
ORCID: 0000-0003-3997-9335

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФСПІЛКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ РФ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ, ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОСИЛЕННЯ ПОЛІТИКИ ЕКСПАНСІОНІЗМУ

У статті досліджується діяльність профспілкових організацій російської федерації на тимчасово окупованих територіях України, зокрема їхня роль у легітимізації окупаційного режиму й інтеграції цих територій до політичного простору рф. Актуальність цієї теми обумовлена тривалим конфліктом між Україною й росією, який супроводжується спробами останньої закріпити свій контроль на окупованих територіях за допомогою різних соціальних інституцій, включно з профспілковими організаціями. Профспілки, які традиційно мають виконувати функцію захисту трудових прав працівників, у цьому контексті стають інструментом політичної й соціальної експансії.

Метою цього дослідження є комплексний аналіз діяльності профспілкових організацій рф на окупованих територіях України, виявлення їхнього впливу на соціально-політичну ситуацію й розроблення рекомендацій щодо протидії таким формам експансіонізму. Основні завдання дослідження: визначення ключових напрямів діяльності профспілок, оцінка їхнього впливу на легітимізацію окупаційної влади, а також розробка стратегій протидії експансіоністським практикам рф.

У роботі використано різні методи дослідження, включно з контент-аналізом офіційних документів, порівняльний аналіз й аналіз вторинних даних. Проведено ретельний огляд наявних досліджень і публікацій з цієї тематики, що дало змогу виявити основні тенденції й прогалини в наукових знаннях. Особливу увагу звернено на порівняння діяльності профспілкових організацій рф з аналогічними структурами на інших окупованих територіях у світовій практиці.

Результати дослідження показали, що профспілкові організації рф на тимчасово окупованих територіях України виконують функції інструменту соціальної стабілізації й політичної пропаганди. Вони активно підтримують ініціативи окупаційної влади, що сприяє зміцненню її позицій і перешкоджає поверненню цих територій під контроль України. Водночас профспілки майже не захищають трудові права місцевого населення, а їхня діяльність спрямована на інтеграцію окупованих територій до рф.

У висновках статті наголошується на необхідності посилення міжнародного тиску на росію з метою припинення використання профспілкових організацій для легітимізації окупаційного режиму. До того ж запропоновано конкретні рекомендації для української влади щодо захисту прав працівників на окупованих територіях і створення умов для їхньої реінтеграції в українське суспільство після деокупації. Подальші дослідження мають зосереджуватися на вивченні довгострокових наслідків діяльності таких профспілок і їхньої ролі в соціально-політичних процесах на окупованих територіях.

Ключові слова: *ескалація конфлікту, легітимізація окупаційного режиму, трудові права, забезпечення соціально-економічних інтересів працівників, тимчасово окуповані території.*

Pavlo Lisyansky. ACTIVITIES OF TRADE UNION ORGANISATIONS OF THE RUSSIAN FEDERATION IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE AS A TOOL FOR STRENGTHENING THE POLICY OF EXPANSIONISM

The article examines the activity of trade union organizations of the russian federation in the temporarily occupied territories of Ukraine, in particular their role in legitimizing the occupation regime and integrating these territories into the political space of the russian federation. The relevance of this topic is due to the long-term conflict between Ukraine and russia, which is accompanied by russia's attempts to consolidate its control over the occupied territories with the help of various social institutions, including trade union organizations. Trade unions, which traditionally should perform the function of protecting the labor rights of workers, in this context become an instrument of political and social expansion.

The purpose of this study is a complex analysis of the activities of the trade union organizations of the russian federation in the occupied territories of Ukraine, the identification of their influence on the social and political situation, and the development of recommendations for countering such forms of expansionism. The main tasks of the research were: identification of key areas of activity of trade unions, assessment of their influence on the legitimization of the occupation government, as well as development of strategies against the expansionist practices of the russian federation.

Various research methods were used in the work, including content analysis of official documents, comparative analysis and analysis of secondary data. A thorough review of available research and publications on this topic was conducted, which allowed to identify the main trends and gaps in scientific knowledge. Special attention is paid to comparing the activity of trade union organizations of the russian federation with similar structures in other occupied territories in world practice.

© Лисянський П., 2024

The results of the research showed that the trade union organizations of the russian federation in the temporarily occupied territories of Ukraine perform the functions of an instrument of social stabilization and political propaganda. They actively support the initiative of the occupation government, which contributes to the strengthening of its positions and prevents the return of these territories under the control of Ukraine. At the same time, the trade unions are almost not engaged in the protection of the labor rights of the local population, and their activity is aimed at the integration of the occupied territories into the russian federation.

The conclusions of the article emphasize the need to increase international pressure on russia in order to stop the use of trade union organizations to legitimize the occupation regime. In addition, concrete recommendations were proposed for the Ukrainian government regarding the protection of the rights of workers in the occupied territories and the creation of conditions for their reintegration into the Ukrainian society after deoccupation. Further research should focus on the study of the long-term consequences of the activities of such trade unions and their role in socio-political processes in the occupied territories.

Key words: *Escalation of the conflict, legitimization of the occupation regime, labor rights, provision of socio-economic interests of workers, temporarily occupied territories.*

Загальна постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Діяльність профспілкових організацій російської федерації на тимчасово окупованих територіях України є одним із малодосліджених аспектів сучасної гібридної війни і політики експансіонізму. В умовах окупації ці організації не тільки виконують традиційні функції, пов'язані з захистом трудових прав працівників, але й перетворюються на інструменти політичного й соціального впливу, спрямованого на зміцнення контролю окупаційної влади. Використання профспілок як частини ширшої стратегії експансіонізму ставить перед дослідниками питання про їхній вплив на суспільні процеси, зміну політичного ландшафту, а також соціальну ідентичність населення тимчасово окупованих територій.

У світлі агресивної політики рф, що спрямована на інтеграцію окупованих територій до свого політичного й економічного простору, діяльність профспілок набуває нових функцій. Вони сприяють легітимації окупаційного режиму, впливають на громадську думку, а також відіграють роль у формуванні нових суспільних структур, лояльних до рф. Такий підхід загрожує подальшою ескалацією конфлікту й поглибленням окупації, що визначає потребу детального дослідження цього явища.

Вивчення діяльності профспілкових організацій на тимчасово окупованих територіях є важливим для розуміння методів і стратегій, які використовує рф у своїй політиці експансіонізму. Це дослідження допоможе виявити механізми, за допомогою яких впливають на населення, а також визначити можливі шляхи протидії цим процесам з боку української держави і міжнародної спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження діяльності профспілкових організацій на окупованих територіях України, зокрема їхньої ролі у посиленні політики експансіонізму російської федерації, привертає все більше уваги наукової спільноти. Це питання набуло актуальності у контексті російсько-української війни й анексії Криму в 2014 році, а також подальшої окупації частини Донбасу.

У своїх дослідженнях науковці звертають велику увагу на аналіз діяльності профспілкових організацій як інструменту легітимізації окупаційного режиму. Так, у роботах Алещенко В. [1] висвітлюється, як профспілки забезпечують підтримку окупаційної влади серед місцевого населення, застосовуючи соціальні ініціативи й економічні стимули. Шевель І. П., Лікарчук Д. С. [15] зосереджуються на вивченні шляхів використання профспілок для пропагандистської діяльності, яка спрямована на формування позитивного образу рф на окупованих територіях і їхню інтеграцію до політичного простору росії.

Деякі дослідники, зокрема Мосейко А. Г. [8], роблять акцент на проблемах, пов'язаних із правовим регулюванням діяльності профспілкових організацій на окупованих територіях. Вони зауважують, що в умовах окупації ці організації втрачають свою незалежність і стають інструментом в руках окупаційної влади для маніпулювання громадською думкою й пригнічення будь-яких проявів опору.

Тимощук О. Г. [14] у своїй роботі досліджує можливості протидії експансіоністській політиці рф через міжнародні ініціативи, включно із санкціями й дипломатичним тиском, що спрямовані на обмеження діяльності профспілкових організацій, контрольованих окупаційною владою.

Загалом аналіз відповідної літератури показує, що науковці приділяють багато уваги різним аспектам діяльності профспілкових організацій на окупованих територіях України. Основними напрямами досліджень є вивчення їхньої ролі в легітимізації окупаційного режиму, впливу на соціальну й політичну ситуацію, а також можливостей протидії їхній діяльності з боку української держави й міжнародної спільноти. Однак, попри значний обсяг досліджень, залишається потреба

подальших наукових розвідок, зокрема варто вивчати довгострокові наслідки діяльності профспілок на окупованих територіях та їхній вплив на інтеграційні процеси в Україні.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Мета статті полягає в аналізі діяльності профспілкових організацій російської федерації на тимчасово окупованих територіях України як інструменту посилення політики експансіонізму. Під час дослідження планується виявити основні аспекти використання профспілок у контексті гібридної війни, визначити, як вони впливають на суспільно-політичне життя окупованих територій, а також розробити рекомендації щодо протидії цим процесам.

Завдання дослідження:

- проаналізувати основні напрями діяльності профспілкових організацій рф на тимчасово окупованих територіях України;
- дослідити роль профспілкових організацій у легітимізації окупаційного режиму й інтеграції окупованих територій до політичного простору рф;
- розробити рекомендації щодо протидії експансіоністській політиці рф через діяльність профспілкових організацій на тимчасово окупованих територіях України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Профспілкові організації, створені для захисту прав робітників та забезпечення їхніх соціально-економічних інтересів, у різні історичні періоди часто використовувалися як інструмент політичного впливу. В різних країнах і політичних режимах профспілки виступали важливими учасниками політичних процесів, які уряди використовували для досягнення своїх цілей, зміцнення влади та контролю над населенням.

У тоталітарних державах, таких як нацистська Німеччина та СРСР, профспілки стали інструментом для мобілізації робочої сили і контролю над нею. У нацистській Німеччині після приходу до влади Адольфа Гітлера у 1933 році всі незалежні профспілки були розпущені, а замість них створено Німецький трудовий фронт (DAF). Ця організація контролювала всі аспекти трудових відносин і слугувала інструментом для впровадження ідеології нацизму серед робітників.

У Радянському Союзі після Жовтневої революції 1917 року профспілки стали невід'ємною частиною комуністичної системи. Вони були підпорядковані Комуністичній партії і виконували завдання з мобілізації робітників для виконання економічних планів, а також забезпечували ідеологічну лояльність до режиму. Профспілки не мали автономії і фактично перетворилися на інструмент державного контролю над робітничим класом.

У демократичних державах, зокрема у Західній Європі та США, профспілки також відігравали важливу роль у політичних процесах, але з дещо іншими акцентами. Вони стали потужним засобом для захисту прав робітників, а також впливу на політичні рішення через підтримку певних політичних партій та рухів.

Наприклад, у Великій Британії Лейбористська партія, заснована у 1900 році, була тісно пов'язана з профспілковим рухом і багато в чому спиралася на його підтримку. Лейбористи активно виступали за поліпшення умов праці, соціальні реформи і захист прав робітників, що привело до значних змін у політиці країни після Другої світової війни.

У пострадянській Росії профспілкові організації також продовжують використовуватися для політичних цілей. В умовах зростання авторитаризму, російські профспілки все більше інтегруються у державну систему і виконують функції, які виходять за межі захисту інтересів робітників. Вони беруть участь у пропагандистських кампаніях, підтримують урядові ініціативи та слугують інструментом для зміцнення влади.

Особливого значення цей аспект набув у контексті російської політики на тимчасово окупованих територіях України. Російські профспілки активно використовуються для легітимізації окупації, вони демонструють видимість підтримки населення і водночас просувають інтереси Росії. Фактично, їх діяльність спрямована на інтеграцію окупованих територій у російський політичний та економічний простір [9].

Історичний контекст демонструє, що профспілки у різних країнах і політичних режимах часто використовувалися як інструмент для досягнення політичних цілей. Від тоталітарних режимів, які використовували профспілки для контролю над населенням, до демократичних країн, де профспілки мали вплив на політичні рішення, цей інститут неодноразово ставав засобом для реалізації політичної влади. У сучасній Росії профспілки продовжують цю традицію, активно використовуючись у процесах політичної експансії, зокрема на окупованих територіях України.

У 2014 році, після анексії Криму та початку збройного конфлікту на сході України, російська влада розпочала активне формування та розвиток профспілкових організацій на окупованих територіях. Цей процес мав на меті не лише забезпечити контроль над трудовими колективами, але й інтегрувати регіони до російської політичної та економічної системи (табл. 1).

Таблиця 1

Основні заходи і дії, що проводяться профспілками РФ на тимчасово окупованих територіях України

Категорія заходів	Опис заходів та дій	Вплив на працівників
Легітимізація окупаційної влади	Впровадження російського законодавства, зокрема трудового права, на окупованих територіях.	Послаблення трудових прав працівників, порівняно з українським законодавством.
Підтримка пропаганди	Організація заходів для підвищення «лояльності» серед працівників, дискредитація української влади.	Формування проросійських настроїв серед працівників, що призводить до соціальної ізоляції незгодних.
Імітація соціального захисту	Організація формальних перевірок дотримання трудового законодавства та соціальних програм, без реальних результатів.	Відсутність реального покращення умов праці та соціального захисту на окупованих територіях.
Репресивні заходи проти українських працівників	Співпраця з окупаційною владою у виявленні нелояльних працівників, підтримка репресивних заходів.	Звільнення, переслідування та репресії проти працівників з проукраїнськими поглядами.
Відсутність реального захисту трудових прав	Імітація діяльності профспілок, без реальної допомоги працівникам, які стали жертвами репресій.	Низький рівень правового захисту, підвищений ризик репресій для працівників з проукраїнською позицією.

Джерело: складено автором на основі [4; 9; 13; 5; 2; 6; 3]

Основною метою діяльності профспілок на окупованих територіях було не стільки забезпечення захисту прав працівників, скільки інтеграція цих організацій у систему управління окупованими територіями та демонстрація «нормалізації» життя під контролем проросійських сил. Профспілки використовувалися як інструмент для поширення пропаганди, підвищення лояльності працівників до окупаційної влади та створення видимості законності та стабільності.

Одним з важливих аспектів функціонування профспілок на цих територіях було залучення їх до співпраці з окупаційними адміністраціями. Через ці організації окупаційна влада прагнула продемонструвати підтримку з боку місцевих трудових колективів, формуючи уявлення про те, що новий режим має підтримку з боку робітничого класу, а всі соціально-економічні питання вирішуються згідно з нормами і правилами, що діяли до окупації [7].

Крім того, профспілки були використані як засіб для придушення будь-якого опору серед працівників та запобігання можливим страйкам або протестам. Це дозволило окупаційним адміністраціям зберігати контроль над соціальною та економічною ситуацією на підприємствах, а також використовувати ресурси і робочу силу для потреб окупаційного режиму.

На перших етапах окупації, керівництво місцевих профспілкових організацій було або зміщене, або вимушене співпрацювати з окупаційними адміністраціями. Основним інструментом для цього стала реорганізація профспілкових структур та призначення лояльних до окупантів керівників.

Одним із ключових гравців у цьому процесі на території «ДНР» став Максим Паршин, який очолив «Федерацію профспілок ДНР». М. Паршин був фігурою, лояльною до окупаційної адміністрації, і під його керівництвом профспілка стала інструментом для підтримки окупаційної влади. Він був відповідальний за координацію діяльності профспілок, забезпечення їхньої співпраці з окупаційною владою та впровадження проросійських наративів серед трудових колективів. М. Паршин також контролював призначення нових керівників на місцях, що дозволило централізувати управління профспілками і забезпечити їх підпорядкування окупаційним адміністраціям.

На території «ЛНР» подібну роль відігравав Олег Акімов, який став головою «Федерації профспілок ЛНР». Під його керівництвом відбулася централізація управління профспілками, що дозволило окупаційній владі контролювати всі аспекти діяльності трудових колективів. О. Акімов також активно впроваджував політику окупаційної адміністрації, направлену на запобігання будь-яким формам опору серед працівників. Його завданням було забезпечити лояльність профспілок до нової влади та контролювати всі соціальні ініціативи, які могли б загрожувати стабільності режиму.

Централізація управління профспілками на окупованих територіях привела до повної залежності цих організацій від окупаційної влади. Профспілки «ДНР» і «ЛНР» втра-

тили свою незалежність і перетворилися на інструмент у руках окупантів для контролю над соціальною і політичною ситуацією на захоплених територіях. Це дозволило окупаційним адміністраціям зберегти стабільність режиму і запобігти можливим спробам опору з боку трудових колективів.

Хоча профспілки «ЛДНР» мали підтримку з боку Росії, включаючи фінансову і методологічну допомогу, вони не були офіційно інтегровані у російську профспілкову систему до 2022 року. Це обумовлювалося декількома факторами:

- до 2022 року Росія уникала офіційної інтеграції профспілок з окупованих територій у свою систему, щоб зберегти видимість їхньої «незалежності». Це було частиною стратегії, спрямованої на приховування прямої участі Росії у конфлікті, та уникнення санкцій і міжнародного осуду;

- підтримуючи видимість самостійності профспілок «ЛДНР», Росія намагалася створити ілюзію, що ці квазідержавні утворення мають власні незалежні інститути, які захищають інтереси місцевого населення. Це було важливо для окупаційних адміністрацій, щоб продемонструвати свою нібито самодостатність і відповідність стандартам державного управління;

- через місцеві профспілки окупаційні адміністрації здійснювали ідеологічний вплив на населення, просуваючи проросійську пропаганду і забезпечуючи підтримку режиму. Така структура дозволяла окупантам тримати під контролем ситуацію на місцях, не вдаючись до офіційної російської юрисдикції.

Ситуація кардинально змінилася після 2022 року, коли Росія розпочала повномасштабну агресію проти України. У цей період стало зрозуміло, що політика невизнання та дистанціювання більше не є ефективною для Росії. У результаті, окуповані території почали поступово інтегруватися в російські структури, включаючи профспілкові організації.

Після 2022 року почався процес поглинання місцевих профспілок російськими організаціями. Цей процес мав на меті остаточну централізацію управління та усунення залишків формальної незалежності місцевих структур. Профспілки «ЛДНР» були інтегровані в загальноросійську систему, що дозволило Росії посилити контроль над трудовими колективами на окупованих територіях і забезпечити їхню підтримку для подальшої експансії та утримання окупованих територій.

Відсутність офіційних російських профспілок на окупованих територіях до 2022 року створила унікальну ситуацію, де квазідержавні структури, керовані з Москви, діяли під виглядом «незалежних» організацій. Це сприяло поширенню ілюзії автономії та законності цих утворень в очах місцевого населення та міжнародної спільноти.

Однак, відсутність повної інтеграції в російську систему профспілок також означала, що ці організації залишалися уразливими до змін політичного курсу і залежали від підтримки з боку окупаційних адміністрацій. Їхня доля була тісно пов'язана з успіхами чи невдачами окупантів, що в результаті призвело до їхнього поглинання і втрати навіть формальної незалежності після 2022 року.

Профспілкові організації, що діяли в «ДНР» та «ЛНР», з самого початку виконували роль інструменту контролю та придушення будь-якої опозиційної активності серед трудових колективів. Це було особливо очевидно в контексті протестного руху шахтарів, спричинених масовим закриттям вугільних шахт [11].

Завдяки активному втручанню профспілок ЛДНР, окупаційній владі вдалося придушити більшість протестних рухів серед шахтарів. Шахтарі, що залишилися без роботи, були змушені пристосовуватися до нових умов або покидати окуповані території у пошуках іншої роботи. Це, своєю чергою, знизило напругу в регіоні, але також призвело до подальшого занепаду вугільної промисловості.

Таким чином, у 2014-2022 роках профспілки ЛДНР не тільки не виконували свою основну функцію – захист інтересів робітників, але й активно сприяли окупаційній владі у придушенні будь-яких протестних настроїв. Це стало ще одним свідченням того, що профспілкові організації на окупованих територіях були повністю інтегровані в систему окупаційного режиму і використовувалися для посилення контролю над місцевим населенням.

Профспілки «ЛДНР» відігравали важливу роль не лише в управлінні трудовими колективами, але й у реалізації політичних стратегій російських окупантів. Зокрема, ці профспілкові організації активно брали участь в організації псевдовиборів та псевдореферендумів, а також здійснювали міжнародну діяльність з метою легітимізації окупаційного режиму.

Після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року, ситуація з профспілками на тимчасово окупованих територіях, зокрема в «ДНР» і «ЛНР», зазнала значних змін. Однією з ключових подій у цьому контексті стало приєднання профспілок ЛДНР до Федерації незалежних

профспілок Росії (ФНПР), а також розширення діяльності ФНПР на нових тимчасово окупованих територіях Запорізької та Херсонської областей. Це було частиною стратегії Росії щодо інтеграції нових територій в її політичну і економічну систему.

На тимчасово окупованих територіях Запорізької та Херсонської областей ФНПР почала створювати нові профспілкові осередки. Ці осередки мали на меті забезпечити контроль над трудовими ресурсами, організувати підтримку для нових адміністрацій і сприяти інтеграції регіонів в російську економічну та соціальну систему.

Нові профспілкові осередки в Запорізькій та Херсонській областях виконували подібні функції до тих, що були встановлені в ЛДНР. Вони займалися організацією трудових колективів, контролем над протестами, та підтримували окупаційний режим. Зокрема, ці осередки забезпечували пропагандистську діяльність, а також брали участь в організації псевдовиборів і псевдореферендумів, які проводилися для легітимізації нових адміністрацій.

Трансформація профспілкових організацій на окупованих територіях України демонструє, як соціальні структури можуть бути використані як інструмент для зміцнення політичного контролю та інтеграції окупованих територій у російську систему. Конкретні приклади профспілок у Луганській, Донецькій областях показують, як під тиском і контролем російських органів влади відбувалися зміни у функціонуванні цих організацій, їхня інтеграція у російські профспілкові структури та втрата автономії.

Загалом, дії РФ та її профспілкових організацій на окупованих територіях України зазнали широкого засудження з боку міжнародної спільноти. Міжнародні організації підкреслюють, що ці дії є порушенням міжнародного права та стандартів захисту прав працівників, і закликають Росію припинити незаконну діяльність на окупованих територіях. Водночас, необхідно продовжувати моніторинг ситуації та здійснювати тиск на РФ для забезпечення дотримання міжнародних зобов'язань.

Протидія експансіоністській політиці Російської Федерації на тимчасово окупованих територіях України вимагає комплексного підходу, що включає як національні, так і міжнародні заходи (табл. 2).

Ці рекомендації можуть допомогти розробити комплексну стратегію протидії експансіоністській політиці рф через діяльність профспілкових організацій, що забезпечить кращий захист прав громадян України та зменшить вплив окупаційної влади на тимчасово окупованих територіях.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

У ході дослідження було проаналізовано основні напрями діяльності профспілкових організацій Російської Федерації на тимчасово окупованих територіях України, що дозволило виявити їхню роль у легітимізації окупаційного режиму та інтеграції цих територій до політичного простору рф. Отримані результати підтвердили, що діяльність профспілок на окупованих територіях не сприяє захисту прав працівників, а натомість виконує функції інструменту для просування інтересів окупанта.

Профспілкові організації рф на тимчасово окупованих територіях України здебільшого зосереджували свою діяльність на підтримці окупаційної влади. Вони брали участь у заходах, спрямованих на зміцнення контролю рф над цими територіями, і допомагали створювати видимість нормальності у ситуації, що склалася.

Таблиця 2

Рекомендації щодо протидії експансіоністській політиці РФ

Міжнародний рівень	Національний рівень
Посилення міжнародного тиску на РФ. Активізація санкцій, дипломатичного тиску, підтримка незалежних профспілок, співпраця з міжнародними організаціями.	Правовий захист та законодавчі ініціативи. Створення механізмів правового захисту, внесення змін до законодавства для посилення захисту прав громадян.
Інформаційна підтримка. Кампанії з викриття діяльності окупаційних профспілок, боротьба з дезінформацією, підтримка незалежних медіа та освітніх програм.	Розвиток національних профспілок та громадянського суспільства. Підтримка незалежних профспілок, навчання, фінансова допомога, розвиток громадських ініціатив.
Міжнародна співпраця та обмін досвідом. Організація конференцій для обміну досвідом із країнами, що пережили окупацію, співпраця з міжнародними профспілками.	Протидія дезінформації. Стратегії боротьби з російською пропагандою, підтримка локальних ініціатив на окупованих територіях.

Джерело: складено автором на основі [4; 9; 13; 5; 2; 6; 3; 11-12; 10]

Дослідження показало, що профспілкові організації рф відіграли значну роль у легітимізації окупаційного режиму. Вони активно сприяли інтеграції окупованих територій до політичного простору рф через різні соціально-економічні ініціативи та підтримку заходів, що укріплюють присутність окупаційних адміністрацій.

На основі проведеного аналізу було розроблено рекомендації щодо протидії експансіоністській політиці рф. Вони включають необхідність зміцнення міжнародного тиску на рф, підтримку незалежних профспілок, а також інформування громадськості про реальну ситуацію на окупованих територіях.

Перспективи подальших розвідок можуть стосуватися дослідження міжнародного досвіду протидії подібним експансіоністським діям та його адаптації до українського контексту для посилення ефективності національної політики.

Література:

1.Алещенко В. Феноменологія «гібридної війни» та її особливості у виконанні Російської Федерації: інформаційно-психологічний аспект. Вісн. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. *Військово-спеціальні науки*. 2016. Вип. 1. С. 6–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_vsn_2016_1_3. (дата звернення: 17.08.2024 р.).

2.Богайчук В. Ж. Соціальна ідентичність в умовах гібрідної війни. Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Педагогічні науки. 2018. № 8 (2). С. 167–175. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2018_8(2)_22 (дата звернення: 17.08.2024 р.).

3.Дзюба Т. М., Волошина Н. М. Механізм інформаційно-психологічного впливу на психіку людини у гібридній війні. Зб. наук. пр. Військ. ін-ту Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. 2016. Вип. 51. С. 91–99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpviknu_2016_51_14. (дата звернення: 17.08.2024 р.).

4.Зозуля І. В. Глобальний, регіональний чи національний вимір російсько-української війни. *Форум права.* 2023. №74(1). С. 52–67. URL: https://univd.edu.ua/science-issue/issue/7427 (дата звернення: 17.08.2024 р.).

5.Катеринчук П. Російська пропаганда як інструмент зовнішньополітичної стратегії щодо України. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: збірник наукових статей.* Чернівецький національний університет, 2016. Вип. 33-34. С. 222–229.

6.Лапутіна Ю., Маляр Г. Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця: монографія. Київ, 2021. 500 с.

7.Лисянський П. «Профспілки» окупантів. LB.ua. URL: https://lb.ua/blog/pavel_lisianskiy/615653_profspilki_okupantiv.html (дата звернення: 17.08.2024).

8.Мосейко А. Г. Російсько-українська війна (2014-2022): юридичні аспекти. 2022. С. 1227–1234. URL: https://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6372/13408-1?inline=1 (дата звернення: 17.08.2024 р.).

9.Нікілєв О. Історичні корені та передумови російсько-української війни: ментальний вимір. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 2023. №26(5), С. 110–117. URL: https://doi.org/10.15421/1723109 (дата звернення: 17.08.2024 р.).

10. Про застосування принципів права на організацію і на ведення колективних переговорів: Конвенція МОП №98 від 14.09.1956. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_125#Text (дата звернення: 17.08.2024 р.).

11. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України №1045-XIV від 15.09.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text (дата звернення: 17.08.2024 р.).

12. Про свободу асоціації та захист права на організацію: Конвенція МОП №87 від 04.07.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_125#Text (дата звернення: 17.08.2024 р.).

13. Рудик М., Бабій Н. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики. *III Міжнародна наукова конференція «Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки».* 2023. С. 86–89.

14. Тимощук О. Г. Набуття Україною статусу кандидата в члени ЄС в умовах війни в Україні: міжнародно-правовий аспект. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 2022. БНАУ. С. 83–85. URL: https://rep.btsau.edu.ua/ bitstream/BNAU/7941/1/Nabuttia_Ukrainoiu.pdf. (дата звернення: 17.08.2024 р.).

15. Шевель І. П., Лікарчук Д. С. Політико-соціальні аспекти російсько-української війни 2014-2022 рр. Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти, 2022. №10, С. 86–99. URL: https://doi.org/10.31866/2616-745X.10.2022.269480 (дата звернення: 17.08.2024 р.).

УДК 327.8; 94
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-3(75)-9

Маріанна МАРУСИНЕЦЬ
кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та суспільних дисциплін,
старший дослідник, Науково-дослідний центр імені Тіводора Легоцькі
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ
ORCID: 0000-0001-7366-9328

ПЕРСПЕКТИВИ ПОВЕРНЕННЯ ЗАКОРДОННИХ ІРЛАНДЦІВ НА БАТЬКІВЩИНУ ТА ПРОБЛЕМИ ІММІГРАЦІЇ В РЕСПУБЛІЦІ ІРЛАНДІЯ

Встановлено, що багаторічна еміграція з Республіки Ірландія призвела до утворення численної ірландської діаспори. Сьогодні деякі члени діаспори повертаються додому – до Республіки Ірландія, до них приєднуються іммігранти, особливо з інших країн ЄС. Відносини з Великою Британією, США, Канадою, Австралією та ЄС, де проживає найбільша кількість вихідців з Ірландії, визначили імміграційну політику Республіки Ірландія, що зосереджена на питаннях інтеграції та надання притулку всім громадянам, які мають ірландське коріння. Незважаючи на деякі побоювання, ставлення ірландців до імміграції загалом залишається позитивним.

Виявлено, що на початку 1990–х рр. у Республіці Ірландія розпочинається епоха імміграції, що пов'язана як із поверненням частини численної діаспори ірландської держави, так і з періодом швидкого економічного зростання країни – перетворення Республіки Ірландія на «Кельтського тигра» аж до глобальної фінансово-економічної кризи 2008 р., що серйозно зачепила ірландську державу. Багато членів ірландської діаспори по всьому світу повертаються, до них приєднуються іммігранти, особливо з інших країн ЄС. Відносини зі Сполученим Королівством та ЄС сформували імміграційну політику Республіки Ірландія. Сучасні політичні дискусії в Республіці Ірландія зосереджені на питаннях, пов'язаних з інтеграцією та притулком. Незважаючи на деякі побоювання, ставлення ірландців до імміграції залишається загалом позитивним

З'ясовано, що протягом останніх п'яти років близько 100 тис. ірландців повертаються на батьківщину з-за кордону на рік, що є безпрецедентним. Більшість емігрантів, які повертаються, – це люди віком від 30 до 44 років, які мають дітей та освіту в ірландській системі освіти. Доведено, що сьогодні іммігранти стикаються з труднощами в пошуку роботи, особливо в Дубліні, з визнанням своїх кваліфікацій, з пошуком житла, з доглядом за дітьми та з медичним обслуговуванням. Сьогодні актуальним залишається питання необхідності спрощення процесу визнання іноземних кваліфікацій та забезпечення доступу до різних програм підтримки, таких як «Допоможи купити». Важливо спростити процес працевлаштування та забезпечити підтримку самозайнятості. Необхідно створити умови для отримання медичної допомоги та доступ до приватної медичної страховки. Ірландські емігранти, які повертаються, стикаються з проблемами під час реінтеграції в ірландське суспільство.

Ключові слова: *Республіка Ірландія, імміграція, іммігранти, діаспора, міграція, еміграція, глобалізація, поворотна міграція.*

Marianna Marusynets. PROSPECTS FOR THE RETURN OF OVERSEAS IRISH TO THEIR HOMELAND AND THE PROBLEMS OF IMMIGRATION IN THE REPUBLIC OF IRELAND

It has been established that many years of emigration from the Republic of Ireland have led to the formation of a large Irish diaspora. Today, some members of the diaspora are returning home to the Republic of Ireland, and they are joined by immigrants, especially from other EU countries. Relations with the United Kingdom, the United States, Canada, Australia and the EU, where the largest number of Irish people live, have shaped the Republic of Ireland's immigration policy, which focuses on integration and asylum for all citizens with Irish roots. Despite some concerns, the attitude of the Irish towards immigration remains generally positive.

It has been revealed that in the early 1990s an era of immigration begins in the Republic of Ireland, which is associated with both the return of part of the Irish state's large diaspora and a period of rapid economic growth in the country – the transformation of the Republic of Ireland into a «Celtic Tiger» before the global financial and economic crisis of 2008, which severely affected the Irish state. Many members of the Irish diaspora around the world are returning, joined by immigrants, especially from other EU countries. The relationship with the UK and the EU has shaped the immigration policy of the Republic of Ireland. Contemporary policy debates in the Republic of Ireland centre on issues related to integration and asylum. Despite some misgivings, Irish attitudes towards immigration remain generally positive

It has been established that over the past five years, around 100,000 Irish people have returned to their home country from abroad each year, which is unprecedented. Most returning emigrants are aged between 30 and 44, have children and are educated in the Irish education system. It has been shown that immigrants today face difficulties in finding work, especially in Dublin, in having their qualifications recognised, in finding accommodation, in having childcare and in having healthcare. The need to simplify the process of recognising foreign qualifications and to provide access to various support programmes such as "Help to Buy" remains a pressing issue. It is important to

© Марусинець М., 2024

simplify the process of finding employment and to provide support for self-employment. It is necessary to improve the conditions for receiving healthcare and access to private health insurance. Returning Irish emigrants face problems in reintegrating into Irish society.

Key words: *Republic of Ireland, immigration, immigrants, diaspora, migration, emigration, globalisation, return migration.*

Постановка проблеми. У 1995 р. колишня президентка Республіки Ірландія Мері Робінсон виступила з новаторською промовою під назвою «Турбота про ірландську діаспору», в якій вона наголосила на важливості зміцнення зв'язків з великою світовою спільнотою Ірландії. Відтоді в міру того, як ірландські уряди, що змінювали один одного, вступали в діалог із діаспорою, почали з'являтися ініціативи, які зрештою призвели до розроблення стратегії розвитку ірландської діаспори. У 2015 р. було опубліковано стратегічний документ під назвою «Глобальні ірландці» (англ. Global Irish) [1], а у 2020 р. Політику щодо повернення ірландців додому було доповнено новим важливим документом – «Глобальна Ірландія: стратегія ірландської діаспори на 2020-2025 р.» [2]. Політика діаспори Республіки Ірландія встановлює конкретні зобов'язання з вивчення питань, що зачіпають ірландців за кордоном, а також тих ірландських емігрантів, які прагнуть повернутися на батьківщину. Дослідження здебільшого були присвячені причинам, через які люди залишили Ірландію, і тому, як вони адаптувалися до життя в приймаючій країні, а також обмінам і зв'язкам між островом і його діаспорою. Однак досліджень, присвячених нещодавній поворотній міграції в Ірландію і труднощам, з якими можна зіткнутися сьогодні, недостатньо.

Уперше з 1851 р., під час Великого голоду, населення Республіки Ірландія перевищило 5 млн. осіб у 2022 р., що є величезним зростанням порівняно з менш ніж 4 млн. у 2002 р.. Ця зміна частково пов'язана зі зміною структури міграції. За ці 20 років в Ірландію іммігрувало понад 1,6 млн. осіб, при цьому чиста внутрішня міграція склала близько 520 тис. осіб. Історично Ірландія була країною масової еміграції, і вона швидко перетворилася на новий напрямок для іммігрантів. Тут проживає значна кількість іммігрантів з інших країн-членів ЄС і за його межами, а також зростає кількість дітей іммігрантів, які вносять свій внесок у збільшення расового та етнічного розмаїття. У той час як еміграція як ірландських громадян, так і іноземних підданих триває, проблема імміграції останніми роками привертає дедалі більше політичної та суспільної уваги [3].

Наслідки відносно недавнього перетворення Республіки Ірландіяї з країни масової еміграції на країну імміграції ще належить повністю усвідомити. Зростання расового, етнічного та релігійного розмаїття поки що не призвело до значних змін у традиційних структурах суспільства, таких як система державних шкіл, здебільшого католицьких, але зміни, що тривають, ставлять питання перед традиційними елементами ірландського суспільства. Імміграція також підняла на поверхню давні проблеми, пов'язані з доступом до суспільних благ, таких як житло, охорона здоров'я та послуги для інвалідів. Ширше невдоволення з приводу надання послуг і вартості життя використовується прихильниками обмежень, які сподіваються на політичний прорив на місцевих та національних виборах.

Проте ставлення ірландців до імміграції залишається загалом позитивним і, згідно з дослідженням Інституту економічних і соціальних досліджень, є одним із найпозитивніших в усьому ЄС. Ще невідомо, чи призведе це до повної інтеграції та рівності для дедалі більшої кількості дітей іммігрантів, особливо на тлі популярності вкрай правих політичних голосів, що зростає.

Увага до проблем імміграції, що зростає часом відволікає від триваючої еміграції з Республіки Ірландія, яка залишається високою і відносно маловивченою. Зокрема, буде важливо краще зрозуміти рівні подальшої міграції людей, які нещодавно отримали ірландське громадянство, і тих, хто ідентифікує себе як членів расової або етнічної групи меншин, на доповнення до авторитетніших досліджень з еміграції громадян Республіки Ірландія. Аналогічним чином, буде важливо оцінити, чи впливає на зворотну міграцію громадян Республіки Ірландія заклопотаність з приводу якості життя в країні, особливо обмеженого і дорогого житла. Подібного роду побоювання були висловлені транснаціональними корпораціями зі штаб-квартирами в Республіці Ірландія, оскільки це може знизити їхню здатність наймати й утримувати кваліфікованих працівників з-за кордону.

Економічний крах, що розпочався 2008 р., продемонстрував, як швидко може змінитися міграція до Республіки Ірландія та з Республіки Ірландія, а також пов'язані з цим політичні пріоритети. Однак очевидно, що Ірландська Республіка є важливим місцем

призначення іммігрантів, а також країною-джерелом значної еміграції. Забезпечення того, щоб іммігранти могли брати повноцінну участь у житті ірландського суспільства, а також надання підтримки емігрантам під час їхнього від'їзду та повернення, матиме вирішальне значення для соціальної згуртованості, оскільки населення зростає і стикається з новим тиском [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній історіографії констатується недостатня кількість робіт, що присвячені проблемам та перспективам повернення емігрантів ірландського походження, які прагнуть повернутися на батьківщину – до Республіки Ірландія. Також бракує і досліджень, як у вітчизняній історіографії так і західній, що присвячена проблемам імміграції. Це пов'язано в першу чергу з тим, що Ірландія протягом трьох століть залишалися стабільним джерелом еміграції всесвітнього значення і лише з 1990–х рр. у період стрімкого економічного зростання і до 2008 р. – початку світової економічної кризи в країну почали повертатися громадяни ірландського походження з усіх країн компактного проживання. Протягом останніх п'яти років констатується відновлення масового повернення громадян, які мають ірландські коріння, а також збільшується частка мігрантів неірландського походження. Тому, джерельною основою дослідження став науковий доробок американських, ірландських та європейських дослідників. В контексті даного дослідження необхідно виокремити науковий доробок, що присвячений проблемам та перспективам повернення громадян з ірландськими корінням, а також проблем та перспективам імміграції до ірландської держави громадян неірландського походження. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують наукові розвідки таких дослідників, як Макгінніті Ф., Кінгстон Г., Гілмартін М., Кліодна М., О'Кіф-Віньєрон Г., Макманус М. тощо.

Мета дослідження. Основна мета даного дослідження полягає у вивченні та аналізі перспектив повернення емігрантів ірландського походження на батьківщину, а також імміграційних тенденцій та проблем в Республіці Ірландія.

Виклад основного матеріалу. Офіційна статистика показує, що сьогодні населення Республіки Ірландії перебуває на рекордно високому рівні – 5,2 млн. осіб [4]. Констатується найбільший щорічний приріст – у середньому на майже 90 тис. осіб з 2008 р.. Ця цифра включає як природний приріст, так і імміграцію. У 2022 р. було зафіксовано найвищий рівень імміграції з 2007 р. Незважаючи на повідомлення про приблизно 60 тис. вибулих за річний період, Центральне статистичне управління (ЦСУ) повідомляє про позитивну чисту міграцію у трохи більше ніж 61 тис. осіб, що на майже 50 тис. осіб більше, якщо порівнювати з 2021 р. Існує низка чинників та тенденцій, які можуть пояснити демографічний бум. Звичайно, частково збільшення пов'язане з природним приростом. За 12–місячний період було зареєстровано майже 61 тис. народжень порівняно усього з 33 тис. смертей. Рівень народжуваності збільшився на 16 відсотків порівняно з попереднім роком. Будь-яка демографічна та міграційна статистика залежить від глобальних подій, які можуть пояснити багато коливань. Однак, незважаючи на це, населення Республіки Ірландія сьогодні неухильно зростає за рахунок імміграції і, за прогнозами, продовжуватиме зростати [5].

У 2022 р., за даними Центрального статистичного управління (ЦСУ), у складі населення Республіки Ірландія налічувалося майже 12 тис. іммігрантів. Це число можна розбити таким чином: – 28 900 громадян Ірландії, які повернулися; – 24 300 осіб були громадянами ЄС; – 4 500 осіб були громадянами Великої Британії; – 28 000 були українцями; – 5 000 були вихідцями з інших країн за межами ЄС і Великої Британії. За останні 30 років імміграційна статистика була вищою лише один раз, це було у 2007 р. ЦСУ повідомляє про збільшення імміграції до Республіки Ірландія на 85 відсотків порівняно з 2021 р. Демографічний склад іммігрантів в Республіці Ірландія сильно різниться, вікові діапазони іммігрантів такі: – 49,6 відсотків у віці від 25 до 44 років; – 4 відсотка у віці 65 років і старше; – 20,6 відсотка у віці 15–24 років; – 15,5 відсотка у віці від 0 до 14 років. Понад 50 відсотків іммігрантів мали кваліфікацію третього рівня, точний відсоток становить 58,2 відсотка – це еквівалентно університетському диплому або аналогічному [5].

Ця статистика включає людей з різних соціально-економічних верств, починаючи від ірландських громадян, які повертаються, і закінчуючи тими, хто шукає притулку в Республіці Ірландія. Додаткову статистику можна знайти безпосередньо у звітах ЦСУ, які також класифікують імміграційну статистику за статтю, віросповіданням та іншими ключовими характеристиками.

Аналогічно до імміграційної статистики, кількість громадян Ірландії, які мігрують, також збільшилася у 2022 р. Майже

60 тис. осіб емігрували з Республіки Ірландія у 2022 р. порівняно з 54 тис., які виїхали у 2021 р. Це збільшення приблизно на 10 відсотків. З огляду на те, що в країну в'їжджає більше людей, ніж виїжджає, це дає позитивну міграцію в 61 тис. осіб, чиста міграція попереднього року становила трохи більше 11 тис. осіб. З тих, хто покинув Республіку Ірландія, близько 14 тис. виїхали проживати до Великої Британії, що менше порівняно з 18 тис. у 2021 р. [5].

Очевидно, що передбачити імміграцію та еміграційну статистику непросто. Безпрецедентні події, як-от приплив українських мігрантів до Республіки Ірландія, є свідченням того, що може статися все, що може швидко вплинути на населення і кількість людей, які виїжджають або в'їжджають у країну. Чисельність населення Ірландії ніколи не була такою високою і продовжує зростати, причому періоди зростання коливаються протягом багатьох років. Прогнозується, що з часом зростання Республіки Ірландія продовжиться в помірному відношенні.

В контексті авторського дослідження необхідно підкреслити, що уперше з 1851 р., з часів Великого голоду, населення Ірландської Республіки перевищило 5 млн. осіб у 2022 р., що є величезним зростанням порівняно з менш ніж 4 млн. у 2002 р. Ця зміна частково пов'язана зі зміною структури міграції. За ці 20 років в Ірландію іммігрувало понад 1,6 млн. осіб, при цьому чиста внутрішня міграція склала близько 520 тис. осіб. Республіка Ірландія, яка історично була країною масової еміграції, швидко перетворилася на новий іммігрантський напрямок. Тут проживає значна кількість іммігрантів з інших країн-членів ЄС і з-за меж країни, а також зростає кількість дітей іммігрантів, які вносять свій внесок у збільшення расового та етнічного розмаїття. Хоча еміграція як ірландських громадян, так і іноземців триває, питання імміграції останніми роками привертає дедалі більшу увагу політиків, науковців і громадськості [6].

Дедалі більше людей, які живуть у Великій Британії, мають ірландські паспорти, оскільки їх можуть отримати діти ірландських громадян, а також ті, у кого хоча б один дідусь чи бабуся народився в Ірландії. Сьогодні кількість заявок на отримання паспорта ірландської держави різко зросла після того, як Брекзіт ввів нові обмеження на мобільність в ЄС [6].

За винятком короткого періоду в 1970–х рр., коли люди повернулися до Республіки Ірландія або переїхали до неї під час короткочасного економічного буму, імміграція не почала перевищувати еміграцію до середини 1990–х рр. У період розширення ЄС у 2004 р. спостерігалося швидке зростання імміграції з нових держав-членів ЄС, особливо з Польщі та Литви. Імміграційний пік припав на 2007 р., коли прибуло понад 150 тис. осіб. Економічна криза 2008 р. ненадовго змінила структуру міграції; у період з 2010 р. по 2014 р. Республіку Ірландія щорічно залишало більше людей, ніж прибувало, у 2013 р. емігрувало понад 80 тис. осіб. Але відтоді імміграція відновилася. У середньому, кількість ірландських громадян (включно з тими, хто народився за кордоном і успадкував своє громадянство), які щорічно переїжджають або повертаються в країну, залишається відносно стабільною і становить від 20 тис. до 30 тис. осіб протягом останніх 15 років [6].

З 2015 р. до Ірландської Республіки щорічно прибуває чиста імміграція, і, за оцінками, чиста імміграція у 2023 р. склала трохи менше ніж 78 тис. осіб і є найвищою з 2007 р. Ця цифра за 2023 р. містить значну кількість українців, що рятуються від війни, включно з багатьма з майже 105 тис. людей, які прибули в період із 4 березня 2022 р. (коли набрала чинності Директива ЄС про тимчасовий захист) до 4 лютого 2024 р [6].

Вивчаючи перешкоди, з якими стикаються ірландські емігранти після повернення, важливо враховувати країну, з якої вони виїжджають. Це матиме наслідки через існування двосторонніх угод, схожість юрисдикцій та спільне членство в наднаціональних організаціях (наприклад, ЄС). Чотири найбільші країни призначення, а саме Англія та Уельс, Австралія, США та Канада, складають понад 65% усіх громадян ірландського походження, які повертаються до Республіки Ірландія. Це свідчить про помітний перекіс профілю емігрантів, які повертаються, з точки зору географічного розподілу [7, с. 11]. Повернення з країн Європейського Союзу виявляється менш проблематичним.

Причини, через які ірландці хотіли повернутися до Ірландії, були різними, але головною причиною була «сім'я і друзі» [7, с.25], щоб емігранти могли скористатися послугами сім'ї та мереж підтримки, недоступних їм за кордоном [8, с.8]. Друга причина була пов'язана з дітьми та їхнім вихованням в ірландському середовищі. Це, найімовірніше, стосується вікової групи 30-44 років. Іншими причинами були освіта та виховання дітей в ірландській системі освіти, за якими слідували ті, хто заявляв, що їхній переїзд за кордон був лише тимчасовим, а інші – можливості працевлаштування в Республіці Ірландія. Беручи

до уваги віковий склад ірландських мігрантів, які повертаються (30-44 роки) і основні причини їхнього рішення повернутися, питання догляду за дітьми, охорони здоров'я та шкільної освіти, наприклад, будуть викликати велику заклопотаність у багатьох з них. У ключових звітах про поворотну міграцію було виявлено такі перешкоди для повернення до Республіки Ірландія: зайнятість, житло, охорона здоров'я, догляд за дітьми, освіта, адміністративні питання, реінтеграція тощо [9].

Громадянство Республіки Ірландія можуть отримати всі, хто народився на острові Ірландія, включно з територією Північної Ірландії, до 2005 р., а також їхні діти. Особи, які народилися за межами Ірландії і мають дідуся чи бабусю, які народилися на острові Ірландія, або батька, який був громадянином Ірландії на момент народження заявника, мають право стати громадянами Ірландії після внесення їх до Реєстру іноземних народжень. Особи, які народилися на острові Ірландія після 2005 р., мають право на набуття громадянства тільки у тому разі, якщо один із батьків був або мав право бути громадянином Республіки Ірландія або Великої Британії, постійно проживав в Республіці Ірландія або Північній Ірландії, або був законним резидентом протягом трьох із чотирьох років до народження заявника. Іммігранти також можуть натуралізуватися як громадяни після певного періоду проживання, який може бути скорочений для подружжя ірландських громадян [6].

Всеосяжний підрахунок іммігрантів проводиться в рамках регулярних переписів населення, які зазвичай проводяться кожні п'ять років. Однак ці обстеження менш ефективні для збору даних про зростаючу кількість дітей іммігрантів, які не обов'язково є громадянами Республіки Ірландія. Через велику кількість членів діаспори, які повертаються, підрахувати поточну чисельність іммігрантів в Республіці Ірландія складніше, ніж може здатися. Під час останнього перепису населення 2022 р. в Республіці Ірландія проживало майже 632 тис. іноземних громадян, що становить 12 відсотків населення країни. Але в це число не входять представники діаспори, які народилися в інших країнах, отримали ірландське громадянство у спадок і переїхали в країну пізніше, а також натуралізовані іммігранти, які не мають ірландського коріння. За місцем народження понад 955 тис. жителів народилися за межами острова Ірландія, що становить близько 19 відсотків населення. До цього числа входять багато жителів, які народилися в Австралії, Великій Британії та США, половина з яких під час перепису 2022 р. назвала себе «білими ірландцями» [6.].

Щодо іммігрантів не ірландського походження, у цілому, можна констатувати, що у 1960–х рр. Республіка Ірландія ввела обмеження на в'їзд для іммігрантів, але у 1970–х рр. політика стала більш ліберальною. У 1980–х рр. було запроваджено обмеження на в'їзд для певних груп, включно з громадянами країн Карибського басейну та Східної Європи. У 1990–х рр. відбулися зміни в імміграційній політиці, включно із запровадженням системи балів для оцінки кваліфікації іммігрантів, що спричинило значне зростання кількості іммігрантів, особливо з країн Карибського басейну. У 2000–х рр. акцент змістився на економічну міграцію, що призвело до збільшення кількості іммігрантів з країн ЄС. Це зі свого боку призвело до зростання населення і зміни демографічної структури. У 2004 р. Республіка Ірландія ввела ліберальну політику для нових громадян ЄС, але система видачі дозволів для громадян, які не входять до ЄС, стала більш вибірковою. У 2006 р. було опубліковано доповідь, що підкреслює важливість ініціативи в інтеграції іммігрантів. Після виборів 2007 р. було розроблено програму для уряду, що містить плани з інтеграції. У 2008 р. було представлено доповідь «Міграційна нація», в якій підкреслювалася здатність Республіки Ірландія до адаптації до імміграції. Незважаючи на плани з інтеграції, економічна криза 2008 р. призвела до відкладення багатьох ініціатив. Нині іммігранти широко поширені по всій Республіці Ірландія, але існують проблеми з расизмом і дискримінацією. Громадська думка щодо імміграції залишається приглушеною, і політичні партії уникають обговорення цього питання і майбутнє імміграційної політики залишається невизначеним [9].

Поляки становили найбільшу групу іноземних громадян за останні роки, трохи випереджаючи громадян Великої Британії. Кількість громадян Польщі та Великої Британії, які проживають в Республіці Ірландія, скоротилася в період з 2016 р. до 2022 р., хоча за той самий період значно збільшилася кількість осіб із подвійним ірландським громадянством. У 2022 р. майже 32 тис. осіб мали подвійне громадянство Республіки Ірландія та Великої Британії, що більш ніж удвічі більше, ніж у 2016 р. Це збільшення насамперед є реакцією на Брекзіт, оскільки громадяни Великої Британії, які проживають в Республіці Ірландія, мають ті самі права, що й громадяни Республіки Ірландія. Однак більш широке зростання кількості випадків подвій-

ного ірландського громадянства – при цьому велика кількість громадян Республіки Ірландія так само мають громадянство Польщі, Нігерії та Філіппін – також є наслідком більш ранньої імміграції та п'ятирічного очікування, що вимагається від більшості іммігрантів, перш ніж вони зможуть подати заяву на натуралізацію [10].

Підрахунок за місцем народження окремих осіб малює іншу картину нинішнього складу іммігрантів. У 2022 р. понад 289 тис. жителів Республіки Ірландія народилися в Сполученому Королівстві (включно з Північною Ірландією, а також Англією, Шотландією та Уельсом), що значно більше, ніж тих, хто народився в Польщі. В Індії також народилося набагато більше людей, ніж тих, хто декларує індійське громадянство: це може бути пов'язано з тим, що вони натуралізувалися в Республіці Ірландія і їм не дозволено зберігати індійське громадянство. Дані про потік мігрантів у країну і з неї менш надійні. Статистика показує, що кількість власників дозволів на роботу і прохачів притулку різко зросла з 2014 р., хоча вони становлять невелику частку всіх іммігрантів. Водночас немає публічної статистики щодо міжнародних студентських віз та інших короткострокових віз [11].

Необхідно зазначити, що після Брекзіту потоки іммігрантів з Великої Британії значно збільшилися. Сьогодні чимало мігрантів, зокрема з африканських країн, замість того, щоб залишатися у Великобританії прямують до Республіки Ірландія. Угода, в результаті якої Велика Британія вийшла зі складу ЄС, включала угоду про те, що кордон між Великобританією та Республікою Ірландія залишиться «м'яким», тобто не буде піддаватися фізичним бар'єрам або звичайним перевіркам чим і скористалися чимало мігрантів.

Звіт «BBC» показує, що 91 відсоток заяв про надання притулку в Республіці Ірландія у 2024 р. було подано в Бюро міжнародного захисту в центрі Дубліна, а не в аеропорту або поромному порту. Це свідчить про те, що мігранти прибули суходолом, тобто з британсько-ірландського кордону в Північній Ірландії, єдиного сухопутного кордону Ірландії. Дублін насилу справляється зі спробами забезпечити мігрантів, і по всьому історичному місту виникають великі наметові містечка, повні чоловіків-мігрантів. Міські притулки та житлові служби в Республіці Ірландія ніколи не були розраховані на те, щоб справлятися з приливними хвилями нескінченної масової міграції [12].

Ірландський народ засвідчує невдоволення тим, як уряд ірландської держави проводить імміграційну політику. Останніми роками понад 10 тис. прохачів притулку щорічно подають заяви про надання притулку в Республіці Ірландія, що є величезним числом для такої відносно невеликої країни. Як і в більшій частині Європи, їхні заяви про надання притулку значною мірою фіктивні і є винятково способом отримання посвідки на проживання в ЄС. Високі показники відмови, що іноді перевищують 90 відсотків для деяких національностей, таких як алжирці, підтверджують, що більшість цих заяв про надання притулку є фіктивними.

Оскільки мігранти прямують до Республіки Ірландія, а не до Великобританії, ірландська держава оголосила, що депортує їх назад до Великобританії. І це незважаючи на те, що в березні 2023 р. Високий суд Дубліна оголосив, що Великобританія не є «безпечною країною», куди слід депортувати осіб, які шукають притулку, через її політику щодо африканських країн, наприклад Руанди. Більше того, Великобританія заявила, що не прийме їх назад, або, принаймні, доки Франція не погодиться прийняти депортацію прохачів притулку з Великобританії до Франції. Три європейські країни зараз грають у «гарячу картоплю» з прохачами притулку. Якщо Республіка Ірландія справді депортувала мігрантів до Великої Британії, а Британія відправила їх до Франції, ці мігранти можуть просто спробувати знову проникнути в ірландську державу, як дехто вже погрожував зробити [12].

Сьогодні міграція досягає рекордних рівнів, ірландський істеблішмент, схоже, охочіше звинувачує «крайніх правих» або дії сусідньої Великобританії, а не на свою власну помилкову політику. Багато європейських країн роблять кроки щодо припинення масової імміграції, і Швеція, Португалія та Великобританія є яскравими недавніми прикладами. На жаль, політичні лідери Республіки Ірландія, схоже, не можуть або не бажають визнати наявність проблеми, тоді як простих ірландців змушують розплачуватися за це [12].

Хоча Ірландія є членом ЄС, на її імміграційну політику традиційно більше впливали відносини зі Сполученим Королівством через її історію з Великою Британією та суперечки з приводу статусу Північної Ірландії, яка є частиною Сполученого Королівства, але де чимало громадян висловлюють бажання об'єднатися з Республікою Ірландія. Прикладом цього є Єдиний простір для подорожей, який довгий час дозволяв громадянам Республіки Ірландія та Великої Британії вільно переміщатися між двома країнами. Ірландські

лідери відчули необхідність узгодити політику Великої Британії щодо захисту Єдиного простору для подорожей і тому обрали, яку міграційну політику ЄС запровадити в дію, зробивши вибір на користь кількох інструментів ЄС із надання притулку та щодо міграції громадян третіх країн. Однак вихід Сполученого Королівства з ЄС – Брекзіт у 2020 р. підірвав відносини між Лондоном і Дубліном, і поточні ознаки вказують на те, що після Брекзіту імміграційна політика Республіки Ірландії, можливо, більшою мірою наближається до норм ЄС [6].

Необхідно зазначити, що важливою вимогою для багатьох емігрантів, які повертаються, є можливість знайти роботу в Ірландії. Опитування емігрантів, проведене «Indecon», виявило широкий спектр галузей, у яких були зайняті респонденти, які брали участь у їхньому опитуванні. Охорона здоров'я та соціальна робота були найбільшим сектором, тут працювали 13,3 % респондентів. Дещо менша частка респондентів працювала у сфері освіти (12,9 %), професійної, наукової та технічної діяльності (12,1 %), будівництва (11,5 %)32 або фінансової, страхової діяльності та нерухомості (11,2 %) [7, с.57].

Було визнано важким знайти відповідні можливості працевлаштування в Республіці Ірландія. Інші проблеми, наприклад робота з рекрутинговими компаніями, короткострокові контракти, заробітна плата, податки, пенсії для тих, хто виходить на пенсію в Республіці Ірландія, робочий час і підтвердження кваліфікації, також згадувалися ірландськими емігрантами, які повернулися. У відповідях на опитування проекту «Crosscare» у якості проблемних питань згадувалися терміни працевлаштування – «Я не міг знайти роботу упродовж 18 місяців» – і труднощі з пошуком постійної роботи на повний робочий день або в якості літнього працівника. Інші респонденти назвали місце розташування проблемою, зазначаивши: «За межами Дубліна не так багато можливостей для працевлаштування». В одному зауваженні, що стосується самозайнятості, йшлося про те, що «було дуже мало підтримки, коли ми намагалися відкрити бізнес» [8, с. 11].

Також згадувався логістичний бар'єр особистих співбесід. Часто процес найму вимагав кількох особистих співбесід, іноді з дуже коротким повідомленням про заключні етапи процесу. Такий процес співбесіди може стати значним фінансовим тягарем для кандидатів-емігрантів, які повертаються, і, отже, потенційною перешкодою під час прийняття на роботу для тих, хто живе за кордоном. Однак у майбутньому ця проблема може бути вирішена завдяки пандемії «COVID–19», оскільки відеоконференції на таких платформах, як «Zoom» і «Teams», стали нормою. Це може допомогти людям, які перебувають за кордоном, у пошуку роботи, і роботодавці, можливо, будуть більш охоче проводити співбесіди он-лайн.

Питання про визнання іноземних кваліфікацій також хвилювали ірландців. Це питання було порушено спеціально в галузях догляду за хворими, викладання, будівництва та охорони правопорядку. Крім того, вчителю, який здобув освіту за кордоном, наприклад, знадобиться знання ірландської мови для викладання на початковому рівні в Ірландії. В однієї особи в рамках дослідження «Crosscare» сталася затримка в офіційному визнанні її кваліфікації на п'ять місяців [8, с. 10]. Це може затримати пошук роботи і лягти тягарем на їхні фінанси. Емігранту, який повернувся, найімовірніше, знадобляться заощадження, щоб пережити цей період очікування.

Емігранти, які мають професійну кваліфікацію ЄС, мають більше переваг, оскільки європейське законодавство передбачає визнання професійних кваліфікацій всередині ЄС [13]. В Республіці Ірландія є низка відповідних «Компетентних органів», які визначають спроможність людини працювати в професійній сфері. Ця процедура може зайняти певний час, тому емігрантам, які повертаються, можливо, доведеться чекати певний період, перш ніж вони зможуть влаштуватися на роботу або займатися своєю професією в Республіці Ірландія.

Пошук відповідного житла був ще однією проблемою для ірландських емігрантів, які повертаються (і дійсно, це турбує всіх ірландців). Хронічна нестача житла означає, що в Республіці Ірландія дуже важкі умови для людей із середнім доходом. Доступ до послуг надзвичайно ускладнений для тих, хто повертається з-за кордону, оскільки не існує політики, що враховує становище тих, хто не може виконати звичайні вимоги до оформлення документів саме тому, що вони жили за кордоном. По суті, система є вкрай дискримінаційною і доводиться констатувати, що Республіка Ірландія більше не забезпечує всіх своїх громадян [7, с.36].

Зростання цін на нерухомість відображає брак житла, особливо у великих міських центрах Республіки Ірландія, особливо в Дубліні. Ірландські емігранти, які повертаються, вважають оренду або купівлю житла дуже складним і дорогим завданням. Орендна плата в Дубліні приблизно на 22% вища, ніж у

Парижі, а оренда квартири з однією спальнею в Дубліні коштує у середньому 1600 євро [14].

Також існують суворі правила Центрального банку щодо кредитування, і нещодавні емігранти, які повернулися, можуть зіштовхнутися з труднощами під час отримання іпотеки. У деяких ірландських емігрантів, які повертаються, виникають проблеми з визнанням їхньої трудової книжки або з урахуванням їхнього заробітку з-за кордону під час подачі заяви на іпотеку – жоден з банків не визнає трудові книжки іноземців або підтвердження здатності заробляти» [8, с.12].

Багато ірландських емігрантів, які повертаються, виключені з ініціативи «Допоможи купити», що передбачає податкові знижки для покупців, які вперше купують житло, для поповнення депозиту, необхідного для купівлі їхнього житла (нещодавно побудованих будинків). Людина виключається з цієї ініціативи, якщо вона не платила податки в Республіці Ірландія протягом останніх чотирьох років поспіль, і тому частина мігрантів, які повертаються, імовірно, буде виключена з цієї ініціативи. Було рекомендовано, щоб ця програма була відкрита для мігрантів, які повертаються та які сплачували податки в Республіці Ірландія протягом чотирьох років, принаймні, за останні 14 або 15 років, щоб дати цій групі можливість накопичити на депозит [9].

Що стосується охорони здоров'я, в Ірландії існує дворівнева державна і приватна системи охорони здоров'я, і державна система охорони здоров'я відкрита для тих, хто «зазвичай» проживає в Республіці Ірландія (принаймні один рік у країні). Якщо у вас немає права на медичну картку, охорона здоров'я в Республіці Ірландія може бути дуже дорогою [15]. Приватна медична страховка необхідна через тривалі періоди очікування лікування в державних лікарнях, але доступ до неї для мігрантів, що повертаються, може бути проблематичним і включати періоди перебування в Республіці Ірландії. Страховики мають право встановити максимальний період очікування в 26 тижнів для нових клієнтів, але для допоміг у зв'язку з вагітністю та пологами встановлено період очікування у 52 тижні. Однак, якщо у людини вже було захворювання, вона повинна почекати 5 років, щоб отримати компенсацію за будь-які витрати, понесені у зв'язку з цим захворюванням [16]. «Довічний рейтинг спільноти» може також застосовуватися до емігрантів, які повернулися, оскільки страхова премія, яку люди платять за медичну страховку, збільшується з віком, в якому вони виходять на ринок приватного медичного страхування. Це може призвести до того, що емігрантам, які повертаються, доведеться платити за приватну медичну страховку більше, ніж якби вони ніколи не покидали Ірландію. Люди, які повертаються з країн з хорошою охороною здоров'я, можуть вважати повторний вхід в ірландську систему складним і дорогим.

Необхідно також відзначити наявність проблем із середньою освітою для дітей іммігрантів. По всій Республіці Ірландія налічується 92 не конфесійні початкові школи під назвою «Навчаємо разом», але вони користуються великим попитом. Брак шкільних місць у деяких регіонах може стати проблемою для сімей емігрантів, які повертаються. Ці сім'ї можуть не знати за кілька років, чи повернуться вони додому, і, що важливіше, вони можуть не знати район Ірландії, де планують оселитися, тому не зможуть записати своїх дітей у списки черговиків за кілька років.

Вища освіта також пов'язана з проблемами. Якщо сім'ї хочуть, щоб їхні діти навчалися в університеті, можуть виникнути проблеми. Ірландська система оплати навчання в бакалавраті третього рівня складається з трьох категорій. «Схема безкоштовного навчання», яка передбачає внесок студента у розмірі 3000 євро. Майбутній студент повинен проживати в Республіці Ірландія три з останніх п'яти років, бути громадянином ЄС або членом сім'ї громадянина, щоб скористатися цим. По-друге, існує категорія «збори ЄС», де кожен навчальний заклад третього рівня встановлює збори, і вони можуть варіюватися залежно від обраного курсу. У зв'язку із заявою міністерства у 2014 р. учні з Республіки Ірландія та ЄС, які провели щонайменше п'ять років в ірландській шкільній системі (початковій або середній), можуть скористатися тарифами ЄС. Це була дуже довгоочікувана реформа для мігрантів, що повертаються, з дітьми університетського віку. По-третє, існує категорія «Міжнародні збори або збори за межами ЄС», і збори встановлюються на розсуд навчального закладу. Вони діють, якщо студент не підпадає під жодну з двох інших категорій, включно з невідповідністю вимогам як до посвідки на проживання в ЄС, так і до громадянства/імміграції. Це означає, що діти деяких ірландських емігрантів стикаються зі зборами, що стягуються за межами ЄС, якщо їхні діти хочуть здобути вищу освіту в Ірландії:

Перешкоди для водіння автомобіля та отримання страховки були розцінені емігрантами, опитаними у звітах, як одні з найскладніших перешкод, з якими стикаються

багато емігрантів, що повертаються. Майже 30% емігрантів, які нещодавно повернулися, їздять на роботу на машині [7, с. 7]. Вартість і затримки з отриманням можливості керувати машиною були для них серйозним розчаруванням і, ймовірно, завадили багатьом із них знайти роботу. Серед них була велика кількість кваліфікованих ірландських емігрантів у будівельному секторі, які виїхали під час майнової кризи, яким було б набагато важче повернутися до Республіки Ірландія, якби їм заважали водити машину.

Висновки. Сьогодні деякі члени діаспори повертаються на батьківщину – до Республіки Ірландія, до них приєднуються іммігранти, особливо з інших країн ЄС. Відносини з Великою Британією, США, Канадою, Австралією та ЄС, де проживає найбільша кількість вихідців з Ірландії, визначили імміграційну політику Республіки Ірландія, що зосереджена на питаннях інтеграції та надання притулку всім громадянам, які мають ірландське коріння. Незважаючи на деякі побоювання, ставлення ірландців до імміграції загалом залишається позитивним

Громадянство Республіки Ірландія доступне будь-кому, хто народився на острові Ірландія – включно з територією Великої Британії – Північною Ірландією – до 2005 р., а також їхнім дітям. Люди, які народилися за межами Ірландії, у яких бабуся і дідусь народилися на острові Ірландія або батько, який був громадянином Ірландії на момент народження заявника, мають право стати громадянами Республіки Ірландія, щойно їх буде внесено до Реєстру іноземних народжень. Люди, які народилися на острові Ірландія після 2005 р., мають право на отримання громадянства тільки у тому разі, якщо батько був або мав право бути громадянином Ірландії або Великої Британії. Був постійним жителем Республіки Ірландія або Північної Ірландії, або мав право проживати на законних підставах протягом трьох із чотирьох років до народження заявника. Іммігранти також можуть натуралізуватися як громадяни після закінчення терміну проживання, який може бути скорочений для подружжя громадян Ірландії.

Наслідки відносно недавнього перетворення Республіки Ірландія з країни масової еміграції на країну імміграції ще належить повністю усвідомити. Зростання расового, етнічного та релігійного розмаїття поки що не призвело до значних змін у традиційних структурах суспільства, таких як система державних шкіл, здебільшого католицьких, але зміни, що тривають, ставлять питання перед традиційними елементами ірландського суспільства. Імміграція також підняла на поверхню назрілі проблеми, що пов'язані з доступом до суспільних благ, таких як житло, охорона здоров'я та послуги для інвалідів. Ширше невдоволення з приводу надання послуг і вартості життя використовуються прихильниками обмежень, які сподіваються на політичний прорив на міських та національних виборах. Проте ставлення ірландців до імміграції залишається загалом позитивним і, згідно з дослідженням Інституту економічних і соціальних досліджень, є одним із найпозитивніших в усьому ЄС. Проте залишається невідомо, чи призведе це до повної інтеграції та рівності для дедалі більшої кількості дітей іммігрантів, особливо на тлі популярності вкрай правих політичних голосів, що зростає.

Економічний крах, що розпочався у 2008 р., продемонстрував, як швидко може змінитися міграція до Республіки Ірландія та з Республіки Ірландія, а також пов'язані з цим політичні пріоритети. Однак очевидно, що Республіка Ірландія є важливим місцем призначення іммігрантів, а також країною-джерелом значної еміграції. Забезпечення того, щоб іммігранти могли брати повноцінну участь у житті ірландського суспільства, а також надання підтримки емігрантам під час їхнього від'їзду та повернення, матиме вирішальне значення для соціальної згуртованості, оскільки населення зростає і стикається з новими викликами.

Економічні спади в Республіці Ірландія у 1950–х, 1980–х рр. і, останнім часом, після початку світової фінансово-економічної кризи 2008–2013 рр., щоразу викликали значну еміграцію. Відновлення економіки в десятиліття після попередніх криз призвело до скорочення еміграції та збільшення поворотної міграції – імміграції. Оскільки недавні емігранти з Республіки Ірландії, судячи з усього, мають вищу кваліфікацію, ніж їхні колеги, які залишилися на батьківщині, держава, ймовірно, зацікавлена в тому, щоб залучити цих емігрантів до повернення додому в найближчому майбутньому. Їхнє повернення принесе особливу користь їхнім сім'ям і громадам на батьківщині – групам, які економісти регулярно ігнорують.

Очевидно, що основні перешкоди, з якими стикаються ірландські емігранти, що повертаються до Республіки Ірландія, можуть бути зменшені, якщо іммігранти будуть більш повно враховуватися під час розробки майбутньої політики. Це дало б змогу зняти деякі проблеми, що виникають під час повернення людей до Республіки Ірландія. Незважаючи

на те, що в минулому було внесено корективи до нормативних актів, очевидно, що необхідні додаткові зусилля для надання допомоги людям і сім'ям, які повертаються, і підвищення привабливості Республіки Ірландія як місця для проживання. У той час як необхідно брати до уваги більш відчутні бар'єри, не слід нехтувати і менш обговорюваним питанням психосоціального благополуччя осіб, які повертаються.

У період економічного зростання – «кельтського тигра», ірландський уряд активно взаємодіяв зі своєю діаспорою, особливо у зв'язку з нестачею робочої сили в таких кваліфікованих галузях, як інформаційні технології. Ірландські емігранти або особи ірландського походження, які поверталися, проходили стратегічний відбір і високо цінувалися за свій унікальний досвід і набір навичок, які розглядалися як цінний актив для Республіки Ірландія. Після завершення епохи «кельтського тигра» і подальшої рецесії, що ознаменувалася крахом ірландського ринку нерухомості та порятунком урядом численних банків, тема поворотної міграції до Республіки Ірландія зникла з публічних дискусій і політичних порядків денних.

Питання повернення в Республіку Ірландія порушили в програмних документах 2015 р. (Глобальний ірландець: політика Ірландії щодо діаспори) і 2020 р. (Стратегія ірландської діаспори на 2020–2025 рр.), присвячених ірландській діаспорі. Було визнано, що емігранти, які повертаються, роблять свій внесок у розвиток навичок і знань, які можуть сприяти економічному розвитку на національному та місцевому рівнях. Політичний документ 2020 р. демонструє більший акцент на розвитку взаємовигідних відносин із глобальною діаспорою, просуванні ірландських цінностей за кордоном, підтримці культурного самовираження діаспори та зміцненні міжнародної репутації Республіки Ірландія порівняно з тією увагою, яку приділяють поверненню ірландських емігрантів. Ірландський уряд продовжує приділяти увагу в основному зовнішнім питанням, а не внутрішнім проблемам. Крім того, було визнано проблеми, з якими стикаються окремі особи та сім'ї, які повертаються до Республіки Ірландія. Однак, незважаючи на ці визнання, для емігрантів, які повертаються на батьківщину зберігаються численні перешкоди, і прогрес в усуненні бар'єрів залишається поступовим.

Можна припустити, що ірландський уряд не використовує потенціал ірландських емігрантів, які повертаються, як провідників змін, враховуючи їхній накопичений досвід і знання. Ці люди проживали в багатьох країнах світу, накопичуючи не тільки матеріальний професійний досвід, який може виявитися корисним для ірландської економіки, а й нематеріальні навички, які не менш цінні. Такі люди набули здатності адаптуватися до іноземних культур, звичаїв і менталітету, а також до різних умов роботи та адміністративних систем. У деяких випадках вони навіть опанували іноземні мови. Подальші дослідження ірландських репатріантів, їхнього закордонного досвіду, знань, набутих ними за кордоном, мереж, які вони створили, а також жорстких і м'яких навичок, які вони розвинули, могли б дати більш повне уявлення про цей потенційний ресурс для Республіки Ірландія. Мігранти, які повертаються, можуть багато чого запропонувати і, якщо їм посприяти, вони здатні зробити позитивний внесок у майбутнє Республіки Ірландія.

Література:

1.Charges for hospital services. *Citizens Information of Republic of Irelannd.* 17 April 2023. URL: https://www.citizensinformation.ie/en/health/health-services/gp-and-hospital-services/hospital-charges/

2.Cost of Living in Dublin. *NUMBEO*. 2024. URL: https://www.numbeo.com/cost-of-living/in/Dublin

3.Directive 2005/36/EC of the European Parliament and of the Council of 7 September 2005 on the recognition of professional qualifications. October 20, 2007. *Eur-Lex. Access to European Union law*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32005L0036

4.Employment Permits Statistics 2023. *Ireland Department of Enterprise, Trade, and Employment (DETE)*. January 4, 2024. URL: http://www.ipo.gov.ie/en/ipo/pages/statistics

5.Gilmartin M., Cliodhna M. A Small Country with a Huge Diaspora, Ireland Navigates Its New Status as an Immigration Hub. *Migration Information Source.* June 5, 2024. URL: https://www.migrationpolicy.org/article/ireland-diaspora-immigration

6.Global Ireland: Ireland's Diaspora Strategy, 2020-2025. *Department of Foreign Affairs,* 4 August 2023. URL: https://www.gov.ie/en/campaigns/globalireland/

7.Global Irish: Ireland's Diaspora Policy. *Department of Foreign Affairs.* March 2015. Dublin. URL: online: https://www.dfa.ie/media/globalirish/global-irish-irelands-diaspora-policy.pdf

8.«Home for Good?» – Crosscare Migrant Project Report on Returning Irish Emigrants. *British Catholic Bishop`s Conference*. 3 May, 2017. URL: https://www.catholicbishops.ie/2017/05/03/home-for-good-crosscare-migrant-project-report-on-returning-irish-emigrants/

9.Indecon Economic Report on Addressing Challenges Faced by Returning Irish Emigrants. *Indecon International Economic Consultants.* 27 February 2018. URL: https://www.indecon.ie/assets/files/pdf/indecon_economic_report_on_addressing_challenges_faced_by_returning_irish_emigrants.pdf

10. Irish immigration statistics. *McGinley Solicitors*. 2023. URL: https://mcginleylaw.ie/irish-immigration-statistics-2023/

11. Mcginnity F., Kingston G. An Irish Welcome? Changing Irish Attitudes to Immigrants and Immigration: The Role of Recession and Immigration. *The Economic and social review.* September 2017. Vol. 48(3). P.281–304.

12. McManus M. Ireland At the Breaking Point on Immigration. *Federation for American Immigration Reform (FAIR).* May 01, 2024. URL: https://www.fairus.org/blog/2024/05/01/ireland-breaking-point-immigration

13. New customer waiting periods. *The Health Insurance Authority.* 2024. URL: https://www.hia.ie/information/waiting-periods

14. O'Keeffe-Vigneron G. Leaving Ireland is easy. It's going home that's hard: The Barriers to Return for Irish Emigrants. Études irlandaises. 2022. Vol. 47(2). P. 89–105. DOI: https://doi.org/10.4000/etudesirlandaises.13423

15. Population of Ireland. *Database of the Earth.* 2024. URL: https://database.earth/population/ireland

16. Population Usually Resident and Present in the State. *Central Statistics Office*. May 30, 2023. URL: https://data.cso.ie/

УДК 32:351(477)
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-3(75)-10

Олександр НАЗАРЧУК
кандидат історичних наук, доцент, кафедра політології, філософський факультет,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID:0000-0002-2616-6020

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ НА ДЕРЖАВНУ ПОЛІТИКУ ТА ГРОМАДСЬКІ ІНІЦІАТИВИ В УКРАЇНІ

Вплив політичних еліт на державну політику та громадські ініціативи в Україні є одним з найважливіших чинників формування системи управління державою, особливо в умовах пострадянського перехідного періоду й поточних політичних реформ. У цій статті розглядається актуальність вивчення політичних еліт як ключових акторів у процесі ухвалення рішень, акцентується увага на їхній ролі у визначенні напрямів державної політики та впливі на громадські ініціативи. Зважаючи на складний політичний простір України, якому притаманні часті зміни влади, партійних блоків та зовнішній тиск, вивчення особливостей впливу еліт є важливим для аналізу загальних процесів політичного й соціально-економічного розвитку в державі.

Метою цієї статті є дослідження впливу політичних еліт на формування й реалізацію державної політики та громадських ініціатив в Україні. Завдання дослідження – визначити основні інструменти, за допомогою яких еліти здійснюють свій вплив, дослідити взаємозв'язок між політичною владою й результатами політики, а також оцінити наслідки для демократичного врядування й участі громадянського суспільства.

Результати дослідження свідчать про те, що політичні еліти в Україні часто використовують своє становище й ресурси для просування політики, яка відповідає їхнім власним інтересам або інтересам афілійованих з ними груп. Це призвело до створення політичної системи, в якій громадські ініціативи часто кооперуються або перебувають під впливом елітних мереж, що обмежує можливості для масових рухів і незалежної громадянської активності. Результати дослідження показують, що відсутність інституціоналізованих механізмів стримувань і противаг ще більше підсилює контроль еліти над державною політикою, що призводить до нерівномірності результатів політики в різних регіонах і галузях.

Отже, вплив політичних еліт на державну політику в Україні створює значні виклики для розвитку прозорої й підзвітної політичної системи. Щоб зменшити цей вплив, вкрай важливо зміцнювати демократичні інститути, сприяти верховенству права й заохочувати активнішу участь громадськості в процесах формування політики. Без вирішення проблеми концентрації влади серед еліт перспективи справжніх реформ та інклюзивного врядування в Україні залишаються невизначеними.

Ключові слова: *громадянське суспільство, політичне лобіювання, соціальна мобілізація, державне регулювання, політичні еліти.*

Oleksandr Nazarchuk. THE INFLUENCE OF POLITICAL ELITES ON PUBLIC POLICY AND CIVIC INITIATIVES IN UKRAINE

The influence of political elites on state policy and public initiatives in Ukraine is one of the most critical factors in shaping the system of governance, especially during the post-Soviet transition period and ongoing political reforms. This article examines the relevance of studying political elites as key actors in the decision-making process, focusing on their role in determining the directions of state policy and their influence on public initiatives. Given Ukraine's complex political landscape, characterized by frequent changes in leadership, party alliances, and external pressure, understanding the peculiarities of elite influence is essential for analyzing the broader processes of political and socio-economic development in the country.

The purpose of this article is to investigate the influence of political elites on the formulation and implementation of state policy and public initiatives in Ukraine. The research aims to identify the main tools through which elites exert their influence, explore the relationship between political power and policy outcomes, and assess the implications for democratic governance and civil society participation.

The results of the study indicate that political elites in Ukraine often use their position and resources to promote policies that align with their own interests or those of affiliated groups. This has led to the creation of a political system in which public initiatives are frequently co-opted or influenced by elite networks, limiting the opportunities for mass movements and independent civic activity. The study's findings reveal that the absence of institutionalized checks and balances further strengthens elite control over state policy, resulting in uneven policy outcomes across different regions and sectors.

Thus, the influence of political elites on state policy in Ukraine poses significant challenges for the development of a transparent and accountable political system. To mitigate this influence, it is essential to strengthen democratic institutions, promote the rule of law, and encourage greater public participation in policy-making processes. Without addressing the concentration of power among elites, the prospects for genuine reforms and inclusive governance in Ukraine remain uncertain.

Key words: *civil society, political lobbying, social mobilization, state regulation, political elites.*

© Назарчук О., 2024

Постановка проблеми. Вплив політичних еліт на державну політику та громадські ініціативи в Україні є комплексною і глибинною проблемою, що є відображенням еволюції демократичних процесів і суспільно-політичного простору держави. Політичні еліти, що характеризуються контролем над державними інституціями, економічними ресурсами та впливом на ЗМІ, відіграють ключову роль у формуванні напряму як урядових рішень, так і суспільного дискурсу. В Україні перехід від радянської спадщини до сучасної демократії позначався мінливим домінуванням різних елітних груп, інтереси й альянси яких часто визначають темпи та характер політичних реформ. Концентрація влади в цих елітних колах може як сприяти, так і перешкоджати демократичному прогресу, оскільки впливає не лише на прозорість й ефективність управління, але й на отримання підтримки громадськими ініціативами.

Актуальність цього питання підкреслює тривала боротьба України з корупцією, впливом олігархів і геополітичною напруженістю, які постійно впливають на формування політичної влади. Еліти часто мають можливість здійснювати диспропорційний вплив на формування політики, іноді обходячи або підриваючи демократичні інститути, покликані забезпечувати підзвітність і суспільні інтереси. Така тенденція спричиняє особливе занепокоєння в контексті прагнення України наблизитися до стандартів врядування Європейського Союзу, де більша політична прозорість і громадянська активність є ключовими цілями [11]. Здатність політичних еліт контролювати основні сектори – від енергетики до ЗМІ – ще більше загострює відносини між державною політикою та громадськими ініціативами.

Здебільшого громадські ініціативи, спрямовані на вирішення соціальних, економічних чи екологічних проблем, наштовхуються на значні перешкоди, коли вступають у конфлікт з особистими інтересами впливових політичних діячів. Будь то судова реформа, боротьба з корупцією чи децентралізація, політичні еліти можуть використовувати свій вплив, щоб підтримувати або стримувати ці рухи, керуючись відповідністю планам еліти. Це створює середовище, в якому суспільні інтереси часто відходять на другий план на користь елітарної політики, яка ставить на перше місце збереження влади, багатства чи політичних альянсів.

Проблема є особливо актуальною з огляду на поточні виклики, що стоять перед Україною, включно з війною з росією, необхідністю проведення рішучих економічних реформ та зростання вимог соціальної справедливості й рівності з боку населення. У цьому контексті взаємодія між елітами й державою має важливі наслідки для стабільності, розвитку й демократичної цілісності країни. У той час, коли громадські ініціативи дедалі частіше намагаються впливати на державну політику в таких сферах, як боротьба з корупцією, реформа охорони здоров'я та громадянські права, роль еліт у підтримці або протидії цим ініціативам стає вирішальним фактором у визначенні успіху таких ініціатив. Тому вивчення впливу політичних еліт на державну політику та громадські ініціативи в Україні має важливе значення для просування на шляху до більш прозорої, підзвітної й партисипативної форми врядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив політичних еліт на державну політику та громадські ініціативи в Україні викликає значний науковий інтерес, особливо в умовах політичних перетворень, демократизації й геополітичних викликів. Сучасні наукові дослідження висвітлюють вирішальну роль, яку відіграють політичні еліти у формуванні як державної політики, так і суспільно-політичного середовища загалом, наголошуючи на їхній здатності сприяти або перешкоджати реформам, громадським ініціативам і процесам демократизації [13;14].

Однією з основних тем сучасних досліджень є взаємовідносини між політичними елітами й системами державного апарату, що формує політику. Такі науковці, як Клочко А. [7] і Кристиняк М. [8], наголошують на тому, що структура й поведінка еліт здебільшого відображають загальні історичні моделі врядування в Україні, де політична влада часто зосереджувалася в руках невеликої, взаємопов'язаної елітної групи. Такий «олігархічний плюралізм» вказує на те, що, попри наявність конкурентних груп всередині еліти, вони нерідко мають схожі цілі в збереженні контролю над ключовими політичними й економічними важелями, обмежуючи так масштаби демократичних реформ.

Впродовж останніх років науковці досліджували, як політичні еліти формують громадські ініціативи, особливо в контексті трансформації України після 2014 року. Революція Гідності (Євромайдан) і війна з росією спричинили хвилю громадської активності та взаємодії громадянського суспільства. Дослідження Гріділа І., Чульської К. [5] і Гапоненко В. [2] свідчать про те, як у відповідь на цю активність певні сегменти еліти намагалися використати громадські ініціативи у власних

політичних цілях. Така напруга між справжніми народними рухами та громадськими ініціативами, контрольованими елітою, є важливою невирішеною проблемою в науковій літературі.

Роль політичних еліт у процесі децентралізації стала однією з головних тем багатьох досліджень. Лавриненко Г. [9] і Горбатюк М. [4] проаналізували, як децентралізація, одна з наймасштабніших реформ в Україні після 2014 року, одночасно розширила повноваження органів місцевого самоврядування й зазнала впливу елітних інтересів. Попри те, що реформа мала на меті передати більше повноважень місцевим громадам, науковці стверджують, що політичні еліти на регіональному рівні часто зберігали значний контроль, обмежуючи заплановані ефекти децентралізації. Це призвело до гібридної ситуації, коли місцеве самоврядування є теоретично більш автономним, але досі перебуває під впливом сильних регіональних політичних фігур.

Постановка завдання. Мета статті – аналізу впливу політичних еліт на формування й реалізацію державної політики та громадських ініціатив в Україні.

Відповідно до мети перед нами поставлено й вирішено такі завдання: проаналізувати механізми впливу політичних еліт на формування й реалізацію державної політики та громадських ініціатив в Україні; визначити ключових суб'єктів політичної еліти та їхні стратегії впливу на процеси ухвалення рішень; дослідити взаємодію між політичними елітами, громадянським суспільством і державними інституціями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політичний простір в Україні формується під впливом складних відносин між політичними елітами та громадськістю, що змінюються й розвиваються. У контексті перехідної політичної системи України громадськість відіграє важливу роль у процесах демократизації, водночас політичні еліти історично балансують між співпрацею й конфронтацією з суспільними силами. Така взаємодія є важливою для вивчення впливу владних структур на формування політики і сприяння громадських рухів політичним реформам [10].

З часу набуття Україною незалежності у 1991 році громадськість в Україні суттєво зміцніла. Сьогодні вона охоплює широкий спектр організацій, рухів і неформальних мереж, які працюють у різних сферах, як-от захист прав людини,екологічний активізм, прозорість і демократичне врядування. Основними складовими громадянського суспільства в Україні є неурядові організації (НУО), профспілки, волонтерські групи, професійні асоціації, релігійні організації та громадські рухи. Середовище формують також медіаорганізації й аналітичні центри, які є посередниками між громадськістю й політиками [15].

Однією з характерних рис української громадськості є її здатність до швидкої й ефективної мобілізації, що підтверджувалося такими значними протестними рухами: Помаранчева революція у 2004 році та Євромайдан у 2013-2014 роках. Ці рухи мали ключове значення для боротьби з корумпованими політичними елітами та просування реформ, спрямованих на більшу прозорість, підзвітність і демократичне врядування.

Та попри силу й життєздатність громадськості, є й певні виклики. Український громадянський сектор часто фрагментований за ідеологічними, регіональними й етнічними ознаками, що негативно впливає на згуртованість і координацію колективних дій. Також стоїть питання надмірної залежності від іноземних донорів, що спричинює дискусії щодо незалежності організацій громадянського суспільства (ОГС) та їхньої здатності підтримувати довгострокові ініціативи без зовнішнього фінансування.

Взаємодія між політичними елітами та громадськістю в Україні має складний характер і часто супроводжується як співпрацею, так і конфронтацією. З одного боку, політичні еліти визнають важливість взаємодії з громадянським суспільством для зміцнення своєї легітимності й відповідності міжнародним очікуванням щодо демократичного врядування. З іншого боку, політичні еліти історично вкорінені в олігархічні мережі, які чинять опір прозорості й реформам.

Однією з ключових проблем взаємодії між політичними елітами та громадянським суспільством є збереження олігархічного контролю над політичними інститутами. Домінування олігархів у політичній сфері ускладнює для громадянського суспільства можливість ефективно впливати на процеси формування політики. Еліти часто використовують свої ресурси для кооперування суб'єктів громадського суспільства, нейтралізуючи низові рухи й підриваючи їхній потенціал для здійснення суттєвих змін. Це призводить до «керованого» або «обмеженого» громадянського суспільства, де інтереси еліти переважають над суспільними вимогами щодо реформ.

Водночас, взаємодія між політичними елітами та громадськістю не є лише конфронтаційною. Останніми роками політичні еліти дедалі більше прагнуть взаємодіяти з

громадськістю, особливо в таких сферах, як антикорупційні ініціативи, децентралізація й реформи, спрямовані на забезпечення прозорості. Наприклад, приєднання України до Ініціативи «Партнерство "Відкритий Уряд"» (ПВУ) у 2011 році відображає усвідомлення політичними елітами необхідності співпраці з громадськістю задля покращення врядування. Це партнерство надає організаціям громадськості можливість брати участь у процесі розробки політики й контролювати виконання урядом своїх зобов'язань щодо забезпечення прозорості й відкритості врядування.

Водночас політичні еліти стикаються з труднощами, коли намагаються задовольнити вимоги активнішого й мобілізованішого громадянського суспільства. Зростання масового активізму й волонтерських рухів, особливо у відповідь на війну на сході України у 2014 році, створило нову тенденцію у відносинах між елітою й суспільством. Роль громадськості в наданні гуманітарної допомоги, захисті прав людини й підтримці внутрішньо переміщених осіб (ВПО) позиціонує громадянське суспільство як критично важливого учасника в забезпеченні національної стійкості й безпеки. Це створює як можливості, так і виклики для еліт, які мають балансувати між своїми політичними інтересами й вимогами впровадження більш партисипативної моделі врядування.

Громадські ініціативи мають значний вплив на державну політику в Україні, особливо в таких сферах: боротьба з корупцією, судова реформа й децентралізація. Протести на Майдані призвели до значних політичних змін, зокрема до усунення президента Януковича й запровадження реформ, спрямованих на боротьбу з корупцією й покращення врядування. Громадськість відіграла важливу роль у створенні нових інституцій, як-от Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) й Агентство з розшуку та менеджменту активів (АРМА).

Політичні еліти відіграють вирішальну роль у визначенні ступеня впливу громадських ініціатив на державну політику. Одні еліти підтримують вимоги громадськості щодо реформ, інші чинять опір цим ініціативам, особливо коли ті загрожують їхнім усталеним інтересам. Ступінь підтримки або протидії еліти громадянським ініціативам часто визначає успіх або невдачу політичних реформ.

Система електронного декларування, запроваджена у 2016 році в рамках боротьби з корупцією, є одним із прикладів впливу громадськості на державну політику. Система, яка вимагає від державних службовців декларувати свої статки, стала прямим результатом тиску з боку груп громадськості й міжнародних донорів. Політичні еліти спершу чинили опір цій системі, але врешті-решт вона стала ключовим інструментом у просуванні прозорості й підзвітності в уряді. Однак небажання політичної еліти повністю прийняти реформу призвело до нерівномірного її впровадження, що свідчить про те, що між громадськістю й політичними елітами триває боротьба за напрямок державної політики [3].

Додатково до формальних політичних процесів громадськість також впливає на державну політику через неформальні канали, як-от протести та громадські рухи. Рух Євромайдану є яскравим прикладом, як громадськість може кинути виклик політичним елітам і спричинити значні політичні зміни. Цей рух не лише призвів до усунення корумпованого режиму, але й спричинив хвилю реформ, спрямованих на децентралізацію влади, зміцнення демократичних інститутів і зменшення впливу олігархів на політичну систему [12].

Водночас здатність громадськості впливати на політику обмежена структурним дисбалансом влади між політичними елітами й масовими рухами. Громадянське суспільство може мобілізувати громадську думку і змусити еліти діяти, але відсутність інституціоналізованих каналів для участі громадян у процесах прийняття рішень часто перешкоджає перетворенню вимог громадськості на конкретні політичні зміни. Політичні еліти, особливо ті, що пов'язані з олігархічними інтересами, і далі мають значну владу у формуванні державної політики, нерідко на противагу більш загальним суспільним інтересам (табл. 1).

Державне регулювання в Україні, як і в багатьох інших країнах з перехідною демократією, значною мірою формується під впливом інтересів і стратегій політичних еліт. Державне регулювання слугує не лише інструментом управління різними секторами суспільства й економіки, але й механізмом, за допомогою якого еліти утримують і консолідують свою владу. У багатьох випадках політичні еліти використовують державне регулювання для створення умов, які сприяють їхньому подальшому домінуванню як у політичній, так і в економічній сферах [6].

Регуляторна база в Україні є дуже складною і часто стає об'єктом маніпуляцій з боку впливових політичних та економічних гравців. Наприклад, правила, що стосуються оподаткування, ведення бізнесу й доступу до державних ресурсів, нерідко спотворюються на користь еліт. Таке регуляторне захоплення

Таблиця 1

Можливості й виклики громадської участі в політичних процесах [12, 15]

Категорія	Можливості	Виклики
Участь представників громадськості	Підвищує прозорість, сприяє підзвітності	Кооптація громадянського суспільства елітою
Вплив громадськості на політику	Має значний вплив на боротьбу з корупцією, децентралізацію	Обмежується олігархічним контролем, фрагментацією
Реакція політичних еліт	Готовність долучитися до реформ у конкретних сферах, як-от боротьба з корупцією	Опір проведенню глибших структурних реформ, нерівномірність їхньої імплементації

дозволяє елітам контролювати ключові сектори економіки, обмежуючи можливості для справжньої конкуренції. Державне регулювання часто використовується на користь певних груп або осіб, забезпечуючи тим, хто пов'язаний з політичною елітою, преференції під час укладання державних контрактів, ліцензування та інших видів економічної діяльності.

Водночас державне регулювання в Україні часто відображає власні інтереси олігархічних мереж, які вже давно впливають на політичну систему. Перетин економічних і політичних еліт означає, що державні регуляторні органи можуть діяти не як незалежні арбітри суспільних інтересів, а як інструменти для посилення економічного домінування кількох потужних учасників ринку. Це має значні наслідки для державного контролю над такими секторами, як енергетика, телекомунікації та засоби масової інформації, де регулювання використовується для запобігання зовнішній конкуренції й підтримки впливу еліти на публічний дискурс.

Регуляторна система також поширюється на соціальну й політичну сфери, де закони й укази часто розробляються з метою обмеження політичної опозиції та стримування громадських рухів, які загрожують контролю еліти. Це проявляється в законах, пов'язаних з фінансуванням політичних партій, регулюванням ЗМІ та правами на публічні протести, які спрямовані на те, щоб тримати під контролем виклики домінуванню еліти. Таке використання державного регулювання як інструменту політичного контролю має значні наслідки як для розвитку громадянського суспільства, так і для функціонування демократії в Україні.

Політичні еліти в Україні історично застосовували різні стратегії для кооптації або пригнічення громадських ініціатив, залежно від того, чи ці рухи збігаються з їхніми інтересами. У разі, коли громадські ініціативи збігаються з інтересами еліти – наприклад, антикорупційні кампанії, спрямовані проти фракцій конкурентів політичної еліти, – еліти можуть підтримувати ці рухи, надаючи їм доступ до державних ресурсів або створюючи сприятливі правові рамки, які дозволяють їм ефективно діяти. Однак, коли громадські ініціативи становлять загрозу для елітних владних структур, вони часто наштовхуються на опір, юридичні виклики або репресії.

Одним з основних інструментів, які еліти застосовують для обмеження потенціалу громадських ініціатив, є обмежувальне законодавство. Закони, що регулюють реєстрацію й діяльність НУО, часто розроблені так, що ускладнюють незалежне функціонування організацій. Наприклад, складні бюрократичні вимоги, надмірні стандарти звітності й фінансові перевірки можуть стати перешкодою для повної реалізації потенціалу громадського руху. Вибіркове застосування цих норм означає, що організації, які вважаються невигідними для правлячої еліти, можуть переслідуватися або згорнути свою діяльність, натомість проурядові організації можуть діяти й розвиватися далі.

Політичні еліти також використовують кооптацію як стратегію нейтралізації потенціалу громадських ініціатив. Це відбувається через залучення лідерів відомих рухів до політичного життя, пропонування їм посад в уряді або приєднання їх до елітних політичних партій. Це може принести короткострокові вигоди для руху, але часто призводить до втрати незалежності й ослаблення позицій громадськості загалом. Кооптація знижує автономію громадських ініціатив і переорієнтовує їх на обслуговування інтересів еліти, а не на представлення інтересів широких верств населення.

Засоби масової інформації, часто підконтрольні політичним елітам, відіграють визначальну роль у формуванні громадського сприйняття громадських ініціатив. Еліти використовують володіння й контроль над ЗМІ як спосіб просування або дискредитації певних рухів, залежно від їхньої політичної корисності. Рухи, які кидають виклик статус-

кво, можуть зображуватися як радикальні або нелегітимні, натомість ті, що відповідають інтересам еліти, отримують сприятливе висвітлення. Такий вплив ЗМІ дає змогу елітам контролювати дискурс навколо громадських ініціатив, обмежуючи їхній потенційний вплив на державну політику.

Політика державної підтримки громадських рухів в Україні перебуває під значним впливом політичної еліти. За задумом, держава має створювати сприятливе середовище для розвитку громадських ініціатив через фінансування, законодавчу базу й інституційну підтримку (табл. 2). Однак на практиці державна підтримка часто залежить від політичної приналежності й орієнтації відповідних громадських рухів [16].

Політичні еліти в Україні визначають ступінь державної підтримки громадських рухів, зважаючи на їхню корисність для просування елітних інтересів. Громадські ініціативи, які відповідають державним пріоритетам або не суперечать елітним владним структурам, можуть отримати пряму або непряму державну підтримку. Це може передбачати доступ до державного фінансування, податкові пільги або навіть формальне партнерство між урядом та організаціями громадськості. Наприклад, волонтерські організації, які підтримують військових у конфлікті на сході України, часто отримують прихильне ставлення з боку держави, оскільки їхня діяльність відповідає пріоритетам національної безпеки [1].

І навпаки, громадські об'єднання, які кидають виклик елітарним владним структурам, виступають за системні реформи або мобілізують опозицію до урядової політики, часто позбавлені державної підтримки або навіть стають об'єктами активних репресій з боку держави. Ці рухи можуть бути позбавлені доступу до фінансування або підпадати під дію обмежувальних законів, які знижують їхню здатність ефективно діяти. Вибірковий характер державної підтримки відображає загальну стратегію еліт, спрямовану на збереження контролю над громадянським суспільством і запобігання виникненню рухів, які можуть загрожувати їхньому домінуванню.

До того ж політичні еліти можуть використовувати громадські об'єднання як інструмент для легітимізації власного правління. Вибірково підтримуючи певні громадські ініціативи, еліти можуть представити себе як поборників громадянського суспільства й демократичного врядування. Ця тактика стає особливо помітною під час виборів, коли еліти приєднуються до народних рухів або кооптують лідерів громадянського суспільства, щоб заручитися підтримкою громадськості. Водночас така форма протекції еліт часто обмежує незалежність громадських рухів і розмиває межі між справжнім громадянським активізмом та ініціативами, що керуються елітами.

Висновки. В Україні відносини між політичними елітами та громадськістю є визначальною рисою політичної трансформації, що триває в державі. Тоді як громадськість ефективно просуває реформи й забезпечує підзвітність політичних еліт, стійкий вплив олігархічних мереж створює значні виклики для повної реалізації демократичного врядування. Громадські ініціативи продовжують формувати державну політику, особливо в таких сферах, як прозорість і боротьба з корупцією, але успіх цих ініціатив загалом залежить від готовності політичних еліт прийняти та інституціоналізувати реформи. Взаємодія між громадськістю й елітами залишається активним і динамічним процесом, який і надалі визначатиме майбутній політичний простір України.

Таблиця 2

Стратегії політичної еліти щодо громадських ініціатив [5, 13]

Стратегії політичної еліти	Механізм	Вплив на громадські ініціативи
Регуляторний контроль	Використання державного регулювання для обмеження діяльності громадських рухів	Обмежує незалежність, створює бар'єри для функціонування
Кооптація	Інкорпорація лідерів громадських рухів у політичні структури	Послаблює автономію громадських рухів
Вибіркова підтримка	Надання державної підтримки рухам, що відповідають інтересам еліти	Сприяє розвитку рухів, пов'язаних з елітою, маргіналізує опозицію
Контроль над засобами масової інформації	Використання підконтрольних еліті ЗМІ для формування громадської думки	Маніпулювання дискурсом навколо громадських ініціатив

Політичні еліти в Україні мають значний вплив на державне регулювання та громадські ініціативи, використовуючи поєднання нормативного контролю, кооптації й вибіркової підтримки для формування політичного простору. Попри те, що громадські рухи відіграють важливу роль у просуванні реформ і демократизації, їхній потенціал часто обмежується стратегіями еліт, спрямованими на збереження контролю. Політика державної підтримки громадських ініціатив визначається не неупередженою прихильністю до громадськості, а інтересами еліти, яка прагне або використати ці рухи, або нейтралізувати їх.

Література:

1.Гальченко М. С. Стратегія перемоги: національна еліта і модернізація України. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2024. № 1 (32). С. 7–12.

2.Гапоненко В. А. Специфіка парламентаризму як інституту демократії у сучасній Україні. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2020. № 87. С. 222–232.

3.Гончаренко В. Інститут громадськості як інструмент відкритого урядування. *Наукові перспективи*. 2024. № 7 (49). С. 139–147.

4.Горбатюк М. Реформа децентралізації в Україні: проблеми здійснення в умовах суспільної кризи. *Політичні дослідження: Український науковий журнал*. 2021. № 1. С. 22–40.

5.Грідіна І. М., Чульська К. О. Регіональні еліти Донеччини та Луганщини після революції гідності та під час російсько-української війни. *Вісник Маріупольського державного університету: Серія: Історія. Політологія.* 2021. №31–32. С. 74–81.

6.Демидко Д. Л. Державне регулювання трансформації політичної культури як фактор національної безпеки у процесах демократизації громадянського суспільства в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2020. № 31 (70). С. 213–217.

7.Клочко А. А. Особливості становлення сучасної політико-управлінської еліти в контексті модернізації публічного управління в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 12. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1881 (дата звернення: 25.09.2024).

8.Кристиняк М. Визначення впливу еліти на процеси державотворення сучасної України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. Львів, 2020. № 4 (28). С. 56–62.

9.Лавриненко Г. А., Константин-Василе Ц. Децентралізація в Україні: перспективи та ризики. *Регіональні студії*. 2022. № 30. С. 7–10.

10. Лисянський П. Л., Ястребова В. А. Вплив РФ на політичні процеси пострадянського простору через просування ідеології «Русского мира» та політичних агентів впливу (Грузія, Україна, Молдова). *Регіональні студії.* 2022. № 31. С. 106–112.

11. Мельниченко С. Г. Огляд перспектив інтеграції України до Європейського союзу. *Економіка та підприємництво в умовах сучасних викликів*: Матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції. Житомир: Поліський національний університет, 2024. С. 85–88.

12. Мисишин О. Запобігання політичній корупції в умовах повоєнної відбудови України. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2022. № 3 (63). С. 70–77.

13. Соха С. Вплив еліт на державне управління в Україні. Молодий вчений. 2021 № 11 (99). С. 32–35.

14. Хорішко Л. Політичне лідерство як суспільно-політичний ресурс інформаційного суспільства та інформаційного простору держави. *Наукові перспективи*. 2024. № 2 (44). С. 599–607.

15. Яцина М. «Неурядові організації» vs «громадські організації»: до питання співвідношення. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 4. С. 117–123. Doi: 10.35774/app2022.04.117

16. Orel Y., Rychka R. Public Administration in a Context of Engaging Local Communities for Solar Energy Spreading: Analysis of Innovative Models and Challenges for Ukraine. 2023. No. 2. P. 44–55. URL: https://doi.org/10.26565/1684-8489-2023-2-03 (date of access: 25.09.2024).

УДК 327.5(4-191.2)
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-3(75)-11

Дарина СЕХ
аспірантка факультету міжнародних відносин, кафедра міжнародних відносин і дипломатичної служби, Львівський національний університет
імені Івана Франка, Darynka_Sekh@ukr.net
ORCID: 0009-0006-2963-587X

МІЖМОР'Я ТА БЕЗПЕКА СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА: ПЕРСПЕКТИВИ І ВИКЛИКИ

Стаття спрямована на дослідження концепції «Міжмор'я» як потенційного механізму для посилення безпеки країн Центральної та Східної Європи в умовах сучасних геополітичних викликів, зокрема, агресії з боку Російської Федерації. Окрема увага приділяється ролі цієї концепції в забезпеченні регіональної безпеки та енергетичної незалежності країн-учасниць.

Методологія. *У роботі використано комплекс методів дослідження, включно з історичним та порівняльним аналізом. Застосовано системний підхід до вивчення історичного розвитку концепції «Міжмор'я» від її початкової ідеї до сучасного контексту. Також було проведено аналіз актуальних безпекових та економічних загроз для країн регіону, а також оцінено геополітичні виклики та можливості для співпраці країн-учасниць.*

Наукова новизна. *Дослідження дозволяє поглибити розуміння сучасної ролі концепції «Міжмор'я» у геополітичному середовищі Центральної та Східної Європи. На основі аналізу поточних викликів та перспектив безпекової ситуації в регіоні визначено нові шляхи розвитку співпраці між країнами-учасницями. У роботі обґрунтовано можливість використання «Міжмор'я» не лише як оборонного альянсу, а й як платформи для економічної інтеграції, енергетичної диверсифікації та політичної співпраці.*

Висновки. *Концепція «Міжмор'я» має значний потенціал для посилення безпеки країн Центральної та Східної Європи. Створення регіонального альянсу може сприяти більшій незалежності цих держав у прийнятті рішень щодо національної безпеки та енергетичної політики. Однак реалізація цієї концепції залежить від подолання політичних розбіжностей між країнами-учасницями, а також від економічної підтримки міжнародних організацій, таких як ЄС і НАТО. Дослідження підкреслює необхідність тіснішої координації в оборонних питаннях, розвиток спільних інфраструктурних проектів та поглиблення дипломатичної інтеграції для забезпечення стійкості регіону до зовнішніх загроз.*

Ключові слова: *Міжмор'я, регіональна безпека, Східне партнерство, енергетична незалежність, Центральна та Східна Європа, міжнародна співпраця, Росія.*

Daryna Sekh. INTERMARIUM AND THE SECURITY OF THE EASTERN PARTNERSHIP: PERSPECTIVES AND CHALLENGES

This paper aims to explore the concept of the «Intermarium» as a potential mechanism for strengthening the security of Central and Eastern European countries in the face of modern geopolitical challenges, particularly Russian aggression. Special attention is paid to the role of this concept in ensuring regional security and energy independence for the participating countries.

Methodology. *The research employs a combination of methods, including historical and comparative analysis. A systematic approach was taken to examine the historical evolution of the «Intermarium» concept from its initial formulation to its relevance in the current geopolitical context. The study also provides an analysis of contemporary security and economic threats to the countries in the region, as well as an assessment of the geopolitical challenges and cooperation opportunities among the participating states.*

Scientific novelty. *This study enhances the understanding of the modern role of the «Intermarium» concept within the geopolitical landscape of Central and Eastern Europe. Based on the analysis of current challenges and security dynamics in the region, new avenues for cooperation between the participating countries are identified. The paper argues that the «Intermarium» can be used not only as a defense alliance but also as a platform for economic integration, energy diversification, and political cooperation.*

Conclusions. *The «Intermarium» concept holds significant potential for enhancing the security of Central and Eastern European countries. The creation of a regional alliance could help these nations achieve greater independence in making decisions related to national security and energy policy. However, the realization of this concept depends on overcoming political differences between the member states and securing economic support from international organizations such as the EU and NATO. The research highlights the need for closer coordination on defense issues, the development of joint infrastructure projects, and deeper diplomatic integration to ensure the region's resilience to external threats.*

Key words: *Intermarium, regional security, Eastern Partnership, energy independence, Central and Eastern Europe, international cooperation, Russia.*

Постановка проблеми. З моменту розпаду Радянського Союзу країни Центральної та Східної Європи зіткнулися з численними геополітичними викликами, зокрема загрозою відновлення російського впливу в регіоні. Події останніх десятиліть, такі як агресія Росії

© Сех Д., 2024

проти України, окупація частини територій Грузії та постійні напади на суверенітет Молдови, підкреслюють вразливість цих країн до зовнішніх загроз. У цьому контексті Європейський Союз і НАТО відіграють важливу роль у зміцненні регіональної безпеки, однак ці структури не завжди встигають реагувати на швидкі зміни геополітичної ситуації.

Однією з відповідей на ці загрози може стати регіональний альянс на кшталт Балто-Чорноморського союзу або концепція «Міжмор'я». Ідея такого союзу полягає в об'єднанні країн, розташованих між Балтійським та Чорним морями, для створення потужного оборонного та економічного блоку. Це дозволить протистояти агресії з боку Росії, забезпечуючи країнам-учасницям більшу незалежність у прийнятті рішень і захисті своїх національних інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція «Міжмор'я» не є новою. Вперше вона була запропонована Юзефом Пілсудським у 1920-х роках як відповідь на загрози з боку Німеччини та Радянської Росії. Незважаючи на історичні виклики, які перешкодили реалізації цієї ідеї, вона знову стала актуальною після анексії Криму Росією у 2014 році. Наукові дослідження свідчать про те, що сучасна версія "Міжмор'я" може стати ефективним інструментом для протидії сучасним геополітичним загрозам, зокрема російській агресії. Проте залишається низка невирішених питань, зокрема політичні розбіжності між учасниками та відсутність спільної стратегії в енергетичній та безпековій сферах.

Формулювання мети статті. Метою цієї статті є дослідження сучасної ролі концепції «Міжмор'я» у зміцненні безпеки країн Центральної та Східної Європи, з акцентом на виклики, які постають перед учасниками ініціативи в контексті російської агресії.

Виклад основного матеріалу дослідження. З моменту розпаду Радянського Союзу країни Центральної та Східної Європи зіткнулися з численними геополітичними викликами, зокрема загрозою відновлення російського впливу в регіоні. Події останніх десятиліть, такі як агресія Росії проти України, окупація частини територій Грузії та постійні напади на суверенітет Молдови, підкреслюють вразливість цих країн до зовнішніх загроз. У цьому контексті Європейський Союз і НАТО відіграють важливу роль у зміцненні регіональної безпеки, однак ці структури не завжди встигають реагувати на швидкі зміни геополітичної ситуації [1, с.53-67].

Однією з відповідей на ці загрози може стати регіональний альянс на кшталт Балто-Чорноморського союзу або концепція «Міжмор'я». Ідея такого союзу полягає в об'єднанні країн, розташованих між Балтійським та Чорним морями, для створення потужного оборонного та економічного блоку. Це дозволить протистояти агресії з боку Росії, забезпечуючи країнам-учасницям більшу незалежність у прийнятті рішень і захисті своїх національних інтересів [3, с. 67-78].

Концепція «Міжмор'я» не є новою. Вперше вона була запропонована Юзефом Пілсудським у 1920-х роках як відповідь на загрози з боку Німеччини та Радянської Росії. Відтоді ідея зазнавала численних змін, але її актуальність зросла після подій 2014 року, коли анексія Криму Росією та війна на сході України змінили регіональний баланс сил [9].

Історичний розвиток концепції «Міжмор'я». Ідея створення союзу між країнами Центральної та Східної Європи, який отримав назву «Міжмор'я», була вперше запропонована Юзефом Пілсудським у міжвоєнний період. Пілсудський прагнув створити федерацію держав, яка б об'єднувала Польщу, Литву, Україну, Білорусь та інші країни регіону для протидії імперіалістичним амбіціям Радянського Союзу та Німеччини. Ця ініціатива мала на меті не тільки зміцнення обороноздатності, але й економічну інтеграцію країн [6, с. 36-49].

Проте історичні реалії міжвоєнного періоду завадили реалізації цього проекту. По-перше, більшість країн Центральної Європи були надто слабкими, щоб створити ефективну коаліцію, здатну протистояти великим державам. Вони потребували зовнішньої підтримки, якої на той момент не могли отримати. По-друге, між самими учасниками існували значні політичні розбіжності та територіальні суперечки, зокрема між Польщею та Литвою через Вільнюс, між Польщею та Україною через Галичину [9]. Як результат, «Міжмор'я» залишилося лише концепцією, яку так і не вдалося втілити в життя.

У післявоєнний період, під впливом радянської окупації більшості країн Центральної та Східної Європи, ця концепція знову втратила актуальність. Однак після розпаду Радянського Союзу в 1991 році ідея «Міжмор'я» знову почала обговорюватися в політичних колах країн регіону, особливо Польщі, яка прагнула знайти нові шляхи для забезпечення власної безпеки. До 2014 року ця ідея не мала великої популярності, однак після анексії Криму Росією та початку війни на Донбасі вона отримала новий поштовх для розвитку [5, с. 12-25].

Зараз, коли регіон стикається з постійною загрозою з боку Росії, концепція «Міжмор'я»

знову обговорюється як потенційний варіант для зміцнення безпеки країн Центральної та Східної Європи. Важливою складовою цієї концепції є її відкритість для нових учасників, зокрема таких країн, як Україна, Грузія та Молдова, які також стикаються з постійною загрозою від Росії [10].

Вплив міжнародних гравців на концепцію «Міжмор'я». Незважаючи на важливу роль НАТО та Європейського Союзу у забезпеченні безпеки країн Східної Європи, ці інституції не завжди здатні оперативно реагувати на загрози, що виникають на східному фланзі Європи. НАТО як військовий альянс зосереджується на колективній обороні, але його рішення часто пов'язані з довгими бюрократичними процесами та необхідністю отримання консенсусу від усіх членів. Країни Центральної та Східної Європи, зокрема Польща, Литва, Латвія та Естонія, вже давно виступають за розширення присутності НАТО в регіоні [8, с. 45-58].

Після 2014 року Північноатлантичний альянс значно збільшив свою військову присутність на східному фланзі, розмістивши багатонаціональні бойові групи в країнах Балтії та Польщі. Проте багато держав цього регіону продовжують відчувати загрозу з боку Росії і вважають, що НАТО діє недостатньо швидко та рішуче, щоб протистояти новим гібридним загрозам [9].

Європейський Союз, у свою чергу, більше зосереджений на питаннях економічної інтеграції та демократичних реформ, ніж на питаннях безпеки. Це створює вакуум, який може бути заповнений регіональними ініціативами, такими як «Міжмор'я». Такий союз міг би не тільки сприяти зміцненню обороноздатності країн-учасниць, але й стати платформою для політичної та економічної співпраці.

Крім того, США відіграють ключову роль у забезпеченні безпеки в регіоні, розглядаючи Центральну та Східну Європу як стратегічний регіон для стримування російського впливу. Зокрема, США активно підтримують Польщу у розвитку її військового потенціалу, розміщуючи на її території американські військові бази, а також розміщуючи елементи протиракетної оборони в Румунії та Польщі [10].

Східне партнерство та його місце в європейській архітектурі безпеки

Ініціатива Східного партнерства (СхП), започаткована ЄС у 2009 році, мала на меті зміцнення політичних, економічних і безпекових зв’язків з Україною, Грузією, Молдовою, Вірменією, Азербайджаном та Білоруссю. Проте, незважаючи на економічні успіхи, зокрема у сфері лібералізації торгівлі, безпекова складова СхП залишається слабкою.

З початком війни в Україні у 2014 році стало очевидно, що ЄС та Східне партнерство не забезпечують достатньої військової та стратегічної підтримки для протистояння зовнішнім загрозам. Це підтверджується не тільки у випадку України, але й у ситуаціях із Грузією та Молдовою, які також стикаються з постійною загрозою з боку Росії через окупацію Абхазії, Південної Осетії та Придністров'я відповідно [9].

У цьому контексті концепція «Міжмор'я» може стати не тільки безпековим, але й економічним та політичним інструментом для забезпечення стабільності в регіоні. Завдяки співпраці країн-учасниць вони можуть покращити координацію своїх зусиль на міжнародній арені та створити спільні механізми для протистояння зовнішнім загрозам.

Геоекономічна важливість регіону. Балто-Чорноморський регіон має важливе геоекономічне значення, особливо в контексті енергетичної безпеки Європи. Значна частина енергетичних ресурсів, таких як нафта і газ, проходить через цей регіон, що робить його стратегічно важливим для всієї Європи. Країни «Міжмор'я» можуть відігравати ключову роль у диверсифікації постачань енергоносіїв до ЄС, зокрема через LNG-термінали в Польщі та Литві [10].

Наприклад, Польща та Литва активно працюють над зменшенням своєї залежності від російського газу, зокрема через будівництво терміналів для прийому зрідженого природного газу (LNG). Термінал у польському місті Свіноуйсьце вже дозволяє імпортувати газ із США та Катару, а термінал у литовському Клайпеді допомагає забезпечувати потреби країн Балтії. Це дозволяє їм диверсифікувати свої енергетичні джерела та зменшити залежність від російських постачань [2, с. 22-30].

Крім того, розвиток інфраструктурних проектів, таких як Via Carpatia, який з'єднує країни Північної та Південної Європи, підвищить регіональну економічну стійкість і дозволить зменшити залежність від російських енергоресурсів. Цей транспортний коридор сприятиме розвитку як економічних зв'язків, так і військової логістики, що є важливим у контексті регіональної безпеки [9].

Роль Польщі та України у формуванні «Міжмор'я». Польща та Україна є ключовими гравцями у формуванні сучасної концепції «Міжмор'я». Польща, як економічно розвинена держава та член ЄС і НАТО, прагне зміцнити свій вплив у регіоні, зокрема через розвиток військової співпраці з країнами Балтії та України. Україна, зі свого боку, розгля-

дає «Міжмор'я» як інструмент для посилення власної безпеки та інтеграції з європейськими структурами. Для України, яка перебуває в стані війни з Росією, така співпраця має критичне значення [10].

Україна також може стати важливим економічним і логістичним партнером у рамках «Міжмор'я». Завдяки своєму стратегічному розташуванню Україна є важливим транспортним коридором для товарів і енергетичних ресурсів, які перетинають Європу з Півночі на Південь.

Військові аспекти безпеки «Міжмор'я». Спільні військові навчання є важливою складовою безпеки в рамках ініціативи «Міжмор'я». Країни-учасниці, зокрема Польща, Литва та Україна, регулярно проводять навчання для підвищення оперативної готовності своїх збройних сил. Зокрема, навчання «Анаконда» у 2016 році стали одним із наймасштабніших прикладів співпраці в рамках регіональної безпеки. У цих навчаннях брали участь збройні сили з різних країн, що продемонструвало високий рівень координації між учасниками [9].

Для забезпечення довгострокової стабільності необхідно створювати постійні військові підрозділи, здатні швидко реагувати на кризи, а також розвивати інфраструктуру для мобільності військових ресурсів між країнами регіону. Така співпраця дозволить створити ефективну оборонну структуру, здатну оперативно реагувати на загрози.

Проблеми і виклики. Незважаючи на великий потенціал концепції «Міжмор'я», існують значні виклики, які можуть перешкодити її реалізації. Однією з основних проблем є політичні розбіжності між країнами-учасницями. Наприклад, Угорщина, яка підтримує тісні відносини з Росією, може не підтримати ініціативи, спрямовані на стримування російської агресії. Угорщина вже неодноразово блокувала спроби України та інших країн зміцнити свої зв'язки з НАТО через внутрішньополітичні інтереси [10].

Також важливою проблемою є недостатній економічний потенціал деяких країн регіону, таких як Молдова та Україна. Вони не завжди мають достатні ресурси для інвестування в оборонні та інфраструктурні проекти. Для успішної реалізації концепції необхідна активна підтримка з боку міжнародних організацій, таких як Європейський Союз та США.

Стратегічні напрямки розвитку «Міжмор'я». Для успішної реалізації концепції «Міжмор'я» необхідно розвивати кілька ключових стратегічних напрямків:

Поглиблення військової співпраці. Регулярні військові навчання, створення спільних військових підрозділів і координація зусиль у сфері оборони мають стати ключовими елементами співпраці. Це дозволить забезпечити швидке реагування на загрози та підвищити обороноздатність країн-учасниць.

Енергетична диверсифікація. Зменшення залежності від російських енергоносіїв через розвиток LNG-терміналів та нових газових маршрутів стане важливим чинником стабільності. Це дозволить країнам-учасницям забезпечити власну енергетичну безпеку.

Інфраструктурні проекти. Продовження розвитку таких проектів, як Via Carpatia, для зміцнення економічних та транспортних зв'язків між країнами регіону, є важливим напрямком співпраці. Це також сприятиме зміцненню військової логістики.

Дипломатична інтеграція. Спільна зовнішня політика та дипломатична координація між країнами-учасницями можуть посилити їхній вплив на міжнародній арені та забезпечити підтримку з боку міжнародних партнерів [10].

Висновки. Концепція «Міжмор'я» може стати важливою складовою нової геополітичної архітектури Європи, спрямованої на посилення безпеки та економічної стійкості країн Балто-Чорноморського регіону. Хоча існують значні виклики, такі як політичні розбіжності та економічна слабкість окремих країн, потенціал для розвитку регіонального альянсу є великим. Для успішної реалізації цієї концепції необхідна координація між країнами-учасницями, активна підтримка з боку міжнародних організацій і стратегічне планування у галузях безпеки, енергетики та інфраструктури. Водночас ініціатива «Міжмор'я» може стати важливим інструментом у рамках ініціативи Східного партнерства, доповнюючи її безпековою складовою.

Література:

1.Балук В. Регіональна безпека та співпраця у межах ініціативи «Міжмор'я». *Геополітика України: історія і сучасність*. 2021. №38. С. 53–67.

2.Дорошенко С. Енергетична безпека країн Центральної Європи: виклики та перспективи. *Науковий вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2020. №2(710). С. 22–30.

3.Іванченко Т. В. Співпраця країн Балтійсько-Чорноморського регіону в контексті енергетичної безпеки. *Європейський науковий журнал*. 2023. №1(50). С. 67–78.

4.Коваль О. Вплив енергетичної безпеки на зовнішню політику України. *Журнал міжнародних досліджень*. 2020. №6(2). С. 44–58.

5.Лісовий А. Міжмор'я як елемент регіональної безпеки: перспективи для країн Східного партнерства. *Scopus: East European Journal of Security*. 2022. №5(9). С. 12–25.

6.Мельничук С. Взаємодія країн Балто-Чорноморського регіону: нові виклики та можливості. *Безпека і стабільність Європи*. 2021. №11(4). С. 36–49.

7.Піщальник Л. Регіональні союзи в Європі: проблеми та перспективи розвитку. *Геополітика і безпека Європи*. 2020. №3(14). С. 29–42.

8.Поляков А. І. Нові ініціативи в рамках Балто-Чорноморського союзу: перспективи економічного розвитку. *Економічний розвиток Європи*. 2022. №15(5). С. 45–58.

9.Європейська правда. Балто-Чорноморський союз: міф чи реальність?. *Європейська правда*. 2021. Доступно за адресою: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/03/5/7120304/.

10. Хвиля. На шляху до Балто-Чорноморського союзу. *Хвиля*. 2023. Доступно за адресою: https://hvylya.net/uk/analytics/282257-na-puti-k-balto-chernomorskomu-soyuzu.

УДК 323:001.102-049.5-044.922(477)
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-3(75)-12

Віталій СІЛАЄВ
аспірант кафедри політичних наук Навчально-наукового інституту права та політології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
ventilok.vs@gmail.com

Павло ГОРІНОВ
кандидат юридичних наук, доцент, директор Навчально-наукового інституту права та політології, професор кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, p.v.gorinov@udu.edu.ua
ORCID*:* 0000-0002-8294-2784

ПОЛІТИКА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

Стаття присв'ячена аналізу сучасного стану політики інформаційної безпеки в умовах цифрової трансформації України; виокремленню основних викликів і загроз інформаційної безпеки України та формулюванню шляхів протидії ним, що має особливе значення для формування системи безпеки та обороноздатності країни в умовах військової російської агресії.

Авторами сформовано наступні завдання: проаналізувати основні підходи до розуміння політики інформаційної безпеки; напрямки політики цифрової трансформації інформаційної сфери; проаналізувати основні здобутки цифрової трансформації та, виділивши інформаційні та кіберзагрози, запропонувати шляхи їх розв'язання.

Методологія дослідження базується на комплексному використанні загальнонаукових та спеціальнонаукових методів наукового пізнання, що дали можливість дослідити тематику інформаційної безпеки в умовах цифрової трансформації, яка має особливе значення для формування системи інформаційної безпеки та обороноздатності країни. Авторський підхід полягає у поєднанні використання наукових підходів, аналітичних матеріалів, досвіду діяльності державних органів і міжнародних організацій в зазначеній сфері.

Авторами акцентується увага на зростанні актуальності питання протидії інформаційним загрозам у системі заходів світової безпеки заради майбутнього.

Наукова новизна дослідження полягає в аналізі сучасного стану політики інформаційної безпеки цифрової трансформації та існуючих інформаційних викликів і кіберзагроз для визначення шляхів їх подолання. Автори наголошують, що основною метою державної політики в умовах цифрової трансформації є управління існуючими та можливими викликами і загрозами інформаційній безпеці для створення необхідних умов щодо функціонування інформаційного суспільства, вільного та безпечного кіберпростору, реалізація інформаційних прав людини і громадянина, цифрова трансформація держави і суспільства, захист національних інтересів України у сфері безпеки.

Автори наголошують на необхідності вдосконалення та розширення космічної та аерокосмічної галузі держави як базової галузі національної безпеки та оборони, а також підвищення рівня інформаційної та політико-правової освіти для протидії маніпулюванню інформацією та запобіганню кіберзагрозам.

Ключові слова*: *цифрова трансформація, політика інформаційної безпеки, інформаційні виклики війни, інформаційні атаки, інформаційна війна, Глобальний цифровий договір.

Vitalii Silaiev, Pavlo Gorinov. INFORMATION SECURITY POLICY IN THE CONDITIONS OF UKRAINE'S DIGITAL TRANSFORMATION: CHALLENGES AND WAYS OF PREVENTION

The article is devoted to the analysis of the current state of information security policy in the conditions of digital transformation of Ukraine; identifying the main challenges and threats to Ukraine's information security and formulating ways to counteract them, which is of particular importance for the formation of the country's security system and defense capability in the conditions of russian military aggression.

The authors formulated the following tasks: to analyze the main approaches to the definition of information security policy; directions of the policy of digital transformation of the information sphere; to analyze the main achievements of digital transformation and, by highlighting information and cyber threats, to propose ways to solve them.

The research methodology is based on the complex use of general scientific and special scientific methods of scientific knowledge, which made it possible to investigate the topic of information security in the conditions of digital transformation, which is of particular importance for the formation of the information security system and the country's defense capability. The author's approach consists in combining the use of scientific approaches, analytical materials, experience of the activities of state bodies and international organizations in the specified field.

© Сілаєв В., Горінов П., 2024

The authors focus attention on the growing relevance of the issue of countering informational threats in the system of global security measures for the sake of the future.

The scientific novelty of the study consists of analyzing the current state of the information security policy of digital transformation and the existing information challenges and cyber threats to determine ways to overcome them. The authors emphasize that the main goal of state policy in the conditions of digital transformation is the management of existing and possible challenges and threats to information security to create the necessary conditions for the functioning of the information society, the functioning of a free and safe cyberspace, the realization of the informational rights of a person and a citizen, the digital transformation of the state and society, protection of national interests of Ukraine in the security sphere.

The authors emphasize the need to improve and expand the space and aerospace industry of the state as a basic industry of national security and defense, as well as to increase the level of information, and political and legal education to counter information manipulation and prevent cyber threats.

Key words: *digital transformation, information security policy, information warfare challenges, information attacks, information warfare, Global Digital Compact.*

Постановка проблеми. З розвитком інформаційних технологій, розширенням глобальних комунікаційних мереж та інтенсифікацією заходів цифрової трансформації сучасний світ увійшов у нову епоху, коли питання забезпечення інформаційної та кібербезпеки набули критичного значення для життєдіяльності соціальних інститутів, суспільства та держави. Це питання постало як на міжнародній арені, так і в рамках національних державних стратегій, що містять своє відображення в практичній діяльності урядових структур та законотворчій діяльності України. Чинне законодавство України, зокрема Конституція України, регулює питання інформаційної та кібербезпеки, визначаючи ці напрями як одні з ключових пріоритетів держави. Так, у статті 17 Конституції встановлено, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є реальними функціями держави» [13], про пріоритетність питань інформаційної безпеки свідчить прийняття Стратегії інформаційної безпеки [24] та Стратегії кібербезпеки [23], Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації [21] та інші акти, де визначено пріоритетні напрямки політики інформаційної безпеки, що відповідає міжнародним стандартам і сучасним умовах цифрової трансформації суспільства та держави.

Зростаючий інтерес світової спільноти до питань інформаційної безпеки та протидії цифровим, інформаційним і кіберзагрозам значно посилився у зв'язку з викликами, що сприяють швидкому розвитку штучного інтелекту та його інтеграції у військові технології. Особливого значення це питання набуло на тлі триваючої збройної агресії російської федерації проти України, яка супроводжується масштабними інформаційними атаками, загрозами в космічному просторі та на землі.

У цьому контексті особливу увагу привертає проблема забезпечення ефективного захисту від кібератак, ураховуючи наявний технічний та технологічний потенціал сторін сучасних війн. Наприклад, нещодавні події, пов'язані з вибухами електронних пристроїв (пейджерів) у Лівані, забезпечують високий рівень можливостей для проведення кібероперацій і завдання значної шкоди супротивнику.

Усі наведені вище аспекти свідчать про нагальну потребу політики вдосконалення цифрової трансформації у сфері інформаційної безпеки як на національному, так і на міжнародному рівнях. Це зумовлено забезпеченням протидії новим викликам, пов'язаним із зростанням кіберзагроз, а також запобігання дестабілізаційним процесам у глобальній безпеці. В умовах постійного розвитку технологій і загострення геополітичної ситуації забезпечення інформаційної стійкості та кіберзахисту стає ключовим завданням як для окремих держав, так і для міжнародної спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика інформаційної безпеки продовжує бути предметом уваги науковців різних галузей знань, серед як відзначимо напрацювання Шопіної І. М., яка в своїх працях формулює та обґрунтовує такий феномен як інформаційна безпека цифрової трансформації [30], виокремлює принципи цифрової трансформації України крізь призму досвіду Європейського Союзу [31], Войтович П. щодо дослідження організаційно-правового механізму захисту інформаційних прав людини [2], Скочиляс-Павлів О. В. щодо аналізу загроз інформаційній безпеці України в умовах правового режиму воєнного стану [25], Нашинець-Наумова А. Ю. щодо питань правового регулювання інформаційної безпеки [18], Золотар О. О., Трубін І. О. щодо класифікації загроз інформаційній безпеці [12], Карнаух А. А., Шевчук З. Ю. щодо інформаційних війн на сучасному етапі розвитку сус-

пільства [16], Куренда Л. Д. щодо забезпечення інформаційної безпеки Європейського Союзу [15], Ткачук Т. Ю. щодо дослідження державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки [26], Караман О. Л. щодо розуміння інформаційно-психологічна війна на Сході України [14], Драпушко Р. Г., Горінов П. В. щодо викликів в освітній сфері, в тому числі і щодо освіти в інформаційній та політичній, правовій сферах молоді [4, 5, 6, 8], Міненко Є. щодо організаційно-правового аналізу забезпечення інформаційної безпеки як фактора суспільно-політичної стабільності [17], Тихомиров О. О. щодо забезпечення інформаційної безпеки як функції сучасної держави [27] і прав людини в інформаційній сфері [28].

Відзначимо зусилля міжнародної спільноти в формуванні політики інформаційної безпеки, а саме: рішення 79 сесії Генеральної Асамблеї ООН. 24-28 вересня 2024 року, де було ухвалено «Пакт заради майбутнього» [22], перший Міжнародний форум з кібербезпеки «Стійкість під час кібервійни», що проведено 7-8 лютого 2024 року в Києві за участі керівників відомств і міністерств України; круглий стіл, присвячений обговоренню другого законопроєкту, спрямованого на підвищення рівня кібербезпеки цифрової та критичної інфраструктури за підтримки Проєкту USAID «Кібербезпека критично важливої інфраструктури України» [19], зусилля наукової спільноти присвячені гуманітарним стандартам правових систем у сучасному світі: виклики, рішення, тенденції [3].

Мета дослідження полягає в аналізі теоретичних основ і методології вивчення сучасного стану політики інформаційної безпеки в умовах цифрової трансформації України, що має особливе значення для формування системи безпеки й обороноздатності країни в умовах військового вторгнення російської федерації.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення мети статті використовувалися загальнонаукові та спеціальнонаукові методи наукового пізнання, що дали можливість дослідити тематику політики інформаційної безпеки в умовах цифрової трансформації.

Україна, починаючи з 2014 року, а особливо після 24 лютого 2022 року, героїчно протистоїть російській федерації у захисті своєї цілісності та безпеки у військовій, ідеологічній, інформаційній, ментальній, енергетичній, екологічній сферах тощо. Об'єктами атак російська федерація вибирає розташування сил ЗСУ, інформаційний та кіберпростір, критичну інфраструктуру, інші сфери життєдіяльності нашої держави, порушуючи норми міжнародного права та принципи ведення військових дій. Відповідно, важливим напрямком безпеки держави є забезпечення інформаційної та кібербезпеки, військової, критичної та цивільної інфраструктури в умовах цифрової трансформації усіх сфер життєдіяльності українського суспільства.

Користуючись термінами інформаційна безпека, цифрова трансформація, кібербезпека, кіберпростір, вважаємо за необхідне зупинитись на понятійному розумінні категорій та сформулювати пропозиції щодо політики забезпечення інформаційної безпеки України в умовах військового вторгнення.

Інформаційна безпека є складовим компонентом загальної проблеми інформаційного забезпечення людини, держави і суспільства. Вона орієнтована на захист значимих або вже згаданих суб'єктів інформаційних ресурсів, законних інтересів. Зміст поняття «інформаційна безпека» розкривається у практичній діяльності, наукових дослідженнях, а також нормативно-правових документах [18, с. 10].

Ураховуючи різноманітність наукових підходів до розуміння категорії «інформаційна безпека», візьмемо за основу те визначення, яке закріплене у Стратегії інформаційної безпеки, де сказано, що «інформаційна безпека України – складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту та протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом [24].

З позиції співвідношення категорій інформаційна безпека та кібербезпека, можна сказати, що інформаційна безпека захищає всі форми інформації, як цифрові, так і фізичні. Кібербезпека, як більш складніша категорія, захищає всі форми цифрової інформації, включаючи комп'ютери, кишенькові пристрої, хмару та мережі, і є частиною системи інформаційної безпеки. Відповідно, кібербезпека – це стан захищеності даних в електронному вигляді від їх несанкціонованого використання або кримінальних дій з цими

даними, а також набір заходів для досягнення такого стану захищеності даних [20]. Україна прагне створити максимально відкритий, вільний, стабільний і безпечний кіберпростір в інтересах забезпечення прав і свобод людини, соціального, політичного і економічного розвитку держави [23].

Цифрову трансформацію за Шопіною І. М. розуміємо як «оптимізацію організації, управління, функцій та методів діяльності, інформаційної культури та інформаційної свідомості суб'єктів правовідносин за рахунок використання ними інформаційних технологій [30, с. 32]. Відзначимо, що цифрова трансформація відкриває перспективи входження України до європейського простору, що є основним пріоритетом розвитку нашої країни. Проблема забезпечення інформаційної безпеки Європейського Союзу розглядається поряд з іншими проблемами становлення інформаційного суспільства, як інформаційні загрози, кібератаки, інформаційні права тощо, що дає великі можливості для співпраці України і ЄС.

Дослідники зауважують, що «аналіз низки нормативно-правових актів та планів дій у сфері становлення інформаційного суспільства ЄС, дозволив дійти висновку про значно вужче розуміння поняття «інформаційна безпека» як щодо українського, так і до міжнародного законодавства… Отже, актуальність таких проблем, як інформаційно-технологічний дисбаланс, інформаційна ізоляція окремих регіонів, країн, а також негативний вплив інформаційних технологій, акцентується не тільки ЮНЕСКО, а й іншими міжнародними організаціями, зокрема ООН [15, с. 37]. Розуміючи значення інформаційної безпеки, Україна активно працює над подоланням інформаційного дисбалансу як в законотворчій сфері, так і в практичній площині діяльності відповідних суб'єктів. Так, ще «перед початком повномасштабної збройної агресії російської федерації наша держава знаходилася на піку розвитку цифрової трансформації процесів взаємодії громадянина і держави, а також діяльності органів публічної влади. Незважаючи на певні недоліки системи «Дія», а також єдиних і державних реєстрів (переважно пов'язаних із їх вразливістю до витоку персональних та інших даних), можна констатувати, що Україна вийшла на одне з перших місць в Європі у сфері цифрової трансформації органів публічного адміністрування. Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, яка включає у тому числі й підсистему «Електронний суд», дозволила зробити великий крок уперед на шляху підвищення доступності правосуддя. Цифровізація сфери публічних послуг підвищила зручність та інклюзивність користування ними для громадян, а також сприяла зниженню корупційних ризиків у найбільш чутливих сферах правовідносин [30, с. 32]. До цього переліку об'єктів цифровізації, слід добавити нові цифрові продукти, які були створені в час військового протистояння, а саме, «Армія+», «Резерв+» та у майбутньому чекаємо запуск «Ветеран+». Так, в «Резерв+» за даними Міністерства оборони України майже 3,5 млн українців отримали електронний військово-обліковий документ.

Станом на вересень 2024 року Україна посіла п'яте місце у світі за рівнем розвитку цифрових державних послуг та ввійшла у топ-25 рейтингу країн світу за рівнем кібербезпеки. Це глобальний індекс, який вимірює готовність країн запобігати кіберзагрозам і відповідати на інциденти. Окремо відзначимо, що м. Київ увійшов у топ-15 найкращих міст світу за рівнем цифровізації і розвитку електронних сервісів. Проте, слід зауважити, що «існує потреба у належному правовому регулюванні використання програмного й інформаційно-технічного забезпечення критичної інфраструктури міст і сіл, медичної та гуманітарної сфер і навчання навиків користування інформаційними ресурсами, критичного мислення й інформаційної гігієни [8, с. 34].

Сьогодні українські фахівці працюють спільно з міжнародними партнерами над процесом цифрової трансформації державних органів. Так, спільно з партнерами в рамках USAID Cybersecurity Activity 17 вересня 2024 року відбувся круглий стіл, присвячений обговоренню другого законопроєкту, спрямованого на підвищення рівня кібербезпеки цифрової та критичної інфраструктури держави. Законопроєкт імплементує ключову Директиву (ЄС) 2022/2555, яка відкриває двері для інтеграції України в Єдиний цифровий ринок ЄС, що стане важливим кроком у контексті вступу України до Європейського Союзу [19].

Труднощі забезпечення цифрового процесу трансформації країни завдають гібридні військові дії, що тривають у світі та несуть ризики для системи електронних засобів і відповідних інформаційних продуктів, так як в світі «зараз триває перша кібервійна», активні дії якої проходять на території різних державних та в різних формах прояву. Так, журнал «The wall street journal» піднімає питання кіберзагроз, які існують для цивільної авіації, адже «сотні щоденних рейсів у всьому світі стикаються з підробкою GPS, небезпекою, що створює нові ризики для пілотів і пасажи-

рів [9]. Такі загрози відповідають розумінню інформаційної війни, сформульованої Карнаух А. А., Шевчук З. Ю. «як цілісної стратегії, обумовлену всезростаючою значимістю і цінністю інформації в питаннях керування всіма сферами держави і людської життєдіяльності з використанням відкритих та прихованих інформаційних впливів [16, с. 99].

З метою координації роботи в цьому напрямку, 22 вересня 2024 року, в рамках роботи 79 сесії Генеральної Асамблеї ООН було ухвалено «Пакт заради майбутнього», який включає Глобальний цифровий договір і Декларацію про майбутні покоління. У цьому документі встановлюється зобов'язання діяти «колективно для підтримки й відновлення міжнародного миру і безпеки на суші, морі, в космосі, у кіберпросторі та в інших нових сферах» [22]. Погоджуємось, що роль України є важливою у процесах захисту кіберпростору на світовому рівні, тому, на думку В. Зеленського: «Україна, має відновити лідерство та статус провідної аерокосмічної держави [29], адже космос в XXI столітті стає ареною протистояння між основними космічними державами світу та є джерелом нових інформаційних і кіберзагроз.

Інформаційна безпека суспільства повинна забезпечувати безпеку індивідуальної, групової і масової свідомості громадян у рамках інформаційних загроз, які виражаються в інформаційно-психологічному впливі [25]. Це проявляється в тому, що під час війни спостерігаємо паралельно з військовими діями, ментальні, або психологічні війни. Особливістю їх є те, що, на думку фахівців, «інформаційно-психологічний вплив на населення спрямований на емоційну сферу свідомості. …. об'єкт впливу або приймає готові установки, або не приймає, приймає цілком або частково. Інформаційно-психологічний вплив на емоційну сферу свідомості включає нецілеспрямоване сприйняття і запам'ятовування і характеризується різко зниженим рівнем усвідомлення змісту впливу. Осмислення отриманої інформації відбувається пізніше, при більш високій пізнавальній активності об'єкта [26]. Отже, одним з напрямків забезпечення інформаційної безпеки є формування такого стану інформаційно-психологічної безпеки, який би унеможливлював завдання шкоди маніпуляціями, дезінформацією, пропагандою ворога й іншими проявами інформаційних атак.

Забезпечення інформаційно-психологічної безпеки полягає в мінімізації негативних впливів на свідомість людини (як громадян, так і державних посадових осіб) та суспільства, пов'язаних передусім із маніпулюванням свідомістю з різною метою, зокрема терористичною, і поширенням суспільно небезпечної ідеології (культу насильства та жорстокості, расизму, радикального націоналізму, порнографії тощо) [27, с. 70]. Таким чином, вважаємо, що є потреба посилення роботи з протидії дезінформації та іншими негативними явищами, шляхом формування навиків критичного мислення й аналітики, адже аналітичні навики роботи з інформацією є одним із способів протидії дезінформації та маніпулювання нею.

Оскільки інформаційна безпека є важливим елементом національної безпеки, більшість країн усього світу приділяють цьому напрямку безпеки особливу увагу та розробляють комплексні заходи для її забезпечення [17, с. 80]. Так, в Стратегії кібербезпеки [24] передбачено, що для досягнення цілей у сфері кібербезпеки «в Україні будуть проведені наукові дослідження у сфері кібербезпеки, реформовано систему підготовки та підвищення кваліфікації кадрів, а також розгорнуто навчальні програми, курси, тренінги з кіберзахисту для всіх верств населення шляхом розроблення Загальнонаціональної програми кіберграмотності, спрямованої на підвищення рівня цифрової грамотності населення України, зокрема, шляхом включення питань стосовно цифрових навичок, кіберобізнаності щодо сучасних кіберзагроз та протидії ним до навчальних програм загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. Ми повністю підтримуємо подібні ініціативи, проте вважаємо, що такі курси мають бути розроблені у поєднанні з правовою та політичною освітою, що рекомендували наступні автори у своїх працях [4, 5, 6, 7, 8]. Подібної позиції притримується і Войтович П., який вважає за доцільне поширення «розвитку освітніх програм, що сприятимуть підвищенню правової обізнаності громадян в аспекті інформаційних прав [2, с. 36] та Тихомиров О. О. у своїх працях [27, 28]. Погоджуємось із усіма авторами про важливість інформаційної освіти, проте, вважаємо, що лише комплексне поєднання вищевказаних напрямків освіти дасть можливість належним чином відповідати на нові виклики інформаційного, безпекового, політичного і правового характеру.

Відзначимо позитивний процес у створенні серії освітніх програм з кіберзахисту Офісом Генерального прокурора, Міністерством цифрової трансформації та платформою «Дія. Освіта». У межах цих програм фахівці нададуть рекомендації, як розпіз-

нати кіберзлочини та не стати їх жертвою, а також, що робити, якщо людина постраждала [1], але цей курс бажано розширити, зробити комплексним і запровадити в усіх навчальних закладах України.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що безпека сучасного суспільства значною мірою залежить від стабільного функціонування інформаційної інфраструктури. Процес цифрової трансформації адекватно відповідає сучасній інформаційній та кіберзагрозі як на глобальному рівні, так і в Україні. Цифрова трансформація інформаційної безпеки інтегрується в міжнародний процес, спрямований на посилення інформаційних комунікацій, розробку стратегій і концепцій, а також забезпечення безпеки й адаптацію політичних рішень в умовах воєнного стану в Україні.

Погоджуємось, що «інформаційна безпека цифрової трансформації – це ідеальна модель позбавленого інформаційних загроз середовища, в якому динамічно відбувається впровадження інформаційних (цифрових) технологій у всі сфери функціонування та життєдіяльності фізичних і юридичних осіб з метою найбільш повної реалізації ними своїх інформаційних та інших прав, свобод та інтересів [30, с. 34].

Вважаємо, що існує потреба прийняття політичних рішень та нормативно-правового забезпечення у сфері цифрової трансформації як способу протидії інформаційним загрозам в умовах воєнної агресії російської федерації. Отже, можемо констатувати, що Україна, вдосконалюючи законодавство в сфері інформаційної безпеки, тим самим працює в напрямку руху до Європейського Союзу щодо «побудови стійкого цифрового суспільства, заснованого на людино центризмі» [31, с. 34].

Основною метою державної політики в умовах цифрової трансформації є управління існуючими і можливими викликами та загрозами інформаційної безпеки з метою створення необхідних умов для функціонування інформаційного суспільства, вільного та безпечного кіберпростору, реалізації інформаційних прав людини та громадянина, цифрової трансформації держави та суспільства, захисту національних інтересів України у безпековій сфері.

З огляду на значний потенціал України в космічних і суміжних високотехнологічних галузях, вбачається необхідним підтримати на належному рівні розвиток технічних та інформаційних секторів країни. Особливо ефективним є вдосконалення та розширення космічної та аерокосмічної галузей як ключових компонентів національної безпеки та оборони. Очікується, що подальші наукові дослідження в цих сферах сприятимуть глибшому розумінню проблематики захисту національного інформаційного простору та боротьби з кіберзлочинністю, а також нададуть важливі висновки та рекомендації для зміцнення інформаційної стійкості держави.

Література:

1.В Україні запустили цикл освітніх програм з кібербезпеки. URL: https://tvoemisto.tv/news/v_ukraini_zapustyly_tsykl_osvitnih_program_z_kiberbezpeky_167065.html

2.Войтович П. Становлення організаційно-правового механізму захисту інформаційних прав людини. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. 2024. Вип. 2. С. 32–37.

3.Гуманітарні стандарти правових систем у сучасному світі: виклики, рішення, тенденції: матеріали Міжнародного науково-практичного конгресу у 2 частинах. Частина 1 (м. Запоріжжя, 16 травня 2024 року) / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Запоріжжя: ЗНУ, 2024. 255 с.

4.Горінов П. В. Правова освіта в умовах дії воєнного стану в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2023, № 1. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2022/1.pdf. (дата звернення: 25.09.2024).

5.Horinov P., Mereniuk K. Military law in Ukraine: future prospects for development. Futurity Economics & Law, 2022. 2(3), p. 18–27. https://doi.org/10.57125/FEL.2022.09.25.03

6.Драпушко Р. Г., Горінов П. В. Сучасні виклики і загрози правової культури молоді. Аналітично-порівняльне правознавство. 2021. № 4. С. 18–22.

7.Драпушко Р. Г., Горінов П. В. Роль викладання юридичних дисциплін у процесі модернізації системи освіти в Україні в умовах безпекових викликів. Модернізація педагогічної освіти у глобальному вимірі безпеки соціально-турбулентного світу. 2023. № 1. С. 188–191.

8.Драпушко Р. Г., Горінов П. В., Філик Н. В. Шляхи реформування системи охорони інтелектуальної власності в умовах воєнних загроз. *Ірпінський юридичний часопис*: науковий журнал. 2022. Вип. 1 (8). С. 32–40.

9.Electronic Warfare Spooks Airlines, Pilots and Air-Safety Officials. The wall street journal. Updated Sept. 23, 2024 URL: https://www.wsj.com/business/airlines/electronic-warfare-spooks-airlines-pilots-and-air-safety-officials-60959bbd?mod=hp_lead_pos7 (дата звернення: 25.09.2024).

10. Зараз триває перша у світі кібервійна. Михайло Федоров на Міжнародному форумі з кібербезпеки. URL: https://reserveplus.mod.gov.ua/guide/ (дата звернення: 25.09.2024).

11. Золотар О. О., Трубін І. О. Класифікація загроз інформаційній безпеці. *Інформація і право*, № 3(9) / 2013. С.105–112.

12. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 25.09.2024).

13. Караман О. Л. Інформаційно-психологічна війна на сході України: сутність та механізми / О. Л. Караман. Соціологія та соціальна робота в умовах національних та регіональних викликів: матеріали доповідей та повідомлень міжнародної науково-практичної конференції. Ужгород : ТОВ «РІК-У». 2019. С. 36–37.

14. Куренда Л. Д. Окремі аспекти забезпечення інформаційної безпеки Європейського Союзу *Правова інформатика*. 2011. № 3-4(31). С. 36–42.

15. Карнаух А. А., Шевчук З. Ю. Інформаційна війна на сучасному етапі розвитку суспільства. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова: Економіка і право*. 2015. Вип. 29. С. 98–103.

16. Міненко Є. Організаційно-правовий аналіз забезпечення інформаційної безпеки як фактор суспільно-політичної стабільності. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.* 2023. № 33. С. 76–84. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/43809/Minenko-76-84.pdf?sequence=1&isAllowed=y

17. Нашинець-Наумова А. Ю. Інформаційна безпека: питання правового регулювання: монографія / А. Ю. Нашинець-Наумова. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 168 с.

18. Наближення кібербезпекового законодавства України до ЄС: друга частина експертного обговорення. URL: https://cspa.digital/roundtable-1709/?fbclid=IwY2xjawFg1MNleHRuA2FlbQIxMAABHdS42INy_LDaCidk2wocOhirc-Vtej7wTZu5GnzUks9mrFasrZdzxEvPcQ_aem_e7YGOwqPl7J8bJ--DxPy6Q (дата звернення: 25.09.2024).

19. Основи кібербезпеки. URL: https://moz.gov.ua/uk/osnovi-kiberbezpeki-2 (дата звернення: 25.09.2024).

20. Про схвалення Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації від 7 квітня 2023 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view (дата звернення: 25.09.2024).

21. Summit of the Future. Pact for the Future that includes a Global Digital Compact and a Declaration on Future Generations. URL: https://www.un.org/en/summit-of-the-future (дата звернення: 25.09.2024).

22. Стратегія кібербезпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#n12 (дата звернення: 25.09.2024).

23. Стратегія інформаційної безпеки, затверджена Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text (дата звернення: 25.09.2024).

24. Скочиляс-Павлів О. В. Сучасні загрози інформаційній безпеці України в умовах правового режиму воєнного стану. URL: http://lsej.org.ua/9_2023/65.pdf (дата звернення: 25.09.2024).

25. Ткачук Т. Ю. Державна політика у сфері забезпечення інформаційної безпеки на сучасному етапі. Інформаційна безпека в сучасному світі та її вплив на конституційний лад в Україні: теорія й практика: матеріали всеукраїнської конференції (м. Івано-Франківськ, 20 червня 2019 року) / упорядник В. І. Розвадовський. Івано-Франківськ: ВДНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» 2019. 116 с.

26. Тихомиров О. О. Забезпечення інформаційної безпеки як функція сучасної держави: моногр. / О. О. Тихомиров; заг. ред. Р. А. Калюжний. − Центр навч.-наук. та наук.-практ. вид. НА СБ України, 2014. 196 с.

27. Тихомиров О. О. Права людини: інформаційний вимір: монографія. Одеса : Вид-во «Юридика», 2023. 304 с.

28. Україна має відновити лідерство та статус провідної аерокосмічної держави, тому треба змінювати підхід до фінансування космічної галузі – Володимир Зеленський. URL: https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-maye-vidnoviti-liderstvo-ta-status-providnoyi-aerok-67941 (дата звернення: 25.09.2024).

29. Шопіна І. М. Інформаційна безпека цифрової трансформації. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична 2023. № 1. С. 29–35.

30. Шопіна І. М. Принципи цифрової трансформації України крізь призму досвіду Європейського Союзу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4, ч. 3. С. 29–34.

УДК 316.658.4:341.322.5
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-3(75)-13

Ірина СТОРОЖУК
кандидатка історичних наук, доцентка кафедри філософії та суспільних дисциплін,
Навчально-науковий інститут психології та соціальних наук, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: 0000-0002-1321-4900

Денис ШЕВЧЕНКО
студент 4 курсу кафедри міжнародних відносин, Навчально-науковий інститут психології та соціальних наук, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: 0009-0002-8598-0003

ПРОПАГАНДА ЯК ЗАСІБ ВИПРАВДАННЯ МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ НЕДЕМОКРАТИЧНИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ: ВІД НАЦИЗМУ І БІЛЬШОВИЗМУ ДО РАШИЗМУ

У статті розглянуто актуальну проблему використання пропаганди тоталітарними та авторитарними режимами для виправдання військової агресії, геноцидів, репресій та інших злочинів. На прикладі російсько-української війни аналізується роль рашистської пропаганди, яка маніпулює громадською думкою для виправдання міжнародних злочинів. Наведено історичний огляд нацистської Німеччини та більшовицької Росії, для порівняння методів та результатів пропагандистської діяльності. Дослідження підкреслює важливість вивчення пропаганди для розуміння її впливу на суспільство та необхідність протидії інформаційним війнам. Аналіз останніх публікацій і досліджень показує, що пропаганда як засіб виправдання злочинів тоталітарних та авторитарних режимів потрапляла до поля зору дослідників. Традиційно пропаганда була важливим інструментом не демократичних режимів для маніпуляції масовою свідомістю. Історичним прикладом є нацистська Німеччина, де пропаганда зіграла ключову роль у поширенні ідеології нацизму та виправданні злочинів проти людства. Таким чином дослідження на прикладах порівняє методи нацистської Німеччини, СРСР та РФ.

Ключові слова: *військова агресія, геноцид, політичний режим, пропаганда, авторитаризм, тоталітаризм, рашизм.*

Iryna Storozhuk, Denys Shevchenko. PROPAGANDA AS A MEANS OF JUSTIFYING INTERNATIONAL CRIMES COMMITTED BY NON-DEMOCRATIC POLITICAL REGIMES: FROM NAZISM AND BOLSHEVISM TO RASHISM

The article addresses the pressing problem of totalitarian and authoritarian regimes using propaganda to justify military aggression, genocide, repression and other crimes. Using the Russian-Ukrainian war as an example, the article analyses the role of rashist propaganda in manipulating public opinion to justify international crimes. A historical overview of Nazi Germany and Bolshevik Russia is provided to compare the methods and results of propaganda activities. The study emphasises the importance of studying propaganda to understand its impact on society and the need to counter information wars. An analysis of recent publications and studies shows that propaganda has been the focus of research as a means of justifying the crimes of totalitarian and authoritarian regimes. Traditionally, propaganda has been an important tool for non-democratic regimes to manipulate mass consciousness. A historical example is Nazi Germany, where propaganda played a key role in spreading Nazi ideology and justifying crimes against humanity. The study will therefore use examples to compare the methods of Nazi Germany, the USSR and the Russian Federation.

Key words: *military aggression, genocide, political regime, propaganda, authoritarianism, totalitarianism, rashism.*

Постановка проблеми. У сучасному світі актуальною є проблема використання пропаганди для обґрунтування військової агресії та геноциду тоталітарними та авторитарними режимами. З початку широкомасштабного вторгнення росії в Україну рашистська пропаганда виправдовує найжорстокіші міжнародні злочини, здійснюючи способи маніпуляцією громадською думкою не лише власних, а й громадян інших країн. Тому окреслене питання потребує всебічного вивчення та аналізу.

Метою статті є дослідження пропаганди в тоталітарних та авторитарних режимах як засобу виправдання військової агресії, геноцидів, репресій та інших злочинів.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Російсько-українська війна триває й до сьогодні, тому з'явилася значна кількість досліджень присвячених темі рашизму та

© Сторожук І., Шевченко Д., 2024

його подібності з нацизмом та більшовизмом. Наприклад, 22 вересня 2022 р. Українським інститутом національної пам'яті було відкрито виставку «Рашизм – це…», метою якої стало розкриття змісту квазіідеології, яка замішана на суперечливому поєднанні ідей фашизму та більшовизму і під гаслами якої російські загарбники вбивають українців.

Дослідженню історії протистояння українців загарбницькій політиці російської імперії, а також передумов повномасштабного російського вторгнення на територію нашої держави присвячено книгу В. В'ятровича «Наша столітня. Короткі нариси про довгу війну».

Зазначене питання потрапило до поля зору не лише українських істориків, а й науковців інших країн. Зокрема, авторитетний американський дослідник Я. Бугайський, який спеціалізується на міжнародних відносинах, розглянув окремі аспекти теми у праці «Неспроможна держава. Інструкція з розшматування Росії». Автор зосередився на ймовірних сценаріях розпаду Російської Федерації, який супроводжуватиметься ідеологічним безладдям, економічним і демографічним занепадом, регіональними заворушеннями.

Техніки і методики російської пропаганди описав А. Бобров в книзі «Пропаганда 2023. Інформаційні війни під час російської агресії». Автор проаналізував найпоширеніші маніпуляції, техніки, тактики, які використовували росіяни на початку широкомасштабного вторгнення росії. Цінним є те, що автор наводить приклади використання пропаганди пропаганди в сучасній Україні та Росії, аналізує різницю між ними, а також проводить паралелі із воєнною пропагандою часів світових війн.

Виклад основного матеріалу дослідження. Не демократичні політичні режими мають глибокі історичні корені. Один з перших авторитарних режимів виник у Давньому Єгипті (близько 3100-30 р. до н.е.). Централізована система управління фараона була авторитарною за своїм характером. Фараон володів безперечною владою і вважався божественною особою. Схожі режими існували і в Давньому Китаї та Месопотамії. У середньовічних монархіях більшість політичних режимів також були авторитарними.

Помилковою є думка, що якщо недемократичні політичні режими так давно існують то мають і позитивні сторони, зокрема можуть бути ефективними системами управління. Основою для таких хибних висновків є поверхневий аналіз політичних режимів у Сінгапурі, Південній Кореї, Таїланді, де авторитарна влада надала можливість використати всі ресурси для економічного зростання, проведення радикальних реформ, забезпечення громадського порядку. У більшості інших випадків авторитарна влада використовувалась наближеними до неї особами для задоволення власних інтересів, створенні нескінченних конфліктів які закінчувалися жертвами з обох сторін, використанні пропаганди для виправдання своїх вчинків.

Тоталітарний режим з'явився як феномен XX століття. Характерною відмінністю тоталітаризму, яка випливає вже з його назви є тотальний контроль держави і втручання в різні сфери життя громадян, включно із особистою. Найвідомішими прикладами тоталітарних режимів є більшовицька Росія під керівництвом В. Леніна та Й. Сталіна та Німеччина на чолі з А. Гітлером. Також тоталітарними можна назвати фашистську Італію (Б. Муссоліні), КНР (Мао Цзедун) та режим Червоних Кхмерів в Камбоджі. Нині до цього переліку можна додати рашизм, який вже набув офіційного статусу терміну. Відповідна постанова №9101 була прийнята Верховною Радою як «Заява Верховної Ради України «Про визначення існуючого в Російській Федерації політичного режиму як рашизму та засудження його ідеологічних засад та суспільних практик як тоталітарних та людиноненависницьких» 2 травня 2023 р. В пояснювальній записці до постанови описали цей режим як «неоімперської, тоталітарної диктатури, яка успадковує найгірші практики минулого та втілює ідеї фашизму та націонал-соціалізму у сучасній версії російського фашизму (рашизму)». Зазначені тоталітарні режими виникли в різних країнах та історичних періодах, мали ряд місцевих особливостей. Однак, однією з головних спільних характеристик нарівні з жорсткою централізацією влади, повним контролем держави над суспільством та загальним обмеження політичних прав і свобод для всіх була саме пропаганда, як засіб маніпуляції масовою свідомістю.

Окремо варто наголосити на понятті «міжнародні злочини». Під цим терміном зазвичай розуміють злочини, визначені в статті 5 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, а саме: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії. В сучасному кримінальному законодавстві України відсутні поняття «міжнародних злочинів», «воєнних злочинів» та «злочинів проти людяності». Натомість існує низка статей Кримінального кодексу України, які за змістом відповідають деяким вищезазначеним складам злочинів. Зокрема, до цієї категорії відносяться пропаганда війни, виправдо-

вування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, глорифікація її учасників, планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни, порушення законів та звичаїв війни, екоцид, геноцид. [18] І в минулому і сьогодні пропаганда не демократичних політичних режимів вигороджує перераховані злочини.

Показовою є роль пропаганди у поширенні нацистської ідеології. Напередодні Великої депресії в Німеччині в 1929-1930 р. нацистська партія не мала значного впливу на політику. Організація була настільки малочисельною, що на виборах до Рейхстагу 1928 р. здобула лише 2,6% голосів. Політика «Великої коаліції», що була при владі під час кризи не була достатньо ефективною. Невдоволення звичайних німців владою зростало оскільки безробітними стали мільйони людей, які шукали пояснення кризи.

Нацисти на чолі з А. Гітлером вміло зіграли на реваншистських настроях натовпу. Нацистські пропагандисти обіцяли вивести Німеччину з депресії, відродити традиційні культурні цінності, змінити умови Версальського договору, запобігти загрозі комунізму та повернути роботу народові. Маніпулюючи інформацією вони вдало спрямовували гнів населення проти євреїв, марксистів та «листопадових злочинців», яких звинувачували у всіх невдачах. Їх промови були направлені на різні аудиторії залежно від потреб, звертаючись до бізнесменів вони менше згадували антисемітизм проте обіцяли повернути колонії та побороти комуністів, солдатам і ветеранам – посилити армію та повернути території, фермерам – підняти ціну на їх продукцію, пенсіонерам – стабільність виплат та спроможність купівлі товарів на ці виплати тощо. [24]

Нацистська верхівка зазначала, що «завдання пропаганди полягає не в об'єктивному дослідженні правди, оскільки це може служити інтересам ворога, і не в тому, щоби показувати її масам з науковою неупередженістю; її завдання служити нашій власній праворті, завжди й неодмінно». Це правило взяли на озброєння нацистські переговорники та пропагандисти.

Зокрема, на виборах у листопаді 1932 р., нацисти отримали 33,1% і стали найбільшою партію країни. Однак, для них потенційною загрозою залишалися комуністи, які також мали підтримку серед частини населення та підвищили свій результат на виборах до 16,9%. Нацисти доклали значних зусиль, щоб переконати політичну верхівка, наближену до президента Гінденбурґа, що націонал-соціалістична партія єдиний шлях уникнути приходу комуністів до влади і запобігти політичному хаосу. [31] Як наслідок, 30 січня 1933 р. президент Гінденбурґ призначив А. Гітлера канцлером Німеччини. Гітлер здобув посаду не завдяки перемозі на виборах, а через сумнівну угоду серед консервативних німецьких політичних еліт, які вже втратили довіру до парламентської системи. Єдиної надією щодо вирішення цього питання для них було скористатися популярністю Гітлера для відновлення консервативного авторитарного ладу, можливо, навіть монархії. Проте наступні роки показали, що нацисти переграли ці консервативні сили і встановили радикальну диктатуру, де повна влада належала Гітлеру. [31]

У тому ж 1933 р., Гітлер утворив міністерство народної просвіти і пропаганди, яке очолював Й. Ґеббельс. Це було перше й останнє міністерство пропаганди в світі. Зусилля установи спрямовувалися на поширення нацистської ідеології через мистецтво, музику, театр, фільми, книги, радіо, освітні матеріали і пресу та всі інші методи. Й. Ґеббельс наголошував, що основне завдання міністерства він вбачав в понятті – «ментальна мобілізація». Ґеббельс вважав, що усі засоби пропаганди прийнятні, якщо вони допомагають оволодіти масами. Зокрема, міністр особисто вигадав кілька правил пропаганди, а саме поєднувати «білу», правдиву інформацію з «сірою» – напівправдою, та «чорною» – брехнею. При цьому, чим масштабніша брехня, тим легше у неї повірять, повчав міністр. Інноваційність нацистської пропаганди була в тому, що вони максимально використовували передові технології, а саме – кіно, гучномовці чи плакати. [22]

Нацистська пропаганда мала кілька цільових аудиторій. Гітлер і його прихильники нагадували німцям про необхідність боротьби проти закордонних ворогів і підривної діяльності євреїв. Пропагандистські кампанії передували впровадженню антиєврейського законодавства, створюючи атмосферу підтримки насильства проти єврейського населення. Вони спонукали до пасивності і лояльності щодо майбутніх антисемітських заходів, переконуючи, що нацистський уряд запроваджує «порядок». Також пропаганда спрямовувалась на етнічних німців у країнах, які мали колишні німецькі території, які Німеччина втратила після Першої світової війни. Метою була політична лояльність та розповсюдження расової свідомості серед цих громадян. Пропаганда також намагалася переконати іноземні уряди, зокрема великі європейські держави, що вимоги концесій та анексій з боку нацистської Німеччини були

законні та справедливі.

Вагомим для підвищення ефективності пропаганди було використання нових технологій. Зокрема, з станції Berlin-Witzleben почалося перше в світі регулярне телевізійне мовлення. Керівник Імперського мовлення О. Хадамовски в прямому ефірі доповідав, що «…настала година, коли ми готові донести ваш образ, мій фюрер, до всіх німецьких сердець завдяки націонал-соціалістичному телебаченню.»[48] На Олімпіаді 1936 р. нацисти розкрили весь потенціал телебачення, як засобу впливу на населення. Під час організації Олімпіади в Берліні у 1932 р., нацисти майстерно обманули світову громадськість та Олімпійський комітет. Комітет направив комісію в фашистський Берлін. Їй нацисти продемонстрували готовність до чесної конкуренції та Всесвітнього форуму миру. Під час підготовки до Олімпіади в Берліні були прийняті секретні заходи, зрозумівши престижне і пропагандистське значення події. Заборонялось тимчасово розбивати вітрини в єврейських крамницях, ромів таємно виселяли до спеціальних таборів, а ув'язнених забороняли виводити на роботу поблизу доріг і автобанів. ЗМІ отримали наказ мовчати про непорозуміння нацистів і не підкреслювати жодну дискримінацію. Олімпіаду 1936 р. відкривав сам А. Гітлер, її вперше транслювали по телебаченню. Двадцять п'ять телевізійних залів були створені в районі Великого Берліна, що дозволило місцевим жителям стежити за видовищем безкоштовно. [55]

Кінематограф також відігравав важливу роль у поширенні основних наративів нацистської ідеології. Нацистські фільми демонізували євреїв, зображуючи їх як «недолюдей», які загрожують арійському суспільству, таким чином обґрунтовуючи насильство проти них. Деякі фільми прославляли Гітлера та націонал-соціалістичний рух, підсилюючи національну гордість. Наприклад, фільми «Вічний єврей» та «Тріумф волі» сприяли пропаганді нацистського режиму. Фільм «Олімпія» розповідав про Берлінські Олімпійські ігри 1936 р. та використовувався для пропаганди успіхів нацистського режиму. [24]

Однак, не лише нацисти використовували кінематограф у пропагандистських цілях. Подібним чином діяли й більшовики. У листі, датованому 22 березня 1934 р., С. Ейзенштейн звертався до міністра пропаганди нацистської Німеччини, Й. Геббельса. Він зауважував, що хоч і не був передплатником німецької преси, але все одно дізнався про виступ Геббельса перед кінематографістами Берліна. Геббельс відзначив фільм Ейзенштейна «Броненосець «Потьомкін» та висловив захоплення цим твором. З цим листом Ейзенштейн, ймовірно, виражає своє здивування тим, що міністр пропаганди нацистського режиму проявляє зацікавленість і вдячність його творчості, незважаючи на ідеологічні відмінності. Він може вважати цю підтримку несподіваною, враховуючи політичний контекст того часу та протиріччя між ідеологіями нацистської Німеччини та СРСР. Проте, ці протиріччя скоро зміниться на «дружбу» щоправда не тривалу.

У військовій пропаганді Німеччини виділяють три напрями пропаганди: спрямовану на населення, поширену серед військових та спрямовану на формування іміджу Гітлера. Вплив «міфу Гітлера» на національний психологічний стан німецького населення був дуже значним протягом всієї війни, демонструючи успішність пропаганди. [47]

Нацистська пропаганда отримала нові завдання після нападу Німеччини на територію СРСР. Докладалися всі засоби, щоб створити образ загрози, довести вигадані зв'язки радянського комунізму з єврейством. Цивільне німецьке населення, солдатів, працівників поліції та місцевих колаборантів переконували в необхідності боротися до кінця, зображаючи Німеччину як захисницю "західної" культури. Нові виклики постали перед нацистами після поразки німецьких сил під Сталінградом у лютому 1943 р. Потрібно було мобілізувати всіх німецьких громадян та навіть тих, хто не підтримував нацизм, боротися за інтереси Третього Райху до кінця.

У роки Другої світової війни нацистська пропаганда виправдовувала злочини проти євреїв. Газети в Німеччині, зокрема Der Stürmer, продовжували публікували антисемітські карикатури, щоб підкреслити загрозу, яку євреї становили для німецької держави. Режим націонал-соціалістів прагнув здобути підтримку або згоду цивільних та військових на політику щодо виселення євреїв з німецьких земель назавжди.

Під час Голокосту, посадовці СС у таборах смерті змушували жертв здійснювати обман, щоб забезпечити ефективність депортації євреїв з Німеччини та окупованих країн Європи. В'язні висилали листівки додому, стверджуючи, що мають хороші умови життя, коли більша частина з них була приречена на смерть у газовій камері. Таким чином, керівництво таборів маніпулювало інформацією, щоб прикривати злочини та масові вбивства, які сталися в таборах смерті. [24]

Зокрема, у червні 1944 р. представникам від Міжнародного Червоного Хреста надали дозвіл інспектувати концентраційний табір-

гетто «Терезієнштат» у Протекторат Богемії та Моравії. Цей табір був створений СС і поліцією ще в 1941 році для поширення пропаганди всередині Німецькому Райху. Він слугував поясненням для німців щодо депортації євреїв на примусові «роботи» або «на схід». Перед візитом представників Червоного Хреста, табір було підготовлено для враження благополучного стану «мешканців», було навіть знято фільм в якому було показано гарне ставлення до «мешканців». Однак, після інспекції, більшість в'язнів було депортовано до табору смерті «Аушвіц-Біркенау». [24]

Нацистському режиму вдалося майстерно використовувати пропаганду з метою мобілізації населення та виправдання виконавців масових вбивств, які включали євреїв. Пропаганда також використовувалася для створення підґрунтя, яке мало отримати згоди великої кількості людей на переслідування та масові вбивства інших жертв на підставі расової приналежності.

На питання наскільки ефективним була ця пропаганда, напевно найкращою відповіддю буде результат опитувань громадської думки, проведені в перші післявоєнні роки. У жовтні 1946 р. після закінчення Нюрнберзького трибуналу, тільки 6% німців визнали, що трибунал їм здався «несправедливим», але вже через 4 роки, з цією думкою погоджувався кожен третій. Здивуватися можна було б, якщо б навіть упродовж 1945–1949 рр., більша частина громадян Німеччини не вважали, що «нацизм був хорошою ідеєю з поганим втіленням».

У листопаді 1946 р., опитування в американській зоні показало, що 37% німців вважали, що «винищення євреїв, поляків та інших не-арійців було необхідним для безпеки німців заходом». Теж саме опитування, кожен третій німець погодився з тезою, що «євреї не повинні мати такі самі права, як представники арійської раси». Після 20 р. авторитарної пропаганди такі тези не виглядають дивними для мешканців. У 1952 році, навіть через шість р. в опитуванні 37% західних німців вважали, що Німеччині краще було б без євреїв на її території. Згідно з опитуванням того ж самого 1952 р. – 25% західних німців були «хорошої думки» про Гітлера. [42, с. 101]

Радянська влада також використовувала пропаганду для приховування злочинів не демократичного режиму. Подібно до нацистів, більшовики поділили суспільство на «своїх» і «чужих». На державному рівні влада СРСР застосовувала пропаганду для розповсюдження комуністичної ідеології, контролю суспільства та втілення своїх цілей. Пропаганда діяла через ЗМІ (пресу, радіо), культурні заклади, мистецтво, літературу та державні заходи, що насильно впроваджувалися в Україні. Водночас національні звичаї і традиції пригнічувалися. Органи влади виконували агітаційну, інформаційну та виховну роботу. Сьогодні схожу діяльність називають «промивання мізків», «зомбуванням» або «цілеспрямованою дезінформацією».

Будь-яка інформація в СРСР напередодні публічного оприлюднення перевірялася спеціальними організаціями. Система цензури була створена перед остаточним юридичним закріпленням формування СРСР. 6 червня 1922 р. декретом Раднаркому РСФСР було засновано Головне управління у справах літератури та видавництв (Головліт – орган, що керував цензурою в СРСР). СРСР було офіційно створено 30 грудня цього ж р. Головліт РСФСР спочатку намагалося створити відділення в УСРР, але для збереження вигляду незалежності було створено Центральне управління у справах друку 29 серпня 1922 р. Це управління пізніше перейменували в УкрГоловліт у 1925 р., але виконувало ті ж функції, що і Головліт. У 1940 р. на Головліті працювали 168 цензорів, 440 районних уповноважених та 352 нештатних працівників. За той час через руки цензорів пройшло приблизно 2144 книги. За десять р. ці показники виросли швидко. 1950 р., Головліт разом з філіями, перевірив 20 400 книг , а штат мав 940 цензорів (238 штатних і 702 нештатних). Того ж р. цензори також охопили 1068 типографій, 47 273 бібліотек, 3430 книгарень, 128 музеїв і 928 виставок.

Головліт не припинив своє існування навіть після розпаду СРСР. У 1993 р. ця організація, яка тоді вже називалася Головним управлінням по охороні державних таємниць, продовжувала діяти. Однак лише 18 листопада 1994 р. вона була ліквідована. Л. Солодовник, який керував цією установою з 1978 по 1992 р., переїхав до Криму. Згідно з інформацією зазначеною в російській «Вікіпедії», «в березні 2014 р. проголосував за приєднання Криму до Російської Федерації», а потім помер у наступному місяці. [15]

Радянська система використовувала ЗМІ для поширення антирелігійної кампанії. Також для виправдання репресій в ЗМІ створювався образ ворога. Зокрема, щодо українців вживалися терміни «буржуазний націоналіст», «петлюрівець». Розшарування суспільства на «ми» та «вони», дегуманізація та ненависть створювали підґрунтя для масових репресій й геноциду. [33]

Показовим є застосування радянською владою пропаганди для приховання причин, масштабу та наслідків Голодомору 1932-1933 рр. Більшовики доклали значних зусиль, щоб спростувати свідчення іноземних журналістів, які намагалися донести світу правду про геноцид українців. Зокрема, у 1933 році британський журналіст Ґарет Джонс здійснив поїздку до СРСР. Виступаючи як представник британського уряду, він отримав безкоштовну візу. Однак, покидати межі Москви журналіст не міг і повинен був писати про те, що розповідали представники влади. Наполегливістю чи дивом англійцю вдалося дістатися до Харкова, де він мав «подивився на заводи». Чоловік придбав квиток до міста, але вийшов на половині дороги з потяга і продовжив мандрівку Харківщиною пішки, разом з селянами, які боролися за виживання від голоду. Він записував розповіді селян у свій блокнот, фіксуючи все, що бачив і чув. Незабаром його впіймали представники ОДПУ та вивели до міста. Пізніше журналіста практично депортували з СРСР. [40].

«Голод практично скрізь. І мільйони вмирають від нього. Я бродив кілька днів Україною, і там не було хліба, у дітей боліли животи, всі коні та корови поздихали, й люди також вмирали з голоду. Терор набув нечуваних масштабів», – писав Ґарет Джонс у листі до батьків після повернення з СРСР.

29 березня 1933 р. Г. Джонс провів прес-конференцію в Берліні, де вперше публічно розповів про страшний голод в Україні. Ця інформація була розповсюджена провідними світовими виданнями, зокрема New York Evening Post та The Manchester Guardian. [8, с. 220]

«Я відвідав безліч сіл і дванадцять колгоспів. По всюди звучав плач: «Немає хліба. Ми гинемо!». «Передайте до Англії, що ми гинемо від голоду», – констатував він в одній зі своїх статей. [8, с. 220]

8 травня 1933 р. у The Manchester Guardian йдеться: «У кожному селі мені повідомляли однакову історію – багато людей помирають від голоду, четверта-п'ята частина худоби загинула. Одна фраза звучала монотонно в моїй голові: «Всі ми опухлі від голоду», і слово «голод» залишилося в моєму спогаді з кожної розмови. Ніколи не забуду опухлі животи дітей у хатах, де мені довелося ночувати». [8, с. 222] [40]

Після публікацій Джонса почався широкий розголос, що змусив радянське керівництво здійснити інформаційну контркампанію в західних ЗМІ. Костянтин Уманський, голова радянського управління преси і цензури, зібрав іноземних кореспондентів, які симпатизували комунізму, і виробив стратегію спростування свідчень Джонса. В цьому зусиллі брав участь Волтер Дюранті, прихильник СРСР, що отримав Пулітцерівську премію за свої репортажі з СРСР в 1932 р. Дюранті намагався переконати, що свідчення Джонса є «напівправдою». Незважаючи на це, репортажі англійського журналіста викликали широкий відгук громадськості. Після ознайомлення української діаспори з репортажами Джонса, вона звернулася до Міністра закордонних справ Великобританії та католицького кардинала Ініцера з проханням допомогти голодуючій Україні та застосувати санкції проти СРСР. Однак мовчання було відповідю. «Росіяни голодують, але з голоду не вмирають», – Волтер Дюранті. [40]

У своєму листі відповіді до Дюранті та Фішера, Джонс перераховує джерела, до яких він відносить консулів, дипломатів, журналістів, експертів та свідків, і критикує іноземних кореспондентів у Москві, яких «цензура перетворила на майстрів евфемізмів та замовчувань». Вони ввічливо називають голод «нестачею продовольства», а смерть від голоду замінюють на «смертність через хвороби, спричинені недоїданням». На закінчення він захоплюється вмінням радянського Міністерства закордонних справ приховувати справжню ситуацію в СРСР. «Москва – це не Росія», підкреслює він. «Люди, яких ми там бачимо, добре харчуються та майстерно маскують реальний стан решти країни». [40]

12 серпня 1935 р. за один день до свого 30-річчя, Ґарет Джонс загинув в Маньчжурії в результаті таємничих подій. 16 серпня лондонська газета Evening News повідомила, що тіло Ґарета було знайдено китайськими солдатами із трьома кульовими пораненнями: двома у спині та однією в голову. Згідно з версією британської розвідки, до цього вбивства доклав зусиль більшовицький Інтернаціонал. [28, 40]

Для того, щоб спростувати всі звинувачення, щодо голоду в Україні радянські спецслужби влаштовували справжні «вистави» для західних політиків. 27 серпня 1933 р. французький державний діяч Едуар Ерріо відвідав Київ у рамках офіційного візиту. Ерріо очолював Радикальну партію Франції і був прем'єр-міністром цієї країни. Він приїхав до Києва з важливою місією та був об'єктом уваги радянських дипломатів. Під час приїзду Ерріо до Радянського Союзу почали активно уникати німецьких і польських дипломатів, щоб уникнути можливих некоректних висло-

лювань про голод. Перед його прибуттям Київ був мобілізований: населенню наказали прибрати і налагодити вигляд міста. Вікна магазинів, які були порожні весь рік, раптом наповнилися продуктами – але це була лише виставка для очей іноземця. Міліція у нових формах врегулювала збуджені натовпи. Ті, хто проживав або працював вздовж маршруту Ерріо, мусили пройти генеральну репетицію візиту, показати свою підготовку та знання, як стояти і як вдягнутися. Ерріо був проведений по Хрещатику – головній вулиці Києва, де вже заздалегідь зібрали автомобілі з партійними активістами за кермом. Це мало створити враження про енергійне та заможне місто. Проходячи повз жінку на вулиці, вона промовила, що «може цей буржуй розповість світу, що тут дійсно відбувається». Її розчарування було неминучим. Ерріо був вражений тим, як Радянському Союзу вдалося поєднати «соціалістичний дух» і «українські національні почуття». У Харкові, Ерріо відвідав дитячу комуну імені Фелікса Дзержинського, але ця подорож не відображала справжню ситуацію, де діти продовжували помирати від голоду. На показ вибирали дітей з найсильніших та найздоровіших. Ерріо не помітив фальшивості цієї обстановки і вірив у зусилля Радянського Союзу з покращення благополуччя дітей. Висловивши захват від побаченого, Ерріо вирушив до Москви, де його чекали розкішні апартаменти та розкішне харчування. [41, с. 69]

До сьогодні в науковій спільноті точаться дискусії, щодо кількості жертв Голодомору 1932-33 рр. Дослідники обчислюють кількість жертв різними цифрами від 4 до 10 млн. осіб в Україні та за її межами, у таких регіонах, що історично були заселені українцями (Кубань, Північний Кавказ, Нижнє Поволжя та Казахстан). [11] Незважаючи на очевидні докази, станом на 2024 р. рашистська пропаганда продовжує заперечувати геноцид 1932-1933 рр. щодо українців.

Друга Світова війна на певний час об'єднала зусилля зазначених тоталітарних режимів, щодо виправдання агресії проти Польщі. Поділ Польщі сталінського СРСР разом з нацистською Німеччиною був названий «Визвольним походом Червоної армії». З перших днів вересня 1939 р. в СРСР відбулася прихована мобілізація, замаскована як «Великі навчальні збори». Війська таємно зосереджувалось навколо кордонів. 14 вересня радянське керівництво повідомило Німеччину про готовність Червоної армії до військових дій, і наступного дня отримало вітальну телеграму з Берліна. Вторгнення розпочалося 17 вересня 1939 р. зі складом понад 600 тисяч військових, 4700 танків і 3300 літаків. Спільна діяльність Вермахту та Червоної армії координувалася в умовах військових дій. Агресори обмінювалися інформацією та спільно планували операції, включаючи руйнування польських з'єднань на різних фронтах. 22 вересня 1939 р. відбувся спільний військовий парад Вермахту та Червоної армії у Бресті. Варшава впала 28 вересня, завершивши поділ території Польщі між СРСР і Німеччиною, який був оформлений договором про дружбу і кордон. [34]

Після початку німецько-радянської війни, радянська влада доклала значних зусиль, щоб стерти з пам'яті громадян докази співпраці нацистів та більшовиків. Обидва тоталітарні режими перекладали відповідальність за здійснені злочини. Показовим у даному відношенні є висвітлення радянською владою Катинської трагедії. Протягом десятиліть СРСР замовчував масові розстріли польських військовополонених радянськими спецслужбами в Катині, Харкові, Биківні, Твері та інших місцях, що сталися навесні 1940 р. Згідно з «офіційною» версією СРСР вбивства вчинили нацисти в 1941 р., а не радянська влада. Проте, насправді КГБ СРСР мав інші документи, які чітко свідчили про участь радянських спецслужб у розстрілах польських військових. КГБ у своїх документах описував плани «ліквідації спец. об'єкта», включаючи створення слідчого ізолятора з 21 агентом. Для цього були виділені чотири автомобілі, включаючи «ГАЗ-69», самоскид, автоцистерну та вантажівку з буровою установкою, а також 13 т. їдкого натрію. За даними КГБ, в 112 могилах було покладено тіла близько 13 тисяч розстріляних. Ліквідацію «спец об'єкта» маскували під будівництво навчального закладу КГБ. План полягав у використанні техніки для доступу до місць поховань, обробки кісток хімікатами, заливання водою та очікування. Усупереч офіційній версії, було встановлено, що близько 13 тисяч осіб було розстріляно навесні 1940 р.. Згідно з документами КГБ СРСР, радянські спецслужби вчинили ці розстріли, а не нацисти. Змова та фальсифікація доказів були загальною практикою радянського режиму. Усі ці міфи та підробки спрямовані на уникнення відповідальності та викривлення історії. Такі підходи служили інтересам радянської влади та пропаганди, що довело до спотворення подій та забуття справжньої історії. [6, с. 4]

У сучасній росії пропагандистська машина працює подібним чином до радянської та нацистської. Історичні факти фабрикуються та

спотворюються, постаючи для громадськості у потрібному для влади контексті. Наприклад, позиція росії щодо зазначеної Катинської трагедії не змінилася повною мірою. У 2010 р. на офіційному рівні росія взяла відповідальність за розстріли польських військовополонених здійснені радянськими спецслужбами. Незважаючи на це пов'язані з Кремлем «експерти» та медіа-діячі поширюють серед громадськості наративи, що звинувачення на адресу росіян є несправедливими. Маніпулювання свідомістю населення завдяки розповсюдженню чуток є класичним методом пропаганди.

Аналізуючи інформаційну політику путінського режиму можемо навести безліч прикладів підміни історичних подій. Зокрема, Українську революцію 1917 р. російські науковці спочатку називали «Громадянська війна в Україні», а потім спробували видати за «Громадянську російсько-українську війну на Донбасі» 1917 р., анексія Криму у 2014 р. була названа «Спецоперація по поверненню Криму в состав росії». Повномасштабне вторгнення росії в Україну в 2022 р. в російських ЗМІ просторі фігурує як «Спеціальна військова операція по захисту ЛНР та ДНР». Слово війна зараз в росії заборонено використовувати і тут вже ми бачимо знайому цензуру, проте зараз за використання заборонених слів загрожує позбавлення волі, навіть якщо це звичайний допис в соцмережі. Свідомість росіян наповнена традиційними кліше російської/радянської пропаганди про, що свідчать написи рашистів в зруйнованих українських школах. Виправдовуючи свої злочини належністю до «великої російської культури», російські військові розписують стіни українських навчальних закладів словами про «хороших росіян», «можем повторить», «один народ» та ін.

Рашистські пропагандисти виправдовують цинічні злочини здійснені росіянами. 8 липня 2024 р. російські війська завдали ракетного удару по Національній дитячій спеціалізованій лікарні «Охмадит» у Києві. Коментуючи удар по «Охматдиту» в ООН російський постпред стверджував, що в медзаклад нібито потрапила українська ракета, Водночас Лавров визнав – що це була російська ракета, яку, мовляв, збили за допомогою систем ППО.

Згодом на пресконференції у штаб-квартирі ООН 17 липня цілковито росіяни спростували свою попередню позицію: «Ось нещодавно, коли ми завдавали ударів по військовій і пов'язаній з військовим блоком енергетичній інфраструктурі, одна з цих ракет була збита українською протиповітряною системою…. Й уламки цієї ракети впали на дитячий госпіталь у Києві «Охматдит». Прикро, але подібних фактів за період російсько-української війни можна нарахувати значну кількість. Російська пропаганда закликає не лише воювати безпосередньо на полі бою, а й знищувати цивільне населення, медичні заклади в тому числі пологові будинки, пам'ятки культури та архітектури, книги та ін.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Таким чином, у не демократичних політичних режимах пропаганда є одним із дієвих видів зброї. Значення пропаганди в комунікації між політичною владою та суспільством особливо зростає у періоди соціальних потрясінь, зокрема в умовах війни. У нацистській Німеччині, СРСР та сучасній росії важливою складовою пропаганди, яка забезпечує її ефективність є маніпуляція інформацією. Пропагандистські наративи замінюють норми загальнолюдської моралі і виправдовують найжорстокіші злочини влади. Одним із завдань пропагандистів є дезорієнтація людини у власній системі цінностей, викривлення уявлень про добро та зло, демонізація та дегуманізація ворога. Впливаючи в першу чергу на емоції громадян, політична влада вигороджує військову агресію, геноциди, репресії проти опонентів та інші злочини. У сучасному світі форми поширення пропаганди дещо змінилися, але не її суть. Тому в умовах російсько-української війни важливим є розвиток у громадян навичок критичного мислення та роботи з інформацією.

Література:

1.А що якби наступником Єльцина став не Путін, а Борис Нємцов. Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/yakby-nastupnykom-yeltsyna-stav-nyemtsov/31127848.html

2.В СРСР із пропаганди за два роки до 22 червня 1941 року викинули все антифашистське. Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/druha-svitova-viyna-stalin-hitler-propahanda-srsr/31284254.html

3.Волтер Дюранті – журналіст, який став «символом» замовчування Голодомору Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/972983.html

4.Від Москви до Мілана – як виникла мода на тоталітаризм. Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29851639.html

5.Вісім методів пропаганди: як люди перетворюються на зомбі. «Закон і Бізнес». URL: https://zib.com.ua/ua/151037.htm

6.В'ятрович В. М. «Війна і міф. Невідома Друга світова»/ Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга», 2016. 272 с.

7.В'ятрович В. М. Наша століття. Короткі нариси про довгу війну / В'ятрович В. М. – Харків: Вид-во "Ранок", 2023. 256 с.

8.Гарет Джонс Ціна Правди / Видавництво «Жнець», 2019. 448 с.

9.Голод 1921-1923 років не приховувався більшовицькою владою. Суспільне Новини. URL: https://suspilne.media/151474-golod-1921-1923-rokiv-ne-prihovuvavsa-bilsovickou-vladou-istoriki-pro-persij-golodomor/

10. Голод в Україні 1921-1923 років: хроніка. Суспільне Новини. URL: https://suspilne.media/51507-golod-v-ukraini-1921-1923-rokiv-hronika/

11. Голодомор в Україні 1932-1933 років. Посольство України в Республіці Австрія. URL: https://austria.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/golodomor-v-ukrayini-1932-1933-rokiv

12. Ґарет Джонс: Усюди було чути крики – «У нас нема хліба. Ми вмираємо». «Історична правда». URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/11/26/158549/

13. Дамба Каховської ГЕС в Україні: поради, як писати про катастрофу. Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/nova-kakhovka-damba-ukrayina-rf-viyna-zatoplennya-kherson-nastup-evakuatsiya-tsyvilni-tvaryny/32450551.html

14. Догнати, перегнати і ще раз догнати: цензура радянської України. «Обираєш Ти!». URL: https://uchoose.uacrisis.org/dognaty-peregnaty-i-shhe-raz-dognaty-tsenzura-radyanskoyi-ukrayiny/

15. Залишилося тільки застрелитися в бункері: як путін йде слідами Гітлера. «Слово і Діло». URL: https://www.slovoidilo.ua/2023/01/13/infografika/svit/zalyshylosya-tilky-zastrelytysya-bunkeri-yak-putin-jde-slidamy-hitlera

16. Заперечував Голодомор. Як українці майже 30 років намагаються анулювати Пулітцерівську премію Дюранті. Громадське Телебачення. URL: https://hromadske.ua/suspilstvo/228821-v-instytuti-patona-zaiavyly-shcho-tryzub-na-batkivshchyni-materi-pryvaryly-bez-konsultatsiy-iz-nymy-u-muzeyi-vidpovily

17. Історія Голодомору. Музей Голодомору. URL: https://holodomormuseum.org.ua/istoriia-holodomoru/

18. Козьменко А., Лебідь В., Крапивін Є., Войнова Н., Сапожнікова О. Міжнародні злочини в україні: огляд національного розслідування та судової практики / Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2023. 130 с. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/International_crim_ukr_A4-DLYA-ONLAYN-PUBLIKATSIYI-3.pdf

19. Конфлікт із більшовиками був неминучим. Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28946450.html

20. Кудряченко А. «Федеративна Республіка Німеччина: засади демократичного сходження»/ Київ: «Видавництво «Фенікс»», 2020. 656 с.

21. Культурна зброя: як нацистська Німеччина і сталінський СРСР скріплювали дружбу операми і кінофільмами. Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/druzhba-natsystiv-i-komunistiv-u-kulturi/30329987.html

22. Методи Геббельса: за що Путін вихваляє кривавого нацистського пропагандиста. «5 канал». URL: https://www.5.ua/suspilstvo/metody-hebbelsa-za-shcho-putin-vykhvaliaie-kryvavoho-natsystskoho-propahandysta-223021.html

23. Можемо повторити: як радянські солдати по-звірячому і безкарно ґвалтували німецьких жінок. ТСН.ua. URL: https://tsn.ua/lady/news/obschestvo/mozhemo-povtoriti-yak-radyanski-soldati-po-zviryachomu-i-bezkarno-gvaltuvali-nimeckih-zhinok-2031973.html

24. Нацистська пропаганда. Енциклопедія голокосту. URL: https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/nazi-propaganda

25. Нова історія від Путіна: яку перемогу та території відібрали у Росії 1917 року і як було насправді. Фокус. URL: https://focus.ua/uk/world/574813-nova-istoriya-vid-putina-yaku-peremogu-ta-teritoriji-vidibrali-u-rosiji-i-yak-bulo-naspravdi

26. Німецькі гроші в російській революції. Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/974740.html

27. Перемога над нацизмом чи фашизмом: чому Росія роками підміняє поняття. Факти ICTV. URL: https://fakty.com.ua/ua/videos/peremoga-nad-natsyzmom-chy-fashyzmom-chomu-rosiya-rokamy-pidminyaye-ponyattya/

28. Першим розповів про Голодомор в Україні. Історія журналіста Ґарета Джонса. Суспільне Новини. URL: https://suspilne.media/sport/806159-zirki-zijslisa-emocii-irini-gerasenko-pisla-debutnoi-bronzi-olimpijskih-igor-zi-stribkiv-u-visotu/

29. Питання життя і смерті – зібрати хліб з України. Український інститут національної пам'яті. URL: https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/pytannya-zhyttya-i-smerti-zibraty-hlib-z-ukrayiny-uinp-prezentuvav-istorychnyy-rolyk-do-100-richchya-masovogo-golodu-1921-23-rokiv

30. Повість про двох журналістів: Джеймс Мейс про Дюранті та Джонса. Музей Голодомору. URL: https://holodomormuseum.org.ua/news/povist-pro-dvokh-zhurnalistiv-dzhejms-mejs-pro-diuranti-ta-dzhonsa/

31. Прихід нацистів до влади. Енциклопедія голокосту. URL: https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/the-nazi-rise-to-power
32. Пропаганда в СРСР під час сталінської диктатури та фейки сучасного інформаційного простору. Астудія. URL: https://slovopys.kubg.edu.ua/propahanda-v-srsr-pid-chas-stalinskoi-dyktatury-ta-feiky-suchasnoho-informatsiinoho-prostoru/
33. Радянська пропаганда. Музей Голодомору. URL: https://holodomormuseum.org.ua/radianska-propahanda/
34. Радянський Союз вступив у Другу світову війну. Український інститут національної пам'яті. URL: https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/veresen/17/1939-radyanskyy-soyuz-vstupyv-u-drugu-svitovu-viynu
35. Російсько-радянська пропаганда: як «куркулі» і «петлюрівці» стали «хунтою» і «фашистами». Texty.org.ua. URL: https://texty.org.ua/articles/60284/Rosijskoradanska_propaganda_jak_kurkuli_i_petlurivci_staly-60284/
36. Російсько-українська війна: історичний контекст. Український інститут національної пам'яті. URL: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst
37. Санья Ромайке «Правосуддя перехідного періоду в Німеччині після 1945 та 1990 років», 2016. 71 с.
38. Століття Лютневої революції – відповіді на 5 ключових запитань. Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/february-revolution-explainer/28343599.html
39. Сто років, як вирішили створити СРСР: «опонентом Сталіна була українська сторона». Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/sotnya-rokiv-yak-vyrishyly-stvoryty-srsr-oponentom-stalina-bula-ukrayins%CA%B9ka-storona/32197126.html
40. Там не просто голод – там війна. «5 канал». URL: https://www.5.ua/svit/tam-ne-prosto-holod-tam-viina-iak-garet-dzhons-u-1933-mu-dovodyv-svitovi-shcho-stalin-ubyvaie-ukraintsiv-240339.html
41. Тимоті Снайдер Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталіним / Видавництво «Laurus», 2018. 492 с.
42. Тоні Джадт «Після війни. Історія Європи від 1945 року»/ Київ: «Наш формат», 2020. 928 с.
43. Тоталітаризм як традиція: російський випадок. Інститут програмних систем НАН України. URL: https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9270
44. Трегуб О. Політологія, Соціологія, Філософія. Випуск 14, 2010. 7.с
45. У Європі були два тоталітарні режими, а не один – польський політолог. Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/2134882.html
46. У Кремлі тоді жертв не рахували – історик Станіслав Кульчицький про Голодомор 1932-1933 років. Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/istoryk-stanislav-kulchyts%CA%B9kyy-pro-holodomor-1932-1933-rokiv/32153535.html
47. Феномен нацистської пропаганди. «Главком». URL: https://glavcom.ua/columns/ge_pocheptsov/130845-fenomen-natsistskoji-propagandi.html
48. Формула успішного телебачення від Геббельса: 75% – розважайлівка, 25% – пропаганда. «Історична правда». URL: https://www.istpravda.com.ua/digest/4cf3bbe01eab8/
49. Хрестові походи: хто і навіщо організовував криваві мандрівки світом. 24 Канал. URL: https://24tv.ua/hrestovi-pohodi-hto-navishho-organizovuvav-krivavi-mandrivki_n1434487
50. Хтотакі«бандерівці»ічомуїхтакбоїтьсяРосія.GenevaSolutions.news.URL:https://genevasolutions.news/ukraine-stories/%D1%85%D1%82%D0%BE-%D1%82%D0%B0%D0%BA%D1%96-%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B2%D1%86%D1%96-%D1%96-%D1%87%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D1%96%D1%85-%D1%82%D0%B0%D0%BA-%D0%B1%D0%BE%D1%96%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F-%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%8F
51. Чому депортація маріупольців – це повторення історії. Український інститут національної пам'яті. URL: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/chomu-deportaciya-mariupolciv-ce-povtorennya-istoriyi
52. Чому російський фашизм називали «нашизмом» і до чого тут Невзоров. Укрінформ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3642447-comu-rosijskij-fasizm-nazivali-nasizmom-i-do-cogo-tut-nevzorov.html
53. Чому українці та росіяни історично – не «братні народи». Український інститут національної пам'яті. URL: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/chomu-ukrayinci-ta-rosiyany-istorychno-ne-bratni-narody-infografika
54. Як російська пропаганда «замітає сліди». Українська правда. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2023/07/2/7409513/
55. Olympic Games Berlin 1936. Olympics. URL: https://olympics.com/en/olympic-games/berlin-1936
56. Time's Person of the Year, 1927-Present. Opendatasoft. URL: https://public.opendatasoft.com/explore/dataset/times-person-of-the-year/table/?sort=year
57. Times Should Lose Pulitzer From 30's, Consultant Says. The New York Times. URL: https://www.nytimes.com/2003/10/23/us/times-should-lose-pulitzer-from-30-s-consultant-says.html

УДК 32:316.46]:94(477)-057.3413ел
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-3(75)-14

Ганна ТРУШЕВИЧ
доктор філософії з політології, доцент кафедри соціальної роботи, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, anya.trushevych@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3793-1074

ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА В. ЗЕЛЕНСЬКОГО: АНАЛІЗ СКЛАДОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ

У статті досліджено складові елементи феномену політичного лідерства Президента України Володимира Зеленського. Актуальність даного дослідження полягає в тому, що політичне лідерство особливо проявляється в кризові періоди певної країни чи регіону, що вимагає за собою вияв особистих якостей та вміння приймати відповідальні рішення, які можуть вплинути на хід історії певної нації. Дослідження політичного лідерства завжди є актуальним, адже змінюються не лише лідери на політичній арені, а й підходи, які вони використовують, елементи їх образів та, звісно, запити на них і сприйняття їх самими громадянами. Розглянуто поняття політичного лідерства з огляду різних аспектів та досліджень науковців.

Висвітлено результати рейтингів та аналіз їх зміни, починаючи від передвиборчої кампанії на президентських виборах 2019 року, закінчуючи станом рейтингів на травень 2024 року. Пояснено максимально великі рейтинги Володимира Зеленського в історії української політики. Обгрунтовано в чому ж полягає символізм образу політичного лідера Президента України та вплив на українське суспільство, його роль в історії.

Проаналізовано образ політичного лідерства Володимира Зеленського за елементами, які виділяє британський науковець Сіріл Норткот Паркінсон: уява, знання, жорсткість, рішучість, тяжіння і талант. Вказано на ті риси характеру, дії, вчинки та прийняті рішення, які пояснюють кожен з елементів. Розглянуто, які елементи мають підтвердження рисами, якими володіє президент від народження, які були здобуті досвідом і які проявились під час кризового періоду в Україні: російсько-української війни. Зроблено висновки в чому ж полягає саме феномен політичного лідерства Президента України Володимира Зеленського, як він змінювався та трансформувався.

Ключові слова: *політичне лідерство, Президент України, Володимир Зеленський, російсько-українська війна, образ, кризові періоди, вибори.*

Hanna Trushevych. THE PHENOMENON OF V. ZELENSKY'S POLITICAL LEADERSHIP: ANALYSIS OF THE CONSTITUENT ELEMENTS

The article examines the constituent elements of the phenomenon of political leadership of President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy. The relevance of this study lies in the fact that political leadership is especially manifested in times of crisis in a particular country or region, which requires the manifestation of personal qualities and the ability to make responsible decisions that can affect the course of the history of a particular nation. The study of political leadership is always relevant, since not only the leaders in the political arena change, but also the approaches they use, the elements of their images, and, of course, the demands for them and their perception by citizens themselves. The concept of political leadership is analyzed in terms of various aspects and research by scholars.

The results of the ratings and the analysis of their changes, starting from the election campaign for the 2019 presidential election and ending with the state of the ratings as of May 2024, are highlighted. The highest ratings of Volodymyr Zelenskyi in the history of Ukrainian politics are explained. The author substantiates the symbolism of the image of the political leader of the President of Ukraine and his influence on Ukrainian society, his role in history.

The author analyzes the image of Volodymyr Zelenskyy's political leadership by the elements identified by British scholar Cyril Northcote Parkinson: imagination, knowledge, rigor, determination, attraction, and talent. The author points out the character traits, actions, deeds and decisions that explain each of the elements. The author examines which elements are confirmed by the traits that the president possesses from birth, which were acquired through experience and which manifested themselves during the crisis period in Ukraine: the Russian-Ukrainian war. Conclusions are drawn as to what exactly the phenomenon of political leadership of President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy is, how it has changed and transformed.

Key words: *political leadership, President of Ukraine, Volodymyr Zelenskyy, Russian-Ukrainian war, image, crisis periods, elections.*

Постановка проблеми. Політичне лідерство є центральним поняттям для розуміння політичних процесів, а його визначення на стільки широке, що може трактуватись з різних аспектів. В даній статті ми зосередимось на лідері як особистості, в якій яскраво проявляються лідерські якості саме під час кризових періодів (економічних криз, катаклізмів, трагедій, війн).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Звертаючись до політичної енциклопедії, ситуаційні теорії лідерства (Е. Мемфорд, Є. Богардус, Дж. Шнайдер, А. Мерфі, Дж. Хемфілл, Л. Картер, М. Ніксон, П. Херсі,

© Трушевич Г., 2024

К. Бланшар) доводять, що необхідність того чи іншого лідера викликається часом, місцем та обставинами. Так, Є. Богардус вважає, що лідерство розвивається згідно з природою політичної групи і завданнями, які вона має вирішувати. Дж. Шнайдер з'ясував, що кількість видатних військових лідерів Великобританії була пропорційною кількості військових конфліктів. А. Мерфі зробив висновок, що лідерство — це не властивість індивіда, а випадковий фактор, коли для конкретної ситуації потрібен певний лідер та його відповідні дії. Дж. Хемфілл, автор концепції ситуаційних факторів лідерства, зазначає: 1) кожний ситуаційний контекст потребує від лідера прояву певного набору якостей; 2) лідерські якості, ефективні в одній ситуації, можуть бути нейтральними чи й непотрібними в інших ситуаціях [6, с.404].

Політичне лідерство в Україні: його роль, місце, становлення, розвиток та трансформації досліджували Ф. М. Рудич, А. Д. Пахарєв, Е. В. Щербенко, Т. В. Кравченко, Л. О. Кочубей, Н. В. Кононенко, Т. М. Ляшенко, В. В. Мачуський, Р. В. Балабан, С. Г. Брехаря, Г. І. Зеленько, І. П. Негулевський, Д.О. Бурковець.

Метою дослідження є провести аналіз складових елементів політичного лідерства Президента України В. Зеленського та виявити що ж є феноменом такого образу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передвиборча кампанія 2019 року між кандидатами в Президенти України Володимиром Зеленським та Петром Порошенком була об'єктом для спостереження не тільки вітчизняних працівників політичного цеху, а й для закордонних колег та всього світу. Актор, який ніколи не був в політиці, проти діючого президента та професійного політика з багаторічним стажем.

На президентських виборах В.Зеленський перемагає свого суперника і набирає 73.22% голосів. За результатами опитування Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), яке проводилось в травні 2024 року, можна прослідкувати динаміку зміни довіри українців до Президента 2019-2024 роках. «Після президентських і парламентських виборів 2019 року 80% українців довіряли В. Зеленському. Проте до лютого 2022 року рівень довіри поступово знизився до 37% (і напередодні вторгнення вже було більше тих, хто йому не довіряє) [10].

Важливо справедливо оцінювати і роль вольового лідерства у кризові періоди. З перших днів вторгнення Володимир Зеленський продемонстрував особисту хоробрість, що посприяла стійкості та заряджала впевненістю українців під час першої хвилі навали. Відбулося згуртування навколо прапора і довіра до нього повернулася до практично 90% [7].

До кінця грудня 2023 року рівень довіри знизився до 77%, а до лютого 2024 року – до 64%. Станом на травень 2024 року 59% довіряють В. Зеленському, 36% – не довіряють» [10].

Тут варто зазначити, спираючись на результати дослідження КМІС, що наразі В. Зеленський зберігає легітимність в очах українського суспільства і українці продовжують йому довіряти (а 70-80% виступають проти проведення зараз виборів). В дослідженні Центра Разумкова щодо оцінки громадянами ситуації в країні та дій влади говориться, що позитивні зміни, на думку громадян, найбільшою мірою стосуються обороноздатності країни (на її покращення вказують 51% опитаних) та міжнародного іміджу країни (50,5%) [5]. Також в дослідженні Центра Разумкова щодо оцінки громадянами зовнішньої політики влади, ефективності міжнародної підтримки та впливу зовнішньополітичних чинників на Україну зазначено, що підтримують зовнішню політику керівництва України переважна більшість жителів усіх регіонів (від 67% у Західному регіоні до 76,5% — у Південному). Серед тих, хто довіряє Президенту В.Зеленському, підтримують зовнішню політику керівництва України 82%, тоді як серед тих, хто не довіряє — лише 41% [4].

Чим же пояснюється максимально високі рейтинги президента? В чому ж полягає той феномен політичного лідерства Володимира Зеленського?

Rally 'round flag effect («ефект мітингу довкола прапора») – термін, який використовується в політології. Цей термін трактує збільшення підтримки політичного лідера на короткий термін під час війн та кризових ситуацій в країні, що власне і пояснює різке підвищення рейтингу Володимира Зеленського на початок повномасштабного вторгнення Росії в Україну.

Сіріл Норткот Паркінсон, британський військовий історик, письменник та автор робіт з проблем бізнесу, менеджменту та політології виділяє шість основних елементів лідерства, які можна розвинути в собі навчанням і практикою [12].

Пропонуємо розглянути кожен з цих елементів на прикладі політичного лідерства В. Зеленського. Перший елемент, який виділяє вчений, це *уява*. Якщо потрібно здійснити якусь дію, людина повинна відразу собі уявляти, що вийде в кінцевому результаті. Для

цього потрібна здатність уявити неіснуюче.

Американський журналіст Саймон Шустер в своїй книзі «The Showman» вивчав, які навички артиста і продюсера допомогли Зеленському вести війну. Журналіст зазначає, що шоуменство, яке він відточував понад 20 років, зробило його ефективним. Корисною була гнучкість у мисленні та підходах. «У попередньому житті йому доводилось адаптуватись до нових неочікуваних викликів, ролей, імпровізацій», – каже Шустер. Це врятувало, коли протягом однієї доби потрібно було перетворитись із президента на воєнного начальника, вважає він [3].

Другий елемент, за С. Норткот Паркінсоном, – *знання*. Необхідне для того, щоб спланувати шлях до досягнення мети, яку намалювала уява. Знання надають лідеру впевненість.

Українська науковиця, лідер think tank «Практика влади», віце-президент Української PR-Ліги О. Дерев'янко в дослідженні «3-D профілі учасників «президентської» виборчої кампанії» презентує, які якості, на думку українських виборців, мають бути притаманні лідеру нації. В жовтні 2018 року команда «Практики влади» проводить всеукраїнське незалежне face-to-face інтерв'ю. Інтерв'юєри опитують електорат щодо того, як вони бачать політичних лідерів через такі риси як: розум, сила, здатність завойовувати суспільну підтримку (емпатія). В. Зеленський розбирається в тому, про що говорить, тобто має знання і розуміння в багатьох сферах, виконує обіцянки, непідкупний/принциповий/справедливий, вміє виступати, має широкий кругозір, приймає складні рішення [9]. Тобто, ще не знаючи, що В.Зеленський буде балотуватись на виборах президента 2019 року, українці вже сприймали його як того, хто розбирається в усіх галузях. Звісно, що за 5 років свого президенства Володимир Олександрович почав більше розумітись на проблемних питаннях в країні, особливо, на веденні війни, міжнародних відносинах та зовнішньополітичній діяльності країни після початку повномасштабного вторгнення.

Третю якість, яку зазначає С. Норткот Паркінсон, – *жорсткість*. Історія показує, що досягнути успіху можна лише, якщо бути безжалісним до недоброзичнилих людей. Таких лідерів і люблять, і поважають, але при цьому вони повинні мати дану рису, якщо це стосується лідера воєнного часу, то тим паче.

В.Зеленський не був спочатку жорстким лідером на початку своєї каденції. Він був змушений таким стати, коли його співгромадян почав вбивати ворог. Йому потрібно було навчитись приймати складні та жорсткі рішення в перші дні повномасштабного вторгнення, інакше б Україна втратила Київ. Змінити роль не було великою проблемою для президента [1].

Саймон Шустер в своїй книзі аналізує: «Впертий, мстивий, неполітичний, сміливий аж до безросуддя, він спрямовував гнів та стійкість своїх людей та виражав їх світові». У розділі про бої за Гостомельський аеропорт він описує, як розлючений президент давав накази: «Жодного милосердя – використовуйте всю зброю та знищте там все російське».

«Декілька його радників казали мені, що він не посміхається і не жартує, – каже журналіст. – У нього залишилось почуття гумору, але він став жорсткішим у спілкуванні» [3].

Георгій Касьянов стверджує, що його особиста мужність і відданість країні в умовах надзвичайних викликів — під час епідемії COVID-19, під час війни — виняткові. Однак як президенту йому, як і його попередникам, бракує стратегічного бачення та мислення. Він залишився популістом із телевізійного серіалу, в якому вперше став президентом [11].

Польська науковиця Малгожата Захара-Шиманська зазначає: «Один із фундаментальних аналітичних інструментів у дослідженнях міжнародних відносин – поняття «м'яка» та «жорстка» сила – було застосовано до того, як Зеленський впливає на поведінку інших, щоб сформувати свої переваги та отримати бажані результати. Його персону на міжнародному рівні ототожнювали з ментальним конструктом героїзму, який використовується як платформа м'якої сили, що дозволяє транслювати силу по всьому світу, здійснюючи героїчне лідерство на світовій арені. Поєднання харизми Зеленського з використанням міжнародної військової підтримки виявилося ключовим для «підходу розумної влади», орієнтованого на розбудову військового домінування та розширення присутності України в міжнародному просторі. Стиль керівництва президента Зеленського вважається героїчним не лише тому, що його поведінка відповідає опису героїзму, але й тому, що він звертається до життєвої потреби суспільної туги за шляхетним рішенням. М'яка сила, до якої призводить це лідерство, являє собою відтворений феномен відносин через соціальну взаємодію» [14].

Четвертий елемент – *рішучість*. Бути рішучим не просто, тому що потрібно знати, що коли делегуєш завдання, то воно буде виконано на відмінно від твого імені, необхідно бути впевненим і передавати свою перекo-

наність іншим і знати, що все можливе для вирішення ситуації буде зроблено. На запит українців Володимир Зеленський миттєво перетворився з миротворця на президента війни.

Forbes дослідив складові його лідерства протягом першого року великої війни. «Зеленський виявився напрочуд хорошим президентом війни, набагато ефективнішим, ніж за мирних часів», – каже директор Гарвардського українського дослідницького центру Сергій Плохій. У січні 2023 р. він написав книгу «Російсько- українська війна: повернення історії» [1].

«I need ammo, not a ride» – фраза, якою Зеленський відповів на пропозицію президента США Джо Байдена допомогти з евакуацією з Києва, стала символом української сміливості та рішучості. Особиста сміливість – це та риса, якою точно володіє В.Зеленський за характеристикою його оточення.

Ольга Онух, доктор політичних наук, професор Манчестерського університету, співавторка книги «Ефект Зленського» стверджує: «Те, що він залишився [у Києві], було неймовірно важливо. Це надихнуло і показало приклад українським військовим, мерам, чиновникам, а також було потужним сигналом світу, що Україна бореться і буде боротися – із Заходом чи без нього» [1].

Науковиця Леся Бідочко запевняє: «За іронією долі, президент Володимир Зеленський, який увійшов у політику як «президент миру», зарекомендував себе як грізний лідер і всесвітньо визнаний президент військового часу. До 2022 року Зеленського часто критикували політичні опоненти за його уявний дилетантизм, політичну незрілість і відсутність авторитету на Заході. Проте початок повномасштабного вторгнення продемонстрував його доблесть як президента, політика та головнокомандувача. Незважаючи на ці переваги, війна також висвітлила значні недоліки Зеленського, такі як відсутність стратегічного бачення шляху України до перемоги. Це проявляється у недостатній підготовці до бойових дій, надто оптимістичних очікуваннях щодо швидкого контрнаступу рік тому та поганій комунікації щодо поточної потреби мобілізації.» [11].

П ’ятий елемент – *тяжіння.* Лідер повинен бути магнітом, до якого тягнуться всі інші люди, вини довіряють йому, тобто, центральною фігурою. Сила тяжіння тим більше, чим частіше йому приділяють увагу.

Видання Forbes підрахувало, що В. Зеленський від початку вторгнення до 14 лютого 2023 р. публічно виступав 563 рази, близько чверті промов на іноземну аудиторію. «У промов Зеленського доволі унікальна особливість, – каже політологиня Онух. – Президент однаково успішно достукується до абсолютно різних аудиторій – українців, британського парламенту, японських студентів» [1].

Щирість, прямота і емоційність – загальні інгредієнти промов В.Зеленського. Йому вдається помістити слухачів із різних країн у спільний з Україною контекст, зробити українську війну їхньою. Це робиться за допомогою історичних алюзій, культурних паралелей, спільного досвіду. У пошуках допомагають працівники посольств у відповідних країнах.

В. Зеленський веде перемовини не так, як вчать у дипакадеміях. «Вимагати максимум, при всіх в обличчя казати неприємні речі, наголошувати на рівності України, – каже Саймон Шустер. – Це дратувало партнерів на початку» [1].

Видання Forbes, після інтерв’ю з представниками найближчого оточення президента, зазначають: «Зеленський та народ України — як сполучені посудини. Зеленський черпає свої сили стоячи з енергії українських власників, з енергії спротиву. Він бачить, що люди будуть боротись, і це дає йому наснагу йти попереду цих людей. Хіба мав би він сили протистояти, якби не знав, що за його плечима такий потужний спротив? Люди ж велику частку сили до цього спротиву беруть саме з лідерства» [2].

Науковиця Інституту міжнародних відносин і політології Вільнюського університету Ельжбета Кряучунайте запевняє, що емоції стають тригерами для політичної мобілізації цільової аудиторії щодо певного питання. Таким чином, емоційний дискурс Зеленського перед обличчям війни можна сприймати як переломний момент у процесі політичної комунікації після Другої світової війни. Те, як Зеленський емоційно передає український біль, очікування та стратегічні цілі на міжнародній арені, багато в чому відображає перебіг війни.

Політологиня також наголошує, що у своїх виступах він використовує емоції: гнів (передає розрив між Росією та Україною; Росія у виступах Зеленського зображується на міжнародному рівні як аморальний, нечесний і зловісний актор, чиї злочинні дії в Україні суперечать цінностям цивілізованого світу), провина (дискурс Зеленського часто викликає почуття провини, певною мірою підкреслюючи відсутність політичної волі деяких іноземних держав) та співчуття (висловлюючи співчуття болісному минулому народів, з якими він розмовляє, Зеленський формує

близькі стосунки зі своєю цільовою аудиторією, у своїх виступах порівнює українську боротьбу з тригерними моментами в історії кожної країни) [13].

В свою чергу Гвендолін Сассе стверджує: «Можливо, Зеленському не вистачало політичного досвіду, але він мав інтуїтивне розуміння зв'язків з громадськістю в різноманітній країні» [11].

І нарешті шостий елемент, за С. Норткот Паркінсоном, – *талант*. Потрібно точно розрізняти талант і здібності. Здібна людина – це той, хто порівняно легко робить те, що у інших викликає труднощі. Але для того щоб піднятися над здібностями, організовуючи роботу інших, потрібен талант. Талановита людина тримає ситуацію під контролем [12].

«Сучасна історія показала, що саме український народ є «керівним партнером» у країні, тому рішення про повноваження і особу президента прийматиме суспільство, – говорить директор Гарвардського українського дослідницького центру Сергій Плохій. – Політичний талант Зеленського – у здатності відчувати аудиторію». Схожу думку висловлює і авторка книги «Ефект Зеленського» Ольга Онух. «Зеленський є неймовірним лідером, але він є продуктом і відображенням сучасної України, а не її творцем» [1].

Саймон Шустер в своїй книзі «The Showman» після розмов з В.Зеленським зазначає, що Президент волів би, щоб його асоціювали з письменником Джорджем Орвеллом або актором Чарлі Чапліном, які висміювали Гітлера, ніж з Черчиллем. «Їхній вплив часто був сильнішим за артилерію», – каже Зеленський. В книзі «The Showman» автор переконує, що навички, досвід і талант шоумена допомагають В.Зеленському в ролі президента, зокрема президента воєнного часу. С. Шустер говорить, що елементів політичного театру не помічав за час перебування з В.Зеленським і його командою, та зазначає: «Вони не наосліп говорили щось на камери. Вони чітко планували, що говорити, кому говорити, коли говорити, як одягатися під час цих виступів, що показувати, що не показувати. Ви можете це назвати театром? Я б не використовував це слово. Я б сказав, це – дипломатія, комунікація, політична комунікація. Тобто так, вони, як виявилося, зробили це набагато краще, ніж росіяни, і слава Богу» [8].

Висновки. Підсумовуючи, можна зазначити, що війна ще не закінчилась, але Володимир Зеленський вже став лідером воєнного часу. З початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну Президент став символом. Символом того, як повинен лідер країни, маючи 90% довіри, діяти під час війни, символом незламності, сміливості та любові до волі і незалежності. Об'єднуючим символом свого народу, який транслює світові, яким є українець, який бореться.

Феномен політичного лідерства полягає в швидкій трансформації не тільки від актора, шоумена до політика-початківця, а й від президента країни в Європі до лідера воєнного часу, якого поважають на міжнародній арені.

Володимир Зеленський, як лідер, володіє всіма елементами політичного лідерства (за С. Норткот Паркінсоном): уявою, знаннями, жорсткістю, рішучістю, тяжінням і талантом. Можна констатувати, що деякі риси природні, від народження, деякі прийшли з досвідом, а деяким потрібно було вчитись і змінюватись, дивлячись на обставини спричинені повномасштабним вторгненням ворога в Україну. Сьогодні у суспільства багато запитань до президента щодо внутрішньої політики, але щодо зовнішньої – тут, беззаперечно, В.Зеленський проявляє свої вміння та лідерські якості. Феномен політичного лідерства В.Зеленського точно ввійде в історію, але результат дій і роль особистості оцінювати будуть вже нащадки та історики.

Література:

1.Герой із тисячею облич. Що зробило президента-миротворця Зеленського ефективним лідером воєнного часу. URL: https://forbes.ua/leadership/geroy-iz-tisyacheyu-oblich-shcho-zrobilo-prezidenta-mirotvortsya-zelenskogo-efektivnim-liderom-voennogo-chasu-03032023-12094

2.Зеленського одностайно підтримують Україна та світ. З чого складається лідерство українського президента під час війни та чому ця модель працює. URL: https://forbes.ua/inside/zelenskogo-odnostayno-pidtrimuyut-ukraina-ta-svit-z-chogo-skladaetsya-liderstvo-ukrainskogo-prezidenta-pid-chas-viyni-ta-chomu-tsya-model-pratsyue-09032022-4400

3.«Знищте там все російське». Виходить «Шоумен» – книга журналіста Саймона Шустера про трансформацію Володимира Зеленського. Чому про неї так багато говорять. URL: https://forbes.ua/lifestyle/znishchte-tam-vse-rosiyske-vikhodit-shoumen-kniga-zhurnalista-saymona-shustera-pro-transformatsiyu-volodimira-zelenskogo-chomu-pro-nei-tak-bagato-govoryat-12012024-18456

4.Оцінка громадянами зовнішньої політики влади, ефективності міжнародної підтримки та впливу зовнішньополітичних чинників на Україну. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-

doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-zovnishnoi-polityky-vlady-efektyvnosti-mizhnarodnoi-pidtrymky-ta-vplyvu-zovnishnopolitychnykh-chynnykiv-na-ukrainu-sichen-2024r

5.Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-sichen-2024r

6.Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. 808 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Levenets_Yurii/Politychna_entsyklopediia.pdf

7.П'ять років лідерства Зеленського. Аналіз соціологів. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2024/05/22/7456829/

8.Шоумен з Банкової. Саймон Шустер про Зеленського, Залужного, бункер, джерела та книгу "The Showman". URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2024/02/1/7439797/

9.3D-модель: політика. Практика влади. URL: https://praktika-vlasti.com.ua/3d-model-politika-2018/

10. 5-річчя президенства Володимира Зеленського: як змінювалася довіра Президенту в 2019-2924 роках та оцінка діяльності його партії. URL: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1413&page=1

11. Historical Significance of Zelensky's Presidency So Far. URL: https://www.wilsoncenter.org/blog-post/historical-significance-zelenskys-presidency-so-far

12. Northcote Parkinson C. Parkinson's law [and other studies in administration]. Houghton mifflin company, 1957 48. URL: https://sas2.elte.hu/tg/ptorv/Parkinson-s-Law.pdf

13. The Zelensky Phenomenon. URL: https://www.tspmi.vu.lt/en/comments/the-zelensky-phenomenon/

14. Zachara-Szymanska M. The return of the hero-leader? Volodymyr Zelensky's international image and the global response to Russia's invasion of Ukraine. *Leadership, 0(0),* 2023. 1–14.

УДК 341.326:351.862.4:35540:356.251
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-3(75)-15

Дмитро УСОВ
кандидат юридичних наук, здобувач, Воєнна академія імені Євгенія Березняка
ORCID: 0009-0003-6089-777X

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «КОНКУРЕНТНА РОЗВІДКА», «ЕКОНОМІЧНА РОЗВІДКА» ТА «РОЗВІДУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ» У ПОЛІТОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

У статті визначено співвідношення понять «конкурентна розвідка», «економічна розвідка» та «розвідувальна діяльність в економічній сфері» у їх політологічному вимірі. Доведено, що термін «конкурентна розвідка» доцільно використовувати для означення діяльності зі збору й аналізу інформації економічного характеру з відкритих джерел з метою розробки ефективної маркетингової стратегії й тактики конкретного підприємства в конкурентному середовищі. Суб'єктами конкурентної розвідки можуть бути як безпосередньо зацікавлені підприємства, так і (за їх замовленням) приватні розвідувальні компанії. Економічна розвідка здійснюється як приватними розвідувальними кампаніями, так і державними структурами, що належать до розвідувального співтовариства – з використанням не лише відкритих джерел, а й конспіративних методів збору інформації. Економічна розвідка, на відміну від конкурентної, має політологічний вимір, оскільки може використовуватися не лише для забезпечення конкурентоспроможності певного підприємства, а й цілої господарської галузі чи транснаціональної корпорації, а також для забезпечення та зміцнення національної безпеки й суверенітету держави, зростання добробуту її громадян – через прийняття важливих рішень політичним керівництвом держави (коли замовником інформації виступає держава та її розвідувальні органи).

Розвідувальна діяльність в економічній сфері значно вужча від економічної розвідки за суб'єктним складом. Таку діяльність слід розуміти як систему гласних і негласних, технічних, соціальних й аналітичних заходів, що здійснюється суб'єктами розвідувального співтовариства з метою одержання інформації економічного характеру, необхідної політичному керівництву держави для прийняття тактичних і стратегічних рішень щодо забезпечення та зміцнення державного суверенітету, національної безпеки (зокрема економічної та інформаційної), а також сталого соціально-економічного розвитку держави, добробуту її громадян.

Ключові слова: *конкурентна розвідка, економічна розвідка, розвідувальна діяльність, політологічний вимір, державна політика, національна безпека.*

Dmytro Usov. THE RELATIONSHIP BETWEEN THE CONCEPTS OF «COMPETITIVE INTELLIGENCE», «ECONOMIC INTELLIGENCE» AND «INTELLIGENCE ACTIVITY IN THE ECONOMIC SPHERE» IN THE POLITICAL DIMENSION

The article defines the relationship between the concepts of «competitive intelligence», «economic intelligence» and «intelligence activity in the economic sphere» in their political dimension. It has been proven that the term «competitive intelligence» is appropriate to use to denote the activity of collecting and analyzing economic information from open sources for the purpose of developing an effective marketing strategy and tactics of a specific enterprise in a competitive environment. The subjects of competitive intelligence can be both directly interested enterprises and (on their order) private intelligence companies. Economic intelligence is carried out both by private intelligence campaigns and by state structures belonging to the intelligence community – using not only open sources, but also conspiratorial methods of gathering information. Economic intelligence, unlike competitive intelligence, has a political science dimension, as it can be used not only to ensure the competitiveness of a certain enterprise, but also of an entire economic industry or a transnational corporation, as well as to ensure and strengthen the national security and sovereignty of the state, increase the well-being of its citizens – through the adoption of important decisions by the political leadership of the state (when the customer of information is the state and its intelligence agencies).

Intelligence activity in the economic sphere is much narrower than economic intelligence in terms of subject composition. Such activity should be understood as a system of overt and unspoken, technical, social and analytical measures, which is carried out by subjects of the intelligence community with the aim to obtain economic information necessary for the political leadership of the state to make tactical and strategic decisions regarding the provision and strengthening of state sovereignty, national security (in particular, economic and informational), as well as sustainable socio-economic development of the state, the well-being of its citizens.

Key words: *competitive intelligence, economic intelligence, intelligence activity, political dimension, state policy, national security.*

Постановка проблеми. Ефективна реалізація внутрішньої та зовнішньої політики України безпосередньо пов'язана з економічними чинниками. Безпечне функціонування та стабільність економіки України, її розвиток залежать від численних факторів, серед яких військово-політичні, соціальні, інформаційні. Інформаційний чинник посідає в цій

© Усов Д., 2024

системі чільне місце, оскільки в умовах сьогодення отримання об'єктивних даних щодо фактичних економічних явищ, процесів, показників, планів і можливостей інших країн дає можливість на національному рівні розробляти стратегію й тактику забезпечення національних економічних інтересів, приймати виважені політичні рішення тактичного та стратегічного рівня. Отримання інформації в економічній сфері є особливо актуальним для України, яка через низку обставин опинилася в скрутному економічному становищі. Викладене зумовлює актуальність питань ефективності розвідувальної діяльності в економічній сфері. Забезпечення такої ефективності, серед іншого, залежить від теоретичного підґрунтя, якого сьогодні бракує.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сьогодні чітко простежується не лише відсутність активності фахівців у галузі політології в питаннях теорії та практики розвідувальної діяльності в економічній сфері, а й взаємна неузгодженість їх розуміння змісту фундаментальних понять, зокрема таких, як розвідка та розвідувальна діяльність. Часто погляди дослідників на ці поняття не узгоджуються не лише між собою, а й із правовими реаліями, що вже сформовані положеннями законів і підзаконних нормативно-правових актів. Проведення будь-яких досліджень без чітко зрозумілого, виваженого, науково обґрунтованого категоріально-понятійного апарату можуть виявитися безплідними або спричинити одержання хибних результатів. Тому вважаємо за необхідне, зважаючи на результати дотичних до теми цієї статті наукових досліджень і на нормативно-правові акти, встановити зміст і співвідношення понять, що є ключовими для теоретичної розроблення питань розвідувальної діяльності в економічній сфері.

Мета статті – визначити співвідношення понять «конкурентна розвідка», «економічна розвідка» та «розвідувальна діяльність в економічній сфері» у їх політологічному вимірі.

У найширшому значенні науковці та практики визначають розвідку як мистецтво набуття та примноження знань про те, що свідомо приховується супротивником. Причому залежно від мети, суб'єкта й особливостей проведення розвідки визначають її різновиди. Зокрема, теоретики виокремлюють військову [12], прикордонну [19], аерокосмічну [11], конкурентну [6], фінансову [8] та інші розвідки.

Сьогодні в усьому світі численні суб'єкти господарювання, які не належать до державного сектору, спеціалізуються на веденні так званої конкурентної розвідки. Цей вид діяльності вже давно став предметом наукового пошуку фахівців у галузі економіки, політики та юриспруденції [5; 7; 10; 27]. Ключовою ознакою конкурентної розвідки є легальний процес збору, накопичення, зберігання й аналізу відкритої інформації про функціонування певної компанії, соціальної групи, державного утворення для прийняття оптимальних рішень в управлінській ланці, вжиття заходів щодо підвищення конкурентоспроможності, попередження можливих економічних ризиків і збільшення вартості компанії [20]. На проведенні конкурентної розвідки спеціалізуються так звані приватні розвідувальні кампанії, яких з першої половини 1990-х років на ринку виникла значна кількість. Згодом вони почали надавати інформаційно-аналітичні послуги, що виходили за межі конкурентної розвідки, а держави стали відступати від аксіоматичного правила щодо свого монопольного права на ведення розвідувальної діяльності.

Через низку обставин (зокрема, збільшення кількості викликів і загроз, зміни їхніх характерних особливостей) у цій специфічній сфері діяльності почало розвиватися так зване «державно-приватне партнерство» [16]. Таке партнерство знаходить схвальні відгуки в наукових колах. Зокрема, вчені зауважують, що розвиток державно-приватного партнерства дає змогу забезпечити гармонію між інтересами приватних інституцій і національними інтересами. Причому конкурентна розвідка є дієвим механізмом підвищення конкурентоспроможності [27].

Окреслений підхід став елементом державної політики багатьох розвинутих країн. Це, відповідно, спричинило те, що приватні розвідувальні компанії отримали певні важелі впливу на державну політику цих країн, зокрема в економічній сфері.

Особливого розмаху індустрія приватних розвідувальних компаній набула внаслідок зміни підходів американського уряду до боротьби з тероризмом. За даними видання «The New York Times», 2013 року для «підрядників» було виділено майже 56 млрд доларів, що становило 70 % від національного розвідувального бюджету США. Функції, які раніше виконували Центральне розвідувальне управління (ЦРУ), Агентство національної безпеки (АНБ) та інші спецслужби почали передавати ПРК. Вагомою причиною залучення приватного сектору до забезпечення зовнішньої складової частини національної безпеки було те, що в економічних відносинах приватні структури переважно елас-

тичніші й ефективніші, ніж державні. Крім того, аутсорсинг давав можливість знижувати державні видатки на утримання спеціальних служб, а також розв'язувати чутливі питання, приховуючи безпосередню причетність держави до них. Приватні розвідувальні компанії пропонують свої послуги не лише державним органам, а й великим корпораціям та окремим споживачам [16].

Цілком закономірно, що поняття «конкурентна розвідка» увійшло й до наукового обігу в політологічних та економічних дослідженнях. Але доволі часто вчені, які ним послуговуються, звужують його зміст порівняно з тим, що входить до нього, відповідно до наведених вище практик. Так, використовуючи це поняття, К. В. Ковтуненко та О. О. Пар'єва визначають його, по-перше, як пошуково-моніторинговий інструмент маркетингового дослідження, що формує (створює) завдяки відкритим інформаційним джерелам інформаційно-аналітичну базу прийняття управлінських рішень у процесі стратегічного управління інноваційним розвитком підприємства; по-друге, як безперервний процес пошуку та моніторингу інформаційного збурення конкурентного середовища [6]. Отже, ці науковці обмежують конкурентну розвідку межами маркетингового дослідження, яке має своїм суб'єктом конкретне підприємство, що діє в умовах конкурентного середовища. Водночас вони не врахували практику дій з отримання інформації економічного характеру в інтересах транснаціональних корпорацій, держав і їх спеціальних служб. Окреслений підхід ми вважаємо виправданим з огляду на таке.

Поряд з терміном «конкурентна розвідка» науковці й практики часто оперують поняттям «економічна розвідка». До наукового обігу цей термін ввів М. Портер [28], який використав його у своїй монографії «Конкурентна стратегія: методи аналізу галузей і конкурентів». Дослідник запропонував під цим поняттям розуміти діяльність щодо збирання й аналізу інформації, спрямованої на збільшення конкурентоздатності фірми чи галузі. Надалі виник науковий дискурс щодо розмежування економічної розвідки й економічного шпигунства [23; 26; 29].

Водночас М. Падурару зазначає, що через прискорення глобалізаційних процесів і зняття торгових бар'єрів для більшості організацій актуалізувалося завдання стати більш конкурентоспроможними на світових і національних ринках. У наведеному контексті роль економічної розвідки полягає в забезпеченні осіб, які приймають рішення, актуальною інформацією ендогенного й екзогенного характеру. Потужні транснаціональні корпорації першими зрозуміли потенціал новітньої інформації в підвищенні ефективності виробництва. Інтеграція цих механізмів до національних стратегій технологічного розвитку дозволила деяким країнам досягти та зберегти значні конкурентні переваги. Розвиток державно-приватного партнерства дає змогу забезпечити гармонію між інтересами приватних інституцій і національними інтересами. Причому економічна розвідка є дієвим механізмом підвищення конкурентоспроможності [27]. Отже, термін «економічна розвідка» вживається там, де йдеться не лише про інтереси певних підприємств, а й транснаціональних корпорацій і окремих держав, про формування їх економічної політики.

Американська наукова школа пропонує розрізняти економічну розвідку, економічне шпигунство та промислове шпигунство. Так, терміном «економічна розвідка» позначають отримання політичної чи важливої комерційної інформації економічного характеру, зокрема технологічні дані, фінансову, закриту комерційну та урядову інформацію, отримання якої прямо чи опосередковано сприятиме підвищенню конкурентних позицій економіки країни-реципієнта. У найзагальнішому значенні цю категорію визначають як спосіб управління та контролю за інформацією, який застосовують до всіх галузей економіки, використання інтелектуальної діяльності у формулюванні економічних рішень [25].

Сучасні українські дослідники терміном «економічна розвідка» позначають цілеспрямовану діяльність державних і приватних структур, спрямовану на отримання інформації стосовно фінансово-економічної політики держави (включаючи її технологічні аспекти), а також будь-якої іншої інформації, що прямо чи опосередковано сприятиме зростанню конкурентних переваг країни-донора на міжнародних глобальних і національному ринках. Більшість даних економічної розвідки утворює інформація, що збирається з відкритих джерел інформації. Водночас для замовників розвідувального продукту не менший інтерес становить інформація, здобута з використанням негласних методів розвідувальної діяльності. Ця діяльність полягає в здобуванні інформації шляхом створення агентурної мережі, корумпування чиновників чи представників топменеджменту, крадіжки технологічної документації, використання підставних фірм, організації кібератак тощо [24].

Таке розуміння економічної розвідки є для нас цілком прийнятним. Воно і є основною

підставою розмежування її з конкурентною розвідкою, завдяки якій конкретні підприємства одержують інформацію, потрібну їм для прийняття рішень щодо маркетингової тактики та стратегії в конкурентному середовищі. Вона хоча й здійснюється потайки від конкурентів, але з переважним використанням відкритих джерел, що піддаються глибокій аналітичній обробці. Зацікавлені суб'єкти можуть проводити конкурентну розвідку самостійно або ж із залученням спеціальних приватних кампаній. На відміну від цього, економічну розвідку здійснюють приватні розвідувальні компанії з широким (але нелегальним) використанням негласних методів (зокрема, промислового шпигунства) не лише в інтересах окремих підприємств, а й країн і транснаціональних корпорацій, за замовленням правоохоронних і розвідувальних органів конкретних держав. Вона переслідує не лише мету забезпечення конкурентоспроможності замовників, а й отримання ними політичних і військово-технічних переваг.

Маємо зауважити, що в наукових розробках у галузі правоохоронної діяльності та забезпечення національної безпеки поняття розвідки є вужчим і прив'язаним до конкретних суб'єктів наділених владними повноваженнями з реалізації державної політики у відповідних сферах.

Одночасно в теорії та практиці діяльності правоохоронних органів і спеціальних служб терміни «розвідка» та «розвідувальна діяльність» не мають однозначного тлумачення. Їх використовують у різних значеннях і пов'язують з різними діями, завданнями, окремими сферами суспільного життя, а також з організаційно-функціональними структурами (апаратами розвідки, органами та підрозділами, уповноваженими на здійснення розвідувальної діяльності).

Представники поліцейської наукової спільноти широко послуговуються терміном «кримінальна розвідка». Зокрема, С. В. Албул розглядає кримінальну розвідку як функцію оперативно-розшукової діяльності [1], І. Р. Шинкаренко – як науково-прикладну категорію теорії оперативно-розшукової діяльності [22], В. А. Некрасов – як напрям діяльності правоохоронних органів, зазначаючи, що метою кримінальної розвідки повинно стати своєчасне запобігання, виявлення й усунення реальних і потенційних загроз особі, суспільству та державі від злочинності, поширення корупції в органах державної влади шляхом використання системи розвідувальних заходів [13].

Так, М. Л. Грібов тлумачить кримінальну розвідку як організаційно-функціональну систему, суб'єктами якої є підрозділи органів внутрішніх справ, на які покладено здійснення оперативно-розшукової діяльності, зокрема ті, що спеціалізуються на проведенні негласних оперативно-розшукових заходів [4]. Причому вчений увів до наукового обігу поняття «організація розвідувальної роботи міліції», «розвідувальні заходи органів внутрішніх справ».

Кримінальна розвідка як організаційно-функціональна система знайшла своє втілення не лише в теоретичних розробках, а й у суто практичній площині. Так, у складі кримінальної поліції Національної поліції України до 2018 року діяв підрозділ з назвою «Департамент кримінальної розвідки». Відповідно, його діяльність, завдання, методи, результати та шляхи вдосконалення стали предметом наукових досліджень [9; 14; 15].

Діяльність зазначеного Департаменту, серед іншого, була спрямована на реалізацію державної політики з протидії економічним злочинам. Розвідувальні заходи, які проводили Департамент кримінальної розвідки та інші поліцейські підрозділи, спрямовувалися на виявлення та припинення виявів організованої злочинності у сфері економіки, на викриття тяжких та особливо тяжких господарських злочинів, на протидію легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом та розкраданню бюджетних кошів тощо.

Зазначений підхід є цілком виправданим. Так, Ю. В. Гаруст і В. І. Мельник, досліджуючи роботу правоохоронних органів на захисті економічної безпеки, зазначили, що «одним із пріоритетних завдань будь-якої країни, націленої на власний сталий та динамічний розвиток і створення сприятливих умов для існування прийнятного соціально-матеріального становища її населення, залишається ефективне забезпечення економічної безпеки держави. Успішне виконання цього завдання вимагає вжиття відповідного спектру організаційних, правових, економічних та низки інших легалізованих державою заходів. Одним із таких заходів залишається дієва й систематична протидія наявним і латентним деструктивним чинникам, які негативно впливають на нормальний перебіг економічних процесів» [3].

Причому на означення сукупності гласних і негласних заходів оперативних підрозділів поліції з протидії злочинам у сфері економіки цілком слушно використовувався як термін «розвідка», так і термін «розвідувальна діяльність» [21].

Одночасно з теоретичними дослідженнями питань кримінальної розвідки та практичним втіленням її саме в економічній сфері набувала поширення думка про те, що діяльність правоохоронних органів взагалі не може містити розвідувального складника. Така думка обґрунтовувалась тим, що законодавець не відніс зазначені органи до суб'єктів розвідувальної діяльності. Крім того, у скасованому нині Законі України від 22 березня 2001 року № 2331 «Про розвідувальні органи України», цю діяльність було визначено як таку, що «здійснюється спеціальними засобами та методами з метою забезпечення визначених законом органів державної влади розвідувальною інформацією, сприяння реалізації та захисту національних інтересів, протидії за межами України зовнішнім загрозам національній безпеці України».

На заміну зазначеного закону 2020 року було прийнято Закон України «Про розвідку», де у ст. 1 визначено поняття «розвідка», «розвідувальна діяльність», «розвідувальний захід». Усі ці поняття пов'язані з категорією «розвідувальні органи України», до переліку яких, згідно з ч. 1 ст. 5 цього закону віднесено лише Службу зовнішньої розвідки України; розвідувальний орган Міністерства оборони України; розвідувальний орган центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону. Тобто, формально ні Національна поліція, ні Бюро економічної безпеки, ні Державне бюро розслідувань, ні Національне антикорупційне бюро України не можуть проводити розвідувальних заходів і виконувати розвідувальну діяльність в економічній сфері.

Ці органи уповноважені лише на проведення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування економічних злочинів.

Означений підхід був закріплений внесенням змін до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Так, у редакції закону, чинній до 15 березня 2021 року, оперативно-розшукову діяльність було визначено як систему гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів (ст. 2). Відповідно до змін, внесених 24 січня 2021 року, слово «розвідувальних» було вилучене з тексту поданого визначення.

Такий підхід вважаємо невиправданим з тих підстав, що розвідка (розвідувальні заходи) у сфері економіки можуть і повинні проводитися не лише розвідувальними органами за межами держави, а й правоохоронними органами всередині країни з метою отримання інформації щодо тіньової економіки, діяльності на території України транснаціональних корпорацій, корумпованих чиновників та криміналітету, дії яких становлять загрозу економічній безпеці України. Як слушно зауважує С. В. Албул, якщо раніше під забезпеченням національної безпеки передбачався виключно захист території від зовнішніх загроз, то сьогодні це й захист населення від насилля, породженого всередині держави, і захист самої держави від кримінальних за формою та змістом внутрішніх загроз. Відповідно до зазначеного, актуалізація окремого й важливого правоохоронного напряму – кримінальної розвідки, є очевидною та своєчасною. Саме цей вектор безпеки має посісти чільне місце в системі розвідки Україні [2].

Аналізуючи викладене, зауважимо, що цілком поділяємо підхід М. А. Погорецького, який наголошує на доцільності теоретичного й законодавчого розмежування оперативно-розшукової, контррозвідувальної, розвідувальної та кримінально-розвідувальної діяльності [18]. Для визначення сутності розвідувальної діяльності вважаємо за доцільне застосувати розроблений ученим універсальний підхід. Так, досліджуючи кримінальний процес та оперативно-розшукову діяльність, учений цілком доречно виокремлює такі внутрішні структурні елементи змісту цих видів людської діяльності, як: мета, завдання, дії та суб'єкти, що утворюють її як цілісні діяльні системи [17, с. 153]. Використання цього підходу дозволило нам через з'ясування зазначених елементів сформулювати визначення розвідувальної діяльності в економічній сфері.

Висновки. Конкурентна розвідка є категорією економічною, що в контексті політологічного виміру має значення лише як поняття, зміст якого охоплює окремі спільні елементи з розвідкою економічною.

Термін «конкурентна розвідка» доцільно використовувати для позначення діяльності зі збору та аналізу інформації економічного характеру з відкритих джерел з метою розробки ефективної маркетингової стратегії й тактики конкретного підприємства в конкурентному середовищі. Суб'єктами конкурентної розвідки можуть бути як безпосередньо зацікавлені підприємства, так і (за їх замовленням) приватні розвідувальні компанії.

Економічна розвідка здійснюється як приватними розвідувальними кампаніями (зокрема в інтересах окремих підприємств, транснаціональних корпорацій та окремих держав), так і державними структурами, що

належать до розвідувального співтовариства – з використанням не лише відкритих джерел, а й конспіративних методів збору інформації. Економічна розвідка, на відміну від конкурентної, має політологічний вимір, оскільки може використовуватися не лише для забезпечення конкурентоспроможності певного підприємства, а й цілої господарської галузі чи транснаціональної корпорації, а також для забезпечення та зміцнення національної безпеки та суверенітету держави, зростання добробуту її громадян через прийняття важливих рішень політичним керівництвом держави (коли замовником інформації виступає держава та її розвідувальні органи). Причому не виключена ситуація, коли виконання приватною розвідувальною компанією замовлень ТНК виключає (або перешкоджає) виконанню завдань, поставлених перед нею органами держави.

Розвідувальна діяльність в економічній сфері значно вужча від економічної розвідки за суб'єктним складом. Таку діяльність слід розуміти як систему гласних і негласних, технічних, соціальних й аналітичних заходів, що здійснюється суб'єктами розвідувального співтовариства з метою одержання інформації економічного характеру, необхідної політичному керівництву держави для прийняття тактичних і стратегічних рішень щодо забезпечення та зміцнення державного суверенітету, національної безпеки (зокрема економічної та інформаційної), а також сталого соціально-економічного розвитку держави, добробуту її громадян.

Розвідувальну діяльність в економічній сфері слід відмежовувати як від конкурентної й економічної розвідки, так і від кримінальної розвідки у сфері економіки, яку здійснюють суб'єкти оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування з метою запобігання економічним злочинам, їх виявлення, викриття та притягнення до відповідальності осіб, що їх вчинили.

Література:

1.Албул С. В. Кримінальна розвідка як функція оперативно-розшукової діяльності: Європейський досвід та Українські перспективи (Criminal Intelligence as a Function of Operatively-Search Activity: European Experience and Ukrainian Prospects). *European Reforms Bulletin: international scientific peer-reviewed journal: Grand Duchy of Luxembourg.* 2015. № 2. P. 2–6.

2.Албул С. В. Організаційно-правові засади функціонування розвідки в Україні: теоретичні аспекти. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2022. № 1-2. С. 49. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.1.

3.Гаруст Ю. В., Мельник В. І. Правоохоронні органи на захисті економічної безпеки України: адміністративно-правовий аспект: монографія. Суми: Мрія, 2019. 256 с.

4.Грібов М. Л. Підрозділи оперативної служби в системі кримінальної розвідки Національної поліції. *Кримінальна розвідка: методологія, законодавство, зарубіжний досвід:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 29 квіт. 2016 р.). Одеса: ОДУВС, 2016. С. 12–13.

5.Ковтуненко К. В., Пар'єва О. О. Конкурентна розвідка: сутність, підходи до визначення, задачі. *Economic journal Odessa polytechnic university.* 2020. 1 (11). С. 120–128. DOI: 10.15276/EJ.01.2020.15.

6.Ковтуненко К. В., Пар'єва О. О. Конкурентна розвідка: сутність, підходи до визначення, задачі. *Economic journal Odessa polytechnic university.* 2020. № 1 (11). DOI: 10.5281/zenodo.4664295.

7.Крижановська О. Економічна розвідка як необхідна складова сучасної підприємницької діяльності. *Кримінальна розвідка: методологія, законодавство, зарубіжний досвід:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 29 квіт. 2016 р.). Одеса: ОДУВС, 2016. С. 134–136.

8.Кучмій Т. О. особливості проведення фінансових розслідувань: міжнародний аспект та можливість імплементації. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського.* 2020. Т. 31 (70). № 2. С. 159–162. (Серія «Економіка і управління»).

9.Любчик В. Б., Свиріпа І. В. Становлення Департаменту кримінальної розвідки в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Кримінальна розвідка: методологія, законодавство, зарубіжний досвід*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 29 квіт. 2016 р.). Одеса: ОДУВС, 2016. С. 44–46.

10. Москаленко Н. О., Леонова Ю. О. Теоретичні підходи до конкурентної розвідки та особливості її аналітичного забезпечення. *Проблеми економіки.* 2018. № 2 (36), С. 228–234.

11. Мосов С. П. Тенденції застосування сил і засобів аерокосмічної розвідки у воєнних конфліктах сучасності. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.* 2022 № 2 (75) С. 92–99. DOI: https://doi.org/10.33099/2304-2745/2022-2-75/92-99.

12. Муравська Ю. Парадигма розвитку військової розвідки в Україні. *Актуальні проблеми правознавства.* 2022. № 1 (29). DOI: 10.35774/app2022.01.102.

13. Некрасов В. А. Сучасне розуміння кримінальної розвідки як напряму діяльності правоохоронних органів. *Кримінальна розвідка: методологія, законодавство, зарубіжний досвід :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 29 квіт. 2016 р.). Одеса : ОДУВС, 2016. С. 19–20.

14. Никифорчук Д. Й. Пічкуренко С. І. Пічкуренко С. І. Поняття, сутність та завдання підрозділів кримінальної розвідки національної поліції України. *Кримінальна розвідка: методологія, законодавство, зарубіжний досвід*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 29 квіт. 2016 р.). Одеса: ОДУВС, 2016. С. 20–22.

15. Ноздрін Д. О., Хуторнюк Д. О. Напрями роботи Департаменту кримінальної розвідки: запозичення зарубіжного досвіду. *Кримінальна розвідка: методологія, законодавство, зарубіжний досвід*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 29 квіт. 2016 р.). Одеса: ОДУВС, 2016. С. 50–25.

16. Паливода В. О. Приватні розвідувальні компанії: іноземний досвід залучення приватного сектору до виконання завдань розвідки: аналіт. доп. Київ: НІСД, 2022. 20 с.

17. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Харків: Арсіс, ЛТД, 2007. 576 с.

18. Погорецький М. А. Співвідношення оперативно-розшукової, контррозвідувальної, розвідувальної та кримінально-розвідувальної діяльностей. *Кримінальна розвідка: методологія, законодавство, зарубіжний досвід*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 29 квіт. 2016 р.). Одеса: ОДУВС, 2016. С. 24–25.

19. Прощаєв В. В. Сфери діяльності розвідувальних органів за законодавством країн пострадянського простору: поняття та критерії розмежування. *Юридичний бюлетень.* 2018. № 8. С. 72–78.

20. Цирфа Г. Забезпечення інформаційної безпеки у конкурентних відносинах: розвідка і промислове шпигунство. *Інформація і право.* 2015. № 3. С. 66–71.

21. Шаптала С. М. Розвідувальна діяльність правоохоронних органів у сфері охорони економічної безпеки України. *Юридичний вісник.* 2012. № 2 (23). С. 133–136.

22. Шинкаренко І. Р. Кримінальна розвідка як науково-прикладна категорія теорії оперативно-розшукової діяльності. *Кримінальна розвідка: методологія, законодавство, зарубіжний досвід*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 29 квіт. 2016 р.). Одеса: ОДУВС, 2016. С. 29–31.

23. Appendix A. National Counterintelligence Executive Annual Report. 2004.

24. Balanda A. L., Cherniak A. M. Economic intelligence and counter-intelligence in ensuring national economic interests: theoretical and applied aspect. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs.* 2022. № 12 (3). P. 17–29. DOI: https://doi.org/10.56215/04221203.17.

25. Georgescu I., Balan I., Mihai I. Economic Intelligence. *Innovation and sustainable competitive advantage: from regional development to world economies.* 2012. № 1–5. P. 1761–1767.

26. Grabiszewski K., Minor D. Economic Espionage. *Defence and Peace Economics.* 2019. № 3. P. 269–277. DOI: 10.1080/10242694.2018.1477400.

27. Păduraru M. Departamente de Intelligence Economic. *Competitiv un imperativ național.* 2018. № 11. P. 75–194.

28. Porter M. E. Competitive strategy: techniques for analyzing industries and competitors: with a new introduction. New York : Free Press, 1980.

29. Solberg Søilen K. Economic and industrial espionage at the start of the 21st century – Status quaestionis. *Journal of Intelligence Studies in Business.* 2016. № 3. P. 51–64. DOI: 10.37380/JISIB.V6I3.196.

УДК 342.61
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-3(75)-16

Юрій ШЕВЧУК
здобувач кафедри публічного адміністрування, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: 0009-0002-6562-0326

СУЧАСНИЙ СТАН ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена теоретичному дослідженню сучасного стану публічного управління у сфері національної безпеки України. Констатовано, що все нові загрози від повномасштабного вторгнення росії вносять свої корективи у сферу публічного управління, яка потребує постійного вдосконалення у системі національної безпеки та оборони України.

На основі аналізу наукових джерел та нормативно-правового забезпечення автором було зазначено, що всі сфери діяльності безпосередньо трансформуються у напрямку публічного управління, тому сфера національної безпеки не є виключенням, і складає собою публічне управління забезпеченням національної безпеки.

У статті зазначено, що державне регулювання у сфері національної безпеки спрямоване на захист: людини і громадянина; суспільства; держави та території загалом від надзвичайних ситуацій.

Автором зазначено та проаналізовано сучасний сектор національної безпеки та оборони України, що складається з чотирьох складових, які є взаємопов'язаними між собою: сили безпеки, сили оборони, оборонно-промисловий комплекс, громадяни та громадські об'єднання, які долучаються добровільно за власним бажанням до забезпечення національної безпеки.

На основі аналізу дослідження феномену самоорганізації і гуртування українського суспільства під час війни підтверджено, що українське громадянське суспільство становлять громадяни з високим рівнем правосвідомості, освіченості, відповідальності, які є політично активними та знають свої права та обов'язки, відстоюють їх у взаємодії з державними інститутами, впливають на життєдіяльність суспільства.

Автор вбачає подальше дослідження даної теми вже з більш практичної точки зору у напрямку напрацювання пропозицій щодо удосконалення публічного управління у сфері національної безпеки.

Ключові слова: *публічне управління, національна безпека, сектор безпеки та оборони, громадянське суспільство, публічне управління у сфері національної безпеки.*

Yurii Shevchuk. THE CURRENT STATE OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE: THEORETICAL ASPECT

The article is devoted to a theoretical study of the current state of public administration in the sphere of national security of Ukraine. It was established that new threats from a full-scale invasion of Russia are making adjustments to the sphere of public administration, which needs constant improvement in the system of national security and defense of Ukraine.

Based on the analysis of scientific sources and legal framework, the author stated that all spheres of activity are directly transformed in the direction of public administration, therefore the sphere of national security is not an exception, and constitutes public administration of national security.

The article states that state regulation in the field of national security is aimed at protecting: a person and a citizen; society; states and territories in general from emergency situations.

The author indicated and analyzed the modern sector of national security and defense of Ukraine, which consists of four interrelated components: security forces, defense forces, the defense-industrial complex, citizens and public associations that join voluntarily at their own will to ensure national security.

Based on the analysis of the study of the phenomenon of self-organization and grouping of Ukrainian society during the war, it is confirmed that Ukrainian civil society consists of citizens with a high level of legal awareness, education, responsibility, who are politically active and know their rights and obligations, defend them in interaction with state institutions, affect the life of society.

The author sees further research of this topic already from a more practical point of view in the direction of developing proposals for improving public administration in the field of national security.

Key words: *public administration, national security, security and defense sector, civil society, public administration in the field of national security.*

Постановка проблеми. Актуальною проблемою є необхідність дослідження питання публічного управління у сфері національної безпеки України, враховуючи все нові загрози, які становить нашій національній безпеці повномасштабне вторгнення росії. Ці зміни вносять свої корективи у систему публічного управління, яка потребує постійного вдосконалення у системі національної безпеки та оборони України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження публічного управління

© Шевчук Ю., 2024

у сфері національної безпеки приділяється чимало уваги, це може бути пов'язане з сучасними реаліями в яких перебуває Україна, що робить розгляд питання ще більш актуальнішим. Питанням вивчення теми присвячені наукові роботи таких вчених, як: В. Абрамов, В. Бакуменко, В. Богданович, Н. Грущинська, І. Дейнега, М. Єжеєв, Я. Жовнірчик, С. Пономарьов, Г. Ситник, А. Семенченко, І. Слюсарчук, А. Михненко, Ю. Нестеряк, В. Приходько, М. Ніжніков, Е. Макаренко, О. Поліщук, І. Чібісова та інші.

Мета статті. Мета статті полягає у здійсненні теоретичного дослідження на основі наукових праць та нормативно-правового забезпечення сучасного стану публічного управління у сфері національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Національна безпека України за визначенням із Закону України «Про національну безпеку України» трактується як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [7].

М. Єжеєв зазначає, що всі сфери діяльності безпосередньо трансформуються у напрямки публічного управління, тому сфера національної безпеки не є виключенням, і складає собою публічне управління забезпеченням національної безпеки основа якої публічна політика забезпеченням національної безпеки – цілеспрямована діяльність політичного керівництва держави та інститутів громадянського суспільства, які визначають цілі, завдання щодо захисту національних цінностей, пріоритетів, інтересів, а також здійснення розробки засобів та методів для досягнення цілей у відповідних аспектах публічної політики (соціальної, кадрової, військової, бюджетно-фінансової та ін.) [1, с. 76-75; 9, с. 139].

Виходячи із загально усталених норм та законодавства України державне регулювання у сфері національної безпеки спрямоване на захист: людини і громадянина – їх конституційних прав, свободи, життя та гідності; добробуту суспільства; держави – захисту її суверенітету, територіальної цілісності; та території загалом від надзвичайних ситуацій [7; 11, с. 300-301]

У відповідності були розроблені принципи, які визначають порядок формування державної політики України у сферах національної безпеки й оборони, а саме [7]:

– верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю функціонування сектору безпеки й оборони та застосування сили;

– дотримання норм міжнародного права;

– розвиток сектору безпеки й оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони.

Щодо принципів публічного управління забезпечення національної безпеки, то М. Єжеєв узагальнив їх:

– створення умов для забезпечення національної безпеки держави, без збитку для інших країн;

– міжнародне співробітництво у сфері безпеки та оборони, дотримання умов безпекових договорів;

– беззаперечне дотримання національного та міжнародного законодавства;

– вирішення конфліктних ситуацій шляхом мирного урегулювання [1].

Всі пріоритети, цілі, завдання державної політики національної безпеки України, які необхідно опрацювати та втілити у життя в найближчі 3-5 років визначаються у таких документах як: у Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, інших документах із питань національної безпеки й оборони.

Конституція України у статті 107 зазначає, що «Рада національної безпеки і оборони України координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони». Верхівку системи органів виконавчої влади становить Кабінет Міністрів України, а також центральні органи виконавчої влади (ЦОВВ) до яких входять міністерства, служби та агенції, ЦОВВ зі спеціальним статусом; місцеві державні адміністрації, територіальні органи міністерств, інших ЦОВВ, а також місцеві органи виконавчої влади спеціальної компетенції, які безпосередньо і складають структуру публічного управління.

М. Єжеєв у своєму дослідженні виділяє наступні складові у системі забезпечення національної безпеки:

– державні органи, які відносяться до «профільних» – це міністерства та відомства функції і завдання яких безпосередньо пов'язані із захистом національної безпеки країни;

– державні органи, які науковець відносить до «загальної компетенції», що у своїй діяльності виконують функції із забезпечення;

– недержавні органи, які складають систему з недержавного сектору, який здійснює забезпечення національної безпеки країни [1].

Сучасний сектор національної безпеки та оборони України складається з чотирьох складових, які є взаємопов'язаними між собою: сили безпеки, сили оборони, оборонно-промисловий комплекс, громадяни та громадські об'єднання, які долучаються добровільно за власним бажанням до забезпечення національної безпеки [7].

Сили безпеки – складаються з системи органів державної влади, місцевого самоврядування та громадянського суспільства, які здійснюють державну політику у сфері забезпечення національної безпеки, головним обов'язком сектору безпеки є захист суспільства від злочинності, завдання ж полягає у гарантії безпеки як суспільного блага для населення. З нормативно-правової точки зору сектор безпеки є громадською послугою тому підлягає всім законам, нормам та правилам громадської послуги.

С. Пономарьов, дає наступне визначення сектору безпеки – «сукупність державних органів та організацій, які покликані гарантувати безпеку особи, суспільства та держави». Сектор безпеки автор поділяє на наступні структурні елементи: об'єкт (воєнна, державна, екологічна безпека тощо), суб'єкти забезпечення воєнної безпеки; об'єктивну сторону (межі повноважень, функцій і завдань) та суб'єктивну сторону (загрози). Науковець розрізняє такі основні елементи сектору безпеки в Україні, хоча і зазначає, що кожен з них потребує додаткового дослідження: особиста безпека громадян, громадський порядок який забезпечують правоохоронні органи; 2) державна безпека – забезпечують спецслужби; військова безпека – забезпечує військова організація України; 4) інші види безпеки: економічна, соціальна, екологічна, політична безпека [5].

Сили оборони України виконують функцію забезпечення оборони держави, до них відносяться Збройні Сили України (ЗСУ), Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державна спеціальна служба транспорту, а також інші військові формування, органи спеціального призначення.

За визначенням Закону України «Про національну безпеку» сили оборони – це «Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави» [7].

Сили безпеки та оборони України в цілому застосовують як узагальнення сукупності військових формувань держави. Стаття 12 п. 2 Закону України «Про національну безпеку України» «до складу сектору безпеки і оборони включають: Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Антитерористичний центр при Службі безпеки України, Служба судової охорони, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику» [7], тобто всі формування, які здійснюють функції та завдання для забезпечення національної безпеки держави.

Оборонно-промисловий комплекс відповідно до визначення яке трактується Законом України «Про національну безпеку України» становить «сукупність органів державного управління, підприємств, установ і організацій промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують і утилізують продукцію військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки і сил оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надання послуг військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іншими державами», головним завданням оборонно-промислового комплексу визначається «забезпечення оперативних спроможностей сил та засобів сектору безпеки і оборони шляхом постачання нових і модернізації наявних зразків озброєння, військової та спеціальної техніки» [7].

Стратегією розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2028 року визначено, що саме від рівня розвитку оборонно-промислового комплексу залежить здатність як національних військових формувань до відбиття збройної агресії, так і усіх його суб'єктів до ефективної взаємодії під керівництвом єдиного центру стратегічного управління [8].

У 2021 році потужності заводу «Артем» виготовляли 360 тис. снарядів на рік проте після переведення роботи заводу на один робочий день на тиждень потужності скороти-

лись. За словами народного депутата Г. Касая «зі 100 підприємств галузі, які мали найкращі фінансові показники за кілька років до вторгнення, щонайменше третина була обстріляна, знищена або перебувала у зоні бойових дій», проте «війна завжди є унікальною можливістю для розвитку промисловості, насамперед – оборонної» [3].

Заступник міністра оборони США Біл ЛаПланте на конференції ComDef 2023 зазначив, що в Україні наразі відкриті можливості для розвитку оборонної промисловості, і «ми починаємо переходити до відновлення чи будівництва промислової бази всередині України» [3]. Про свої наміри розвитку оборонної промисловості в Україні говорять також Німеччина, деякі країни ЄС та Велика Британія.

Безпосередньо наразі підприємства оборонного комплексу України зосереджені на закритті нагальних потреб (боєприпаси, системи протиповітряної оборони тощо).

На сьогодні «Укроборонпром» відіграє одну з головних ролей у виробленні оборонної продукції та є найбільшим промисловим об'єднанням підприємств державного сектору, до складу якого входить третина оборонно-промислового потенціалу країни; більшість підприємств Концерну мають стратегічне значення для економіки держави [8].

Так, у Стратегії передбачаються великі цілі, досягнення яких виведе оборонно-промисловий комплекс України на зовсім інший рівень, а саме: оновлення виробничих фондів; захист внутрішнього оборонного ринку від конкуренції; нова система логістичного забезпечення; залучення іноземного капіталу; задоволення першочергових потреб українських військових шляхом створення системи замкнених технологічних циклів тощо [8].

Громадяни та громадські об'єднання, які долучаються добровільно за власним бажанням до забезпечення національної безпеки. На сьогодні вже наочно доведено, що українське громадянське суспільство становлять громадяни з високим рівнем правосвідомості, освіченості, відповідальності, які є політично активними та знають свої права та обов'язки, відстоюють їх у взаємодії з державними інститутами, впливають на життєдіяльність суспільства.

Громадянське суспільство відіграє неабияку роль у забезпеченні національної безпеки України, особливо значимо це проявилось з 2014 року і триває досі в умовах агресії росії проти України та повномасштабного вторгнення. Допомога громадян починається від збору коштів, надання різного роду психологічних та правих консультацій, підтримки морального духу. Наразі вже створені та створюються волонтерські організації, благодійні фонди, які націлені не лише на продовольчу допомогу, а й ризикуючи своїм життям займаються питаннями евакуації як цивільного населення, так і допомоги військовим. Вклад громадянського суспільства у забезпечення національної безпеки України є вагомим та надважливим, бо лише у єдності є наша сила.

Є дуже цікавим дослідження Л. Пильгун «Дослідження феномену самоорганізації і гуртування українського суспільства під час війни», яке було проведено у 2023 році. Враховуючи той факт що українське суспільство не було готове до війни, і відкидало факт її настання, проте перші ж години показала, що українці готові на все заради майбутнього. Результати дослідження говорять на те, що «військові вважають, що 80% того, що потрібно на війні, їм дають волонтери. Громадські організації і благодійні фонди отримують ліцензії на закупівлю зброї та збирають гроші на міномети для захисту своїх міст. Студенти і бізнесмени створюють дрони та обладнання для військових. Турбота про вимушених переселенців лежить цілком на плечах громадянського суспільства. Пенсіонери готують харчі та плетуть маскувальні сітки, діти роблять окопні свічки. Додатковим напрямком багатьох громадських організації стало медичне забезпечення військових і реабілітація ветеранів. Важко знайти в Україні сім'ю, яка б не поділилася грошима, речами першої необхідності або житлом з військовими та людьми, постраждалими від війни. Наразі важко перерахувати усі види діяльності, які започаткували і здійснюють українці задля перемоги. Так само важко сказати, яким чином українцям вдається практично миттєво вирішувати питання, до вирішення яких виявився не готовим уряд, профільні та міжнародні організації» [4, с. 2].

В. Найда окреслює наступні аспекти ролі громадянського суспільства у забезпеченні національної безпеки саме в умовах агресії з боку росії, такі як:

– залучення громадянського суспільства до розробки нормативно-правових документів для сфери національної безпеки України;

– матеріальна, благодійна підтримка громадянським суспільством ЗСУ;

– організація та проведення військової підготовки громадянським суспільством, допризовної військової підготовки, та проведення військово-патріотичного виховання серед молоді;

– проведення представниками громадянського суспільства масових заходів для привернення уваги до ситуації в країні

– співпраця громадянського суспільства з органами влади [2, с. 146].

Посилення ролі взаємодії та участі громадянського суспільства у забезпеченні національної безпеки вписано в План заходів з реалізації Стратегії забезпечення державної безпеки, що визначає заходи, які розраховані на 2023-2025 роки та передбачає «упровадження дієвих механізмів взаємодії суб'єктів забезпечення державної безпеки із громадянським суспільством, посилення демократичного цивільного контролю і нагляду за діяльністю суб'єктів забезпечення державної безпеки» [6].

Висновки. Проаналізувавши вищезазначене можна дійти висновку, що на сьогодні тема публічного управління у сфері національної безпеки є не лише актуальною, а і необхідною для подальшого наукового дослідження. Сучасний сектор національної безпеки та оборони України який складається з чотирьох складових, які є взаємопов'язаними між собою: сили безпеки, сили оборони, оборонно-промисловий комплекс, громадяни та громадські об'єднання, які долучаються добровільно за власним бажанням до забезпечення національної безпеки з однієї сторони є досить потужним, а з іншої знаходиться у стані відновлення та розвитку (як от оборонно-промисловий комплекс).

В цілому ми вбачаємо подальше дослідження даної теми вже з більш практичної точки зору у напрямку напрацювання пропозицій щодо удосконалення публічного управління у сфері національної безпеки.

Література:

1.Єжеєв М. Система забезпечення національної безпеки як складова публічного управління країни. *Публічно-управлінські та цифрові практики.* 2023. Випуск 1. URL: https://journals.dut.edu.ua/index.php/public/article/view/2774/2674.

2.Найда В. О. Роль громадянського суспільства у забезпеченні національної безпеки України в умовах агресії російської федерації. 2017. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/27_10_2017/pdf/47.pdf.

3.Оборонно-промисловий комплекс та його розвиток під час війни. 2024. URL: https://finance.ua/ua/goodtoknow/opk-ukrainy.

4.Пильгун Л. Дослідження феномену самоорганізації і гуртування українського суспільства під час війни. 2023. 33 с. https://api.home.ednannia.ua/upload/kch/24/02/20/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D0%9F%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D1%83%D0%BD.pdf

5.Пономарьов С. Сектор безпеки України: поняття, ознаки, зміст. 2017. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_11_2017/pdf/127.pdf.

6.Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії забезпечення державної безпеки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.04.2023 р. № 328-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/328-2023-%D1%80#Text.

7.Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text.

8.Про схвалення Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2028 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 червня 2018 р. № 442-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/442-2018-%D1%80#Text.

9.Публічне управління: термінол. слов. / уклад.: В.С. Куйбіда та ін.; за заг. ред. В. С. Куйбіди, М.М.Білинської, О.М. Петроє. Київ. 2018. 224 с.

10. Публічне управління та національна безпека: монографія / А. М. Михненко та ін.; за ред. д-ра іст. наук, проф. А. М. Михненка і д-ра екон. наук, доц. Н. М. Грущинської. Київ. 2019. 340 с.

11. Semenets-Orlova Inna, et al. Requests for public information in the state Administration in situations of military operations. *Ann. Fac. Der. U. Extremadura*, 2022, 38: 249.

12. Semenets-Orlova I. A. Derzhavne upravlinnia osvitnimy zminamy v Ukraini: teoretychni zasady [Public Management of Educational Change in Ukraine: Theoretical Principles]. *Kyiv:* 2018. *YuSPTON, 2022*

13. Semenets-Orlova Inna. Procedural aspects of educational changes: empirical findings at institutional level. *Advanced Education*, 2017, 64–67.

14. Ситник Г. П., Орел М. Г. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України: підручник. за ред. Г. П. Ситника. Київ: Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 372 с.

УДК 316.352(477)
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-3(75)-17

Анастасія ШУЛЬГА
кандидат наук з державного управління, доцент, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, ondain2009@ukr.net
ORCID:0000-0002-8528-8722

АНАЛІЗ РІВНЯ ПОЛІТКОРЕКТНОСТІ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ ТА СПОСОБИ ЙОГО ПІДВИЩЕННЯ

Стаття присвячена визначенню аналізу рівня політкоректності публічних службовців за сучасних умов та формулювання способів його підвищення. На початку статті обґрунтовано актуальність дослідження ідеї політкоректності, особливо на публічній службі. Розкрито зміст досліджуваного поняття на основі двох підходів – лінгвістично-комунікативного та поведінкового. Основна частина статті присвячена аналізу рівня політкоректності публічних службовців за сучасних умов шляхом проведення анонімного опитування працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування Миколаївської області. Респондентами були люди різної статево-вікової групи, які мають неоднаковий стаж публічної служби та займають нерівнозначні посади. Питання анкети-опитувальника стосувались випадків прояву неполіткоректної поведінки на публічній службі, видів неполіткоректної поведінки із якими зіштовхувались публічні службовці під час виконання ними своїх професійних обов'язків, можливості висловлення власної думки на публічній службі, визначення ступеню задоволеності службовців рівнем політкоректності на публічній службі за відповідною шкалою, а також періодичності проведення консультативно-роз'яснювальних заходів з питань політкоректної поведінки на публічній службі. Отримані дані аналізувались у вигляді статистичних узагальнень. Так, під час проведення анонімного опитування було з'ясовано, що різноманітні види прояву неполіткоректної поведінки є відносно частими випадками на публічній службі. При цьому більшості публічних службовців важко сказати, які саме це були прояви неполіткоректної поведінки. Наприкінці статті зроблено висновок, що сьогодні на публічній службі в Україні переважає низький рівень політкоректності. Неполіткоректна поведінка притаманна не лише рядовому складу публічних службовців й керівництву. Це зумовлено, насамперед, негативним ставленням громадян до представників влади, безвідповідальним та/або занадто авторитарним керівництвом, некомпетентністю самих службовців.

Ключові слова: *політкоректність, модель поведінки, рівність, дискримінація, гендерно-нейтральна мова.*

Anastasiia Shulga. ANALYSIS OF THE LEVEL OF POLITICAL CORRECTNESS OF PUBLIC OFFICIALS IN MODERN UKRAINE AND WAYS TO INCREASE IT

The article is devoted to determining the analysis of the level of political correctness of public servants under modern conditions and formulating ways to increase it. At the beginning of the article, the relevance of the study of the idea of political correctness, especially in the public service, is substantiated. The content of the studied concept is revealed on the basis of two approaches – linguistic-communicative and behavioral. The main part of the article is devoted to the analysis of the level of political correctness of public servants under modern conditions by conducting an anonymous survey of employees of state authorities and local self-government bodies of the Mykolaiv region. The respondents are people of different sex and age groups who have different years of public service and occupy unequal positions. The questions of the questionnaire related to cases of politically incorrect behavior in the public service, types of politically incorrect behavior faced by public servants during the performance of their professional duties, the possibility of expressing one's opinion in the public service, determining the degree of satisfaction of employees with the level of political correctness in the public service according to the relevant scale, as well as the frequency of conducting advisory and explanatory activities on issues of politically correct behavior in the public service. The obtained data were analyzed in the form of statistical generalizations. Thus, during the conduct of an anonymous survey, it was found out that various types of non-politically correct behavior are relatively frequent cases in the public service. It is difficult for most public servants to say what exactly these were manifestations of politically incorrect behavior. At the end of the article, it is concluded that today the public service in Ukraine is dominated by a low level of political correctness. Politically incorrect behavior is inherent not only to the rank-and-file public servants and management. This is caused, first of all, by the negative attitude of citizens towards representatives of the authorities, irresponsible and/or too authoritarian leadership, and the incompetence of the employees themselves.

Key words: *political correctness, behavior model, equality, discrimination, gender-neutral language.*

Постановка проблеми. Політкоректність є важливою складовою виховання й розвитку кожної людини у сучасному суспільстві, де рівність не означає однаковість, а різноманітність не означає невідповідність загальноприйнятим шаблонам, де питання статті працівника має значення тільки при пошитті службового одягу (спецодягу), де віросповідання є частиною духовного розвитку особистості, а не предметом спору.

© Шульга А., 2024

Сьогодні, коли триває повномасштабна війна в Україні, коли у повсякденному житті є звичною справою побачити людину з ампутованими кінцівками, коли жінки опановують різні сфери трудової діяльності, в яких раніше були задіяні виключно чоловіки, коли за браком кваліфікованих кадрів на робочі місця повертаються люди у віці 60+/75+, питання політкоректності висувається на перший план. У цьому сенсі особливе значення має політкоректність для представників влади й громадськості, які виступають для суспільства своєрідним прикладом (еталоном) належної і толерантної поведінки.

Як показує практика випадки неполіткоректного ставлення на публічній службі виникають час від часу, що прямо впливає на імідж публічної служби, рівень плинності кадрів та, в цілому, на ефективність роботи публічно-владних установ. Зважаючи на це необхідно проводити ґрунтовну роботу щодо морально-етичного виховання публічних службовців, що, на наш погляд, дозволить сформувати дійсно сучасну, демократичну, європейського зразка публічну службу в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останній час із активізацією державної політики щодо недопущення проявів будь-якого виду дискримінації та створення безбар'єрного простору для різних категорій людей в нашій державі почали з'являтися наукові праці присвячені питанням політкоректного спілкування та поведінки у сучасному суспільстві. Дослідженням загальних питань ідеї політкоректності займаються такі вчені як: О.Ф. Бондаренко, М.О. Буткевич, О.В. Завадська, О.Б. Сінькевич, О.Ю. Сухомлин та інші. Питанням політкоректності безпосередньо публічних службовців присвячені праці В.І. Андріяш, Н.О. Євтушенка, В.М. Ємельянова. На жаль, на сьогодні відсутні ґрунтовні наукові дослідження щодо формування належної політкоректної поведінки на публічній службі та аналізу особливостей такої поведінки публічних службовців в умовах воєнного стану.

Метою статті є визначення аналізу рівня політкоректності публічних службовців за сучасних умов шляхом опитування працівників органів публічної влади Миколаївської області та формулювання способів його підвищення.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні у наукових колах не має одностайності у розумінні того, що собою являє політкоректність. Лінгвісти та філологи схиляються до думки, що політкоректність є виключно лінгвістично-комунікативною категорією. Так, наприклад, О.Ю. Сухомлин говорить про те, що політкоректність – це мовна толерантність, яка «виступає однією з найважливіших складових культури суспільства в цілому, адже в її основі лежать базові принципи співіснування та розвитку гармонійних взаємин між різними групами суспільства, а саме: культура полеміки, культура діалогу, повага до іншої/інакшої позиції, відмова від агресії і ворожості» [13, с. 42]. Зокрема, і О.Ф. Бондаренко та М.О. Буткевич стверджують, що політкоректність є «практикою прямої або опосередкованої заборони на вживання слів і виразів, що вважаються образливими для певних соціальних груп» [3, с. 11]. У свою чергу, В.М. Ємельянова та Н.О. Євтушенко чітко не визначаючи зміст поняття «політкоректність» стверджують, що «політкоректність, накладає свій відбиток на лексику, на синтаксис, морфологію і словотвори, призводить до зміни у культурній сфері, а соціальна реальність відтворюється людьми під впливом її інтерпретації і знань про неї за допомогою мови, яка має центральне значення для конструювання соціальної реальності, яка втілюється в соціально організованих актах інтерпретації» [4, с. 705].

Натомість прибічники поведінкового підходу, яких ми підтримуємо, наголошують на тому, що політкоректність – це не лише толерантне спілкування, а норма певної поведінки (соціокультурної чи мовної) [5, с. 350] та «здатність забезпечити доброзичливі взаємостосунки між всіма членами суспільства» [1, с. 147].

У будь-якому випадку науковці одностайні у тому, що політкоректність це – прояв толерантності і доброчесності, а також людяності у стосунках між людьми. Водночас, є і противники ідеї політкоректності, називаючи її «багатоголовим чудовиськом та терором доброчесності, сучасною інквізицією, яка вишукує політично некоректну єресь і влаштовує єретикам аутодафе у вигляді переслідувань, кампаній по дискредитації, каральної цензури» [12, с. 7].

Узагальнюючи наведене можна сказати, що політкоректність – це сформована на основі прийнятних у суспільстві певних правил, ідей і переконань модель поведінки, яка є виявом толерантного ставлення при спілкуванні з різними верствами та групами населення з метою недопущення будь-яких утисків чи приниження честі й гідності людини, за допомогою використання стилістично-нетральної лексики і невербальної комунікації.

Сьогодні так важливо, щоб публічно-владний сектор був своєрідним «флагманом» у

формування політкоректності в суспільстві. Тому, на наш погляд, необхідно звертати особливу увагу на те як спілкуються та поводять себе, насамперед, публічні службовці із громадянами та власними колегами.

Для з'ясування того чи розуміють публічні службовці, що собою являє політкоректність, а також для виявлення причин й умов виникнення нетолерантної поведінки нами було розроблено анкету-опитувальник «Політкоректність на публічній службі очима публічними службовцями». Ця анкета є повністю анонімною та, окрім зазначено, дозволяє визначити рівень політкоректності на публічній службі за сучасних умов. Вона є універсальною, оскільки таке дослідження можна проводити й в інших закладах, установах та організаціях, не роблячи прив'язку до публічної служби.

Анкетування проводилось протягом травня-вересня 2024 р. серед працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування Миколаївської області, в якому взяли участь понад триста респондентів різної статево-вікової групи, котрі мають неоднаковий досвід роботи на публічній службі та займають різні посади. Безпосередньо це були працівники таких публічно-владних установ як: Управління Південного офісу Держаудитслужби в Миколаївській області; Південне міжрегіональне управління Державної служби з питань праці; Миколаївська районна державна військова адміністрація; Головне управління статистики у Миколаївській області; Миколаївська митниця Держмитслужби; Департамент з надання адміністративних послуг Миколаївської міської ради; Департамент енергетики, енергозбереження та запровадження інноваційних технологій Миколаївської міської ради; Управління соціальних виплат та компенсацій Інгульського району Департаменту праці та соціального захисту населення в Миколаївської міської ради; Головне управління Державної податкової служби у Миколаївській області; Виконавчий комітет Южноукраїнської міської ради; Головне управління Пенсійного фонду України в Миколаївській області; Миколаївська обласна державна військова адміністрація; Департамент соціального захисту населення Миколаївської обласної державної адміністрації; Адміністрація Корабельного району Миколаївської міської ради; Другий відділ державної виконавчої служби у Баштанському районі Миколаївської області Південного міжрегіонального управління міністерства юстиції (м. Одеса); Новобузька міська рад.

Опитані публічні службовці – це були переважно працівники із досвідом роботи на публічній службі понад 10 років (див. Рис. 1) [2].

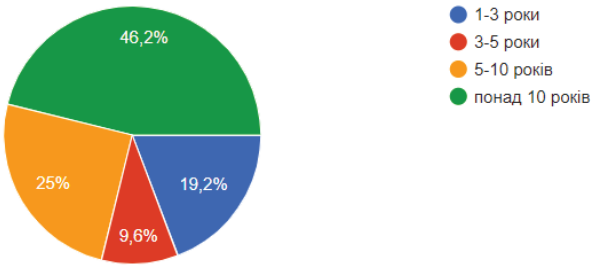

Рис. 1. Тривалість досвіду роботи на публічній службі

На початку опитування їм було поставлено питання: чи зіштовхувались вони на роботі з проявами неполіткоректної поведінки? Відповідь публічних службовців нас дещо шокувала, оскільки майже половина респондентів (41%) відповіли позитивно на дане запитання, вказавши, що прояви такої поведінки переважно були з боку відвідувачів (57%) (див. Рис. 2) [2]. Такі дані свідчать про те, що суспільство зневажливо ставиться до представників влади, невілюючи важливість та необхідність їх роботи в державі. Разом із тим, колеги на роботі та керівництво також виявляють певним чином нетолерантне і стереотипне ставлення один до одного, що може призвести (або вже призвело) до несприятливого психологічного клімату в колективі. Все це, у сукупності прямо впливає на якість, ефективність і продуктивність роботи публічних службовців, їх вмотивованість та зацікавленість у досягненні значних успіхів у роботі, а також на нормальне функціонування публічно-владних установ.

Враховуючи те, що на публічній службі трапляються випадки неполіткоректної поведінки, ми запитали у працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування з якими саме видами неполіткоректної поведінки вони зіштовхувались (або про які їх відомо) на роботі. Нами було отримано наступні результати:

- 33,7% опитаних відповіли, що це використання ненормативної лексики;
- 9,6% опитаних відповіли, що це дискримінації щодо не престижності професії публічного службовця;
- 3,8% опитаних відповіли, що це дискримінації щодо фізичних чи психічних розладів/особливостей людини;
- 2,9% опитаних відповіли, що це дискримінації щодо гендерної приналежності;

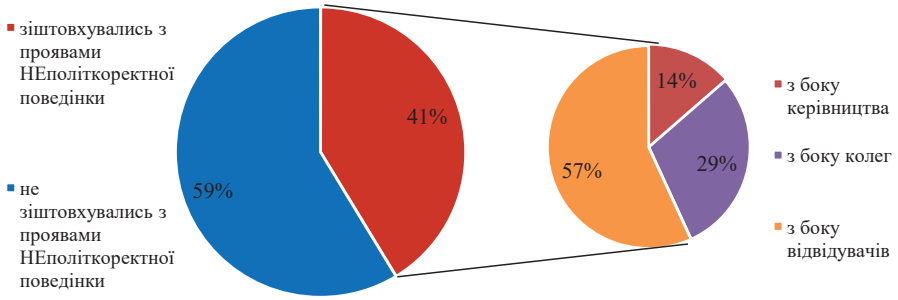

Рис. 2. Випадки прояву неполіткоректної поведінки на публічній службі

- 1,9% опитаних відповіли, що це дискримінації щодо расової і національної належності (див. Рис. 3) [2].

Такі дані вказують на те, що на публічній службі ненормативна лексика є часто вживаним комунікативним інструментом під час спілкування як серед колег, так і серед відвідувачів, а також є прояви різного виду дискримінації та статево-вікової стереотипності. Цікаво, що 48,1% опитаних вказали, що їм важко відповісти на поставлене запитання (див. Рис. 3) [2]. На наш погляд, це є свідченням того, що переважна більшість публічних службовців не мають уявлення, що насправді являє собою політкоректність і де саме проходить межа між просто вихованістю і толерантно свідомим ставленням до оточуючих. Однією із причин такої ситуації є не проведення виховних заходів і роз'яснювальної роботи серед публічних службовців. Зокрема, це підтвердили 45% опитаних, 80% з яких зазначили про необхідність проведення таких заходів, на жаль, 20% – не бачать у цьому потреби (див. Рис. 4) [2].

Рис. 3. Видами неполіткоректної поведінки на публічній службі

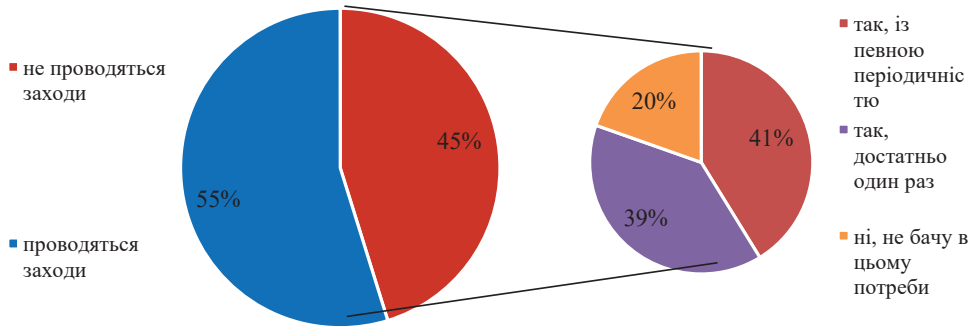

Рис. 4. Проведення консультативно-роз'яснювальних заходів з питань політкоректної поведінки на публічній службі

Відсутність політкоректності на публічній службі завжди призводить до певних наслідків, які або проявляються одразу у вигляді сплесків гніву, розпачу чи образи, або можуть бути латентними і проявитись із часом у ще більшій мірі (наприклад, цькування, професійне вигорання, звільнення тощо). Враховуючи те, що ми всі різні і по-різному сприймаємо ту чи іншу ситуацію, ми можемо не помічати як наші дії і слова впливають на оточуючих. На підтвердження цього є результати опитування публічних службовців – 2,9% висловились, що прояви неполіткоректної поведінки на публічній службі призводили до серйозних наслідків. Серед таких наслідків респонденти назвали: формування несприятливого психологічного клімату в колективі; погроза звільнення та безпосередньо саме звільнення [2]. Такі малий відсоток опитаних вказує на незначимість політкоректності у сфері публічного управління або на ігнорування неналежної з морально-етичної точки зору поведінки керівництва/працівників/відвідувачів, що у подальшому, на наш погляд, може призвести до гострого соціального конфлікту в середині суспільства.

Зважаючи на те, що слово є потужним інструментом у досягненні комунікативної мети, публічним службовцям було поставлено питання щодо використання у роботі гендерно-нейтральної мови, мовленнєвих стереотипів та політично некоректних термінів, які вже стали загальноприйнятними у суспільстві. Нами було отримано наступні результати:

- 23,1% опитаних відповіли, що у своїй роботі використовують гендерно-нейтральну мову, 38,5% – здебільшого використовують, 14,4% – практично не використовують і 24% – не використовують взагалі;
- 42,3% опитаних відповіли, що повністю негативно ставляться до використання політично некоректних термінів на публічній службі, що стали загальноприйнятними у суспільстві, біль-менш терпимо до цього ставляться 50% опитаних, 5,8% – прийнятно, а 1,9% – абсолютно позитивно;
- 39,4% опитаних відповіли, що зіштовхувались із випадками використання мовленнєвих стереотипів на публічній службі, 61,5% – не зіштовхувались [2].

Такі цифри вказують на те, що мовна культура публічних службовців не є ідеальною, оскільки: по-перше, використання політично некоректних термінів на публічній службі, навіть якщо вони стали загальноприйнятними у суспільстві, є категорично неприпустимим [10] і може бути розцінено як неповажне ставлення до слухачів/співрозмовників; по-друге, використання фемінітивів (гендерно-нейтральної лексики) врегульовано на законодавчому рівні [8], [9] і є великим кроком до інтеграції у європейський простір та утвердженню рівності чоловіків і жінок у всіх суспільних сферах; по-третє, використання мовленнєвих стереотипів порушує ключові принципи публічної служби, зокрема, таких як рівність і доступність [7], [11] та є суттєвою перешкодою на шляху побудови дійсно вільної від упереджень публічної служби в Україні. Враховуючи викладене, вважаємо, що публічним службовцям необхідно із певною періодичністю проходити тренінги з політкоректного спілкування, на яких не лише вдосконалювати власну мовну культуру, а й розігрувати різні життєві ситуації, щоб бути психологічно готовим «правильно» відповісти на запитання, висловлювання чи критику як з боку колег/керівництва, так і з боку громадян.

Зважаючи на такі цінності як демократизм, свобода поглядів, думки й висловлювань, відкритість, що закріплені в Конституції України [6] та популяризація їх у суспільстві, ми запитали у публічних службовців чи можуть вони, як посадові особи, висловлювати власну думку на роботі. Менше половини опитаних (46,2%) відповіли, що можуть це робити без перешкод, у свою чергу, 18,3% відповіли, що позбавлені такої можливості (див. Рис. 5) [2]. Маючи такі дані ми можемо зробити висновок, що свобода думки є у певному сенсі профанацією, керівництво використовує відповідні стилі і методи управління, котрі унеможливлюють підлеглих виражати свою думку з тих чи інших питань.

Наприкінці анкетування перед публічними службовцями було поставлено питання – наскільки вони задоволені рівнем політкоректності на публічній службі. 27,9% опитаних відповіли, що повністю задоволені рівнем політкоректності, водночас 1% – не задоволені. Цікаво, що 66,3% опитаних посередньо задоволені тим рівнем політкоректності, який є у них на роботі (див. Рис. 6) [2]. Такі цифри свідчать про недостатню роботу з боку керівництва, існування несприятливого клімату в колективі та часом зневажливе ставлення до публічних службовців з боку громадян.

Враховуючи результати проведеного опитування серед працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування Миколаївської області щодо політкоректності у їх професійній діяльності та побудову в Україні сучасної високотолерантної і безбар'єрної публічної служби пропонуємо

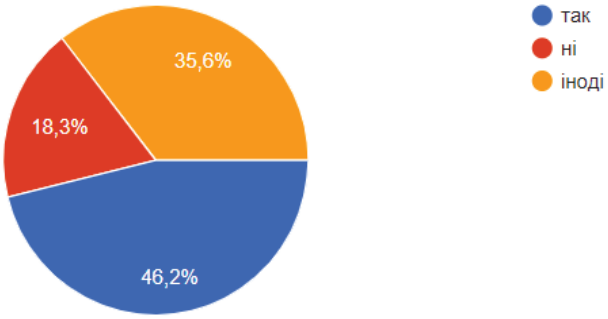

Рис. 5. Можливість висловлення власної думки на публічній службі

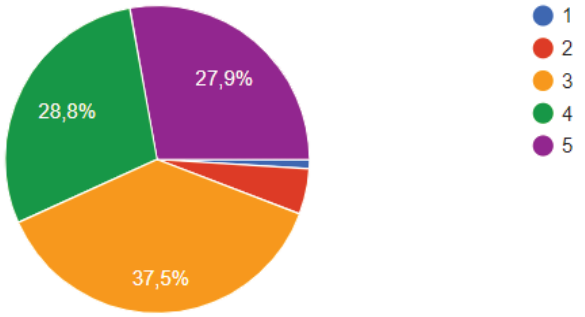

Рис. 6. Ступінь задоволеності службовців рівнем політкоректності на публічній службі (за шкалою від 1 до 5, де 1 – не задоволені, а 5 – повністю задоволені)

наступні способи підвищення рівня політкоректності публічних службовців:

- проведення на постійній основі роз'яснювальної роботи серед публічних службовців та громадян стосовно того, що собою являє політкоректність у сучасному світі, шляхом залучення відповідних фахівців/експертів;
- здійснення інформаційно-просвітницької кампанії в державі, спрямованої на усунення бар'єрів та утвердження толерантної поведінки на публічній службі і поза її межами;
- формування позитивного іміджу публічної служби направленого на зміну ставлення громадськості до публічних службовців та виховання поваги до них;
- внесення змін у чинне законодавство, щодо прийняття на публічну службу виключно кваліфікованих кадрів, які пройшли перевірку на політкоректність;
- організація і проведення курсів підвищення кваліфікації з питань політкоректність в обов'язковому порядку для всіх публічних службовців не рідше, ніж один раз на рік;
- підвищення культури мови публічних службовців, шляхом вилучення з їх лексикону русизмів, невиправданих кальок, слів-паразитів, нецензурних слів/висловів, зневажливих форм звертання тощо та, водночас, використання власне українських слів. На наш погляд, це має бути, насамперед, наполеглива праця кожного службовця над удосконаленням власного мовлення, вироблення ними стійких навиків мовленнєвого самоконтролю і самоаналізу;
- збагачення комунікативної діяльності публічних службовців різноманітними формами спілкування (наприклад, усне чи письмове/друковане спілкування, вербальне (словесне) і невербальне (інтонації, погляд, міміка, жести, пози, тощо) або комбіноване спілкування), які не носять дискримінаційний характер та не викликають негативних асоціацій;
- унеможливлення на публічній службі будь-яких проявів сексизму та харсменту, шляхом запровадження ґендерно чутливої мови (наприклад, використання фемінітивів, ґендерно-симетричних форм звернення), подолання ґендерних стереотипів (про те, як люди різних статей повинні себе поводити, яку роль виконувати у суспільстві та які здібності і навички мати), а також утримання від неоднозначних поглядів/жестів/дотиків, жартів/висловлювань, знецінюючих коментарів про зовнішній вигляд. Переконані, що володіння основами ґендерного ділового спілкування дозволить публічним службовцям уникати або швидко реагувати на непорозуміння, комунікативні бар'єри та конфлікти з колегами і громадянами;

- самоконтроль публічних службовців за власною поведінкою (чітко дотримуватись субординації, стримувати гнів і свій норов, «гасити» надмірну дратівливість і невдоволеність, «правильно» реагувати на агресивну чи провокативну поведінку/висловлювання інших людей);

- посилення мотиваційних важелів впливу на публічних службовців (наприклад, підвищення розміру заробітної плати, створення умов для саморозвитку, забезпечення психологічної підтримки тощо);

- запобігання виникненню/формуванню стигматизації у колективі публічних службовців – упередженого ставлення до працівника(-ів) за певною ознакою (етнічною, віковою, гендерною тощо) з відповідним стереотипним набором соціальних реакцій на нього(них);

- створення такого психологічного клімату у колективі публічних службовців, де працівники почувають себе комфортно, можуть вільно висловлювати свої думки та переживання, не боячись помсти, осуду чи покарання, сподіватись на підтримку та допомогу з боку колег;

- надання постійної підтримки з боку керівництва та його активна участь у впровадженні політкоректності на публічній службі як на рівні спілкування, так і на рівні виконання посадових обов'язків;

- розроблення та впровадження механізмів моніторингу (наприклад, періодичне проведення опитувань серед публічних службовців і громадян, залучення «таємних» відвідувачі/клієнтів, проведення тестів на емоційну стійкість, використання технології «рольова гра» тощо) та звітності за дотриманням публічними службовцями політики політкоректності;

- посилення відповідальності публічних службовців за неполіткоректну поведінку на робочому місці та поза ним.

Висновки. Сьогодні на публічній службі в Україні переважає низький рівень політкоректності. При цьому варто наголосити, що неполіткоректна поведінка притаманна не лише рядовому складу публічних службовців й керівництву. Це зумовлено, насамперед, негативним ставленням громадян до представників влади, безвідповідальним та/або занадто авторитарним керівництвом, некомпетентністю самих службовців.

Література:

1.Андріяш В. І. Євтушенко Н. О. Політична коректність як суспільний феномен: ґенеза та концептуалізація. *Право та державне управління.* 2022. № 1. С. 144–150.

2.Анкета-опитувальник «Політкоректність на публічній службі очима публічними службовцями». URL: https://docs.google.com/forms/d/1VZ-5MNB1j8w3-KtYBg75XTCONRCLxGD8HJJr99afqqI/edit#responses.

3.Бондаренко О. Ф., Буткевич М. О. Мова ворожнечі та ЗМІ: міжнародні стандарти та підходи. К.: Проєкт «Без Кордонів» ГО «Центр «Соціальна Дія», 2015. 64 с.

4.Ємельянов В. М., Євтушенко Н. О. Політична коректність – соціальний конструкт сучасного мовного простору публічного управління. *Public Administration and Regional Development*. 2022. № 17. С. 698–-717.

5.Завадська О. В. Пейоративний аспект політкоректності. *Studia Lingüistica*. 2011. Вип. 5. Ч. 2. С. 350–356.

6.Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України 1996. № 30. Ст. 141.

7.Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 4. Ст. 43.

8.Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 52. Ст. 561.

9.Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні: Указ Президента України від 3 грудня 2020 р. № 533/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533/2020#Text.

10. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 5 серпня 2016 р. № 158. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text.

11. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 2 травня 2023 р. № 3077-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 72. Ст. 249.

12. Сінькевич О. Б. Політкоректність в контексті глобалізаційних процесів сучасності. *SWorld*. 2013. № 2. С. 5–15.

13. Сухомлин О. Ю. Мовна толерантність у журналістському тексті: параметри категорії. *Українське журналістикознавство*. 2008. Вип. 9. С. 42–48.

УДК 342.5+351.181 (477)
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-3(75)-18

Олег ЯЦИНО
аспірант, кафедри публічного адміністрування, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», olegvalentinovicacino@gmail.com
ORCID: 0009-0004-0017-7508

Андрій МОШНІН
кандидат наук з державного управління, докторант кафедри публічного адміністрування, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: 0000-0003-2013-7533

ТЕМПОРАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ТА УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ В УКРАЇНІ

Під час російсько-української війни 2014-2024 рр. нам стало зрозумілим, що наявність боєздатної армії має важливе значення для відстоювання незалежності країни. Схожа ситуація склалася і на початку XX ст., коли наявність збройних сил визначало майбутнє держави. У період Центральної Ради українізація військових частин царської армії стала важливим етапом у формуванні національної армії. Цей процес здійснювався з метою створення самостійної української військової сили, здатної захищати молоду Українську Народну Республіку (УНР). Державні структури, зокрема Генеральний військовий секретаріат та інші військові органи Центральної Ради, почали займатися переформуванням російських військових підрозділів в українські частини. Вагомим аспектами цього процесу були національно-патріотичне виховання, зміна командного складу на український, використання української мови та символіки. Незважаючи на складнощі та опір з боку деяких військових та політичних сил, українізація армії сприяла зміцненню національної свідомості та закладенню основ для створення регулярних збройних сил незалежної України. Проте цей процес затягнувся в часі та не був цілеспрямованим.

Мета публікації – проаналізувати процес організації державними органами Центральної Ради українізації військових частин царської армії у період Української революції 1917-1921 рр.

Наукова новизна. Аналізуються чинники, які завадили УНР утворити регулярну боєздатну армію. Процес моделювання управління військовою сферою проєктується на сьогодення.

Ключові слова: *еліта, військова еліта, управлінська еліта, механізми публічного управління, безпека, національна безпека, публічне управління, українізація війська, Центральна Рада, армія, процес формування збройних сил.*

Oleh Yatsyno, Andrii Moshnin. TEMPORAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF THE FORMATION OF THE MILITARY AND MANAGERIAL ELITE IN UKRAINE

During the Russian-Ukrainian war of 2014-2024, it became clear to us that the presence of a combat-ready army is important for the defense of the country's independence. A similar situation arose at the beginning of the 20th century, when the presence of the armed forces determined the future of the state. During the period of the Central Rada, the Ukrainization of military units of the tsarist army became an important stage in the formation of the national army. This process was carried out with the aim of creating an independent Ukrainian military force capable of defending the young Ukrainian People's Republic (UNR). State structures, in particular the General Military Secretariat and other military bodies of the Central Rada, began to reform Russian military units into Ukrainian units. Important aspects of this process were national-patriotic education, changing the team composition to Ukrainian, the use of the Ukrainian language and symbols. Despite the difficulties and resistance from some military and political forces, the Ukrainization of the army contributed to strengthening national consciousness and laying the foundations for the creation of regular armed forces of independent Ukraine. However, this process took time and was not purposeful.

The purpose of the publication is to analyze the process of organizing the Ukrainization of military units of the tsarist army by the state bodies of the Central Council during the Ukrainian Revolution of 1917-1921.

Scientific novelty. The factors that prevented the Ukrainian People's Republic from forming a regular combat-ready army are analyzed. The process of modeling the management of the military sphere is projected for the present.

Key words: *elite, military elite, management elite, mechanisms of public administration, security, national security, public administration, Ukrainization of the military, the Central Council, the army, the process of formation of the armed forces.*

Постановка проблеми. В історії української державності неодноразово виникала нагальна потреба у формуванні війська. Особливо важливими у цьому контексті були події періоду Української національної революції та боротьби за незалежність у 1917-1921 роках. Український народ у складних воєнно-політичних умовах закладав основи своєї дер-

© Яцино О., Мошнін А., 2024

жавності, створював власну армію та готував військові кадри для захисту революційних здобутків. Питання створення війська та підготовки офіцерських (старшинських) кадрів вирішувалося в процесі становлення українських збройних сил, що відбувалося й у сучасній Україні в нових історичних умовах російсько-української війни. Адже, у 2014 р. в незалежній Україні фактично не було війська та озброєння.

Українські урядовці на поч. ХХ ст. в умовах того часу не відкидали збройні сили царської влади, оскільки там було чимало українців. Відповідно, постало питання українізації армії. Важливо проаналізувати чинники, які перешкоджали публічному управлінню формуванню збройних сил.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська історіографія, особливо діаспори, присвячена українським військовим формуванням періоду Української революції 1917-1921 рр., має чималий обсяг літератури, насамперед, мемуарної. У публікації Р. Зінкевич аналізує початки формування армії УНР та створення вищих державних військових органів восени 1917 р. [3]. Дослідник В. Пархоменко у публікації «Військова політика Української Центральної Ради: очима її сучасників» розкриває окремі аспекти урядової політики Центральної Ради у військовій сфері [6]. Є низка інших досліджень [1; 4], але в цілому процес українізації царського війська з проєкцією на сьогодення в літературі не зроблено.

Мета статті – проаналізувати процес організації державними органами Центральної Ради українізації військових частин царської армії у період Української революції.

Виклад основного матеріалу. Ситуація, в якій зароджувалась українська державність у 1917 році, була тісно пов'язана з військовими подіями: Російська імперія брала участь у Першій світовій війні, і саме війна стала майже ключовим поштовхом до Лютневої революції. Солдати, незважаючи на свій статус «опори режиму», досить швидко стали одним із найреволюційніших класів, на рівних з робітниками та селянами, входячи до Рад. Більше того, часто саме підтримка військових визначала політичні можливості тієї чи іншої сили, тієї чи іншої партії. Україна та українська політика не були винятком у цьому контексті.

Питання про українську армію виникло одразу після створення Центральної Ради та початку її боротьби за владу. Проте, не всі урядовці розуміли необхідність створення армії.

Для розгляду та аналізу ситуації наведемо дані, так, до початку Першої світової війни армія Російської імперії налічувала 1 млн 423 тисячі солдат і офіцерів, після початої мобілізації чисельність збройних було збільшено до майже 5 млн 338 тисяч бійців. Загальна кількість піхотних дивізій сформованих у серпні-вересні 1914 року сягала 70, крім цього існували інженерні, саперні, понтонні, автомобільні, залізничні, військово-повітряні підрозділи. Значну частину у багатонаціональній армії займали українці (звичайні рядові солдати так і старші офіцери) [7, с. 78].

У лютому 1917 року Російську імперію сколихнула революція, що поставила крапку на самодержавстві й варто зазначити – ключову роль у тих подіях відігравали військовослужбовці, які були своєрідними ретрасляторами настроїв населення. Тобто, революційні події не оминули армію. Лейб-гвардії Волинський, Литовський, Преображенські полки прийняли активну участь у політичних звершеннях у Петрограді, що зрештою призвело до становлення нової, проте тимчасової влади на котру покладали великі надії: демократизації та реформування усіх сфер суспільства.

Зрозуміло, що революційні події, які розгорнулися в лютому 1917 року не могли обминути багатомільйонну російську армію у якій за підрахунками істориків служило від 3,5 – 4 мільйонів українців [8, с.22]. Саме ці вояки могли стати основою для створення української армії. Свого часу, Наполеон Бонапарт говорив: «Народ, який не бажає годувати свою армію, згодом буде змушений годувати чужу». У цьому контексті Тимчасовий уряд Росії, прагнучи утвердити свою владу, мав першочергово рахуватися з власними збройними силами, оскільки війна тривала. Нестача продовольства та масове дезертирство рядових військовослужбовців могли повністю зруйнувати фронт. Тому 1 березня 1917 року Петроградська рада робітничих депутатів опублікувала «Наказ №1», який передбачав створення у збройних підрозділах російської армії спеціальних солдатських комітетів. Це стало першим кроком до демократизації збройних сил. Революційний військовий рух набрав ще більшої сили, коли з'явилися заклики до формування національних частин, що вже існували в російській імператорській армії. Національні підрозділи утворювалися переважно на Південно-Західному фронті, який перетинав Україну і в якому був найвищий відсоток українців [1]. У великих містах протягом березня відбувалися масові маніфестації за участю курсантів військових училищ та резервістів, які приходили у повному складі

й уперше відкрито проголошували лозунги про вільну Україну або надання їй автономії [5, с. 334]. Це було початком процесу українізації збройних сил – тобто створення українських військових формувань у складі колишньої російської імператорської армії.

Процес українізація армії відбувався наступним чином, так, 9 (22) березня у Києві за ініціативи адвоката, самостійника та публіциста Миколи Міхновського відбулися перші військові збори, що закликали Тимчасовий уряд надати Україні статус автономії та проголосили себе Тимчасовою Українською військовою радою. Національні заклики українського офіцерства постійно вороже критикувалося російським старшим командуванням, так чи інакше, цього процесу було вже не зупинити й поступово Київ стає центром усього військового руху. Уже 16 (29) березня тут розпочинається перша нарада київського гарнізону на якій було проголошено створення української військової організації – Військового клубу імені П. Полуботка, а після виголошення тези М. Міхновським про необхідність формування власних збройних сил, у травні формується Перший Український козачий полк ім. гетьмана Б. Хмельницького. Одразу з цими подіями у Києві вирішують створити Український військовий організаційний комітет на який було покладено зобов'язання безпосереднього формування національних збройних сил. До складу комітету увійшли: полковники Глинський та Волошин, поручик Міхновський та хорунжий Павелко [7].

Ключовим елементом революційних подій лютого-березня 1917 р. стали маніфестації у великих містах колишньої Російської імперії. Так, серед багатотисячних учасників демонстрацій значною часткою були українізовані військовослужбовці, що вимагали створення окремої національної армії в складі російської з введенням української мови, як статутної. Це був вагомий крок в українізації війська. Солдатські організації стали влаштовувати подібні виступи в Тернополі, Коломиї, Харкові. Уже в квітні утворюється Українська фронтова рада на чолі з Симоном Петлюрою. Проте, основною проблемою продовження українізації армії був відчайдушний опір проросійських старших офіцерів та політиків. За їх висловлюваннями це було порушенням єдиного революційного фронту, а полковник, згодом генерал і командувач військами Київського військового округа Костянтин Обєручєв назвав формування українських підрозділів – «зрадниками росії та дезертирами, що ховаються за жовто-блакитними прапорами». Зауважимо, що історії відомі такі утворення як чехословацького полку, латиських стрільців та відомий польський корпус генерала Довбур-Мусьніцького.

Відзначимо те, що опір проросійського командування та політиків не зумів зупинити процес українізації і 18 квітня (1 травня) було офіційно проголошено формування першого національного збройного формування Першого Українського козачого імені Богдана Хмельницького полку, чисельністю 3574 бійців розділених у 16 сотнях під командуванням штабс-капітана Д. Путника-Гребенюка. Полк одразу опинився під тиском з боку російського командування, так і рядового складу армії, що звинувати «богданівців» у зраді. Одним із «чорних» днів українізації військових частин став залізничний інцидент влітку 1917 року. Беззбройні солдати 1-го Українського полку відправляючись на фронт ешелонами були обстріляні кирасирами та донськими козаками на станції Пост Волинський, внаслідок чого 16 козаків було убито, ще 30 поранено. Винні російські офіцери не були покарані, а богданівці стали першими жертвами україно-російського протистояння. Ця подія ще більше розповсюдила революційний рух в армії, при цьому зачепивши найвіддаленіші частини та полки. У травні 1917 року нараховувалося до 1337 українських солдатських організацій [2, с. 52].

Центральна Рада провела І Всеукраїнський військовий з'їзд, що відбувся 5-8 травня у Києві, задля того, щоб військовий рух став єдиним та керованим. У зібранні прийняло участь близько 700 делегатів, які представляли інтереси майже мільйона військовослужбовців. Серед ключових питань оголошених на з'їзді були: надання автономії Україні в рамках федеративної росії; націоналізація війська на національно-територіальному принципі; ззапровадження української мови як офіційної у лавах збройних сил та військових учбових закладах.

Задля виконання поставлених завдань було створено Український генеральний військовий комітет на чолі з Симоном Петлюрою. Після з'їзду одразу утворилося ще кілька національних українських полків у різних куточках колишньої імперії.

Як зазначає дослідник Стефанів З., що в умовах опору російської влади до процесу українізації армії, відбувся і ІІ Всеукраїнський військовий з'їзд наприкінці червня 1917 року, за участі 1976 делегатів, які представляли 1 732 442 вояків [7]. Рішуча позиція військових на з'їзді змусила Центральну Раду проголосити 23 червня І Універсал, яким спо-

віщала, що «однині самі будемо творити наше життя». ІІ Всеукраїнський військовий з'їзд та проголошення автономії хронологічно співпали з генеральним наступом російських військ, тому дії Центральної Ради могли загрожувати провалу операції, що змусило Тимчасовий уряд піти на переговори з очільниками в Києві та пообіцяти визнання ради, як органу місцевого управління, але натомість «не розвалювати фронт українізацією». На що очільники Центральної Ради погодилися, по суті віддавши усі привілегії управління збройними силами в руки Тимчасового уряду. Прикладом цього є наведена теза з ІІ Універсалу Центрально Ради: «Що торкається комплектування військових частин, то для сього Центральна Рада матиме своїх представників при кабінеті Військового Міністра, при Генеральнім Штабі і Верховному Головнокомандуючому, які будуть брати участь в справах комплектування окремих частин виключно українцями, поскільки таке комплектування, по определенню Військового Міністра, буде являтись з технічного боку можливим без порушення боєздатності армії» [9].

Однак, запланований наступ Керенського зазнав повної поразки по суті ставши останньою операцією російської армії на Східному фронті Першої світової війни. Деморалізовані солдати переповнені пацифістським духом бунтували, відмовляючись продовжувати воювати.

На тлі розвалу армії, Тимчасовому уряду не залишалося нічого, окрім, погодити наказ про реорганізацію збройних з'єднань за національно-територіальним принципом, але під повним керівництвом російської влади, яка в свою чергу ліквідувала окреме українське відомство – Генеральний секретаріат військових справ. Розуміючи перевагу дисциплінованих національних частин 18 липня 1917 року за наказом генерала Лавра Корнілова була розпочата реорганізація 34-го армійського корпусу 7-ї армії. Усіх вояків російської національності було переведено до 41-го корпусу, а на їх місце надіслано солдат-українців з інших підрозділів. Дане військове з'єднання було очолене генералом П.Скоропадським й увійшло в історію під назвою саме 1-ий Український корпус.

Невдовзі було створено 51-й корпус, згодом перейменований у 2-й Січовий Запорізький. Українізація оперативно проходила в інших підрозділах російської армії: кавалерії, артилерії. На Румунському фронті відбувалась українізація 10-го, 11-го, 26-го і 40-го армійських корпусів. Піддалася реорганізації й 4-та Стрілецька «залізна» дивізія у вересні 1917 року. Дане військове з'єднання складалося виключно з українців та перебувала на румунському фронті до березня 1918 року, після чого була передислокована у повному складі до Одеси де була розформована за наказом Центральної Ради.

У кавалерійських частинах російської армії український рух найактивніше проходив у складі 14-го Уланського полку, який складався переважно з українців. Спочатку українізації піддався лише один ескадрон цього формування. Проте, невдовзі був сформований цілий кінний полк, який отримав найменування на честь Тараса Шевченка та став налічувати 800 шабель. На Північному фронті було організовано Гайдамацький курінь у складі І-го Фінляндського піхотного полку. Очолив з'єднання сотник Пустовіта. Курінь прославився важким переходом через Білорусь до Києва у ході якого завдав кілька поразок більшовицьким загонам, проте самі гайдамаки зазнали важких втрат і змушені були влитися до складу полку «богданівців».

Зауважимо й те, що українізація зачепила і військові учбові заклади. Так в Академії Генерального Штабу в Петербурзі було створено Українську академічну раду. У вересні 1917 року в Києві було українізовано дві піхотні школи, а також гарматний дивізіон, інженерний полк, телеграфічну сотню та запасний скорострільний курінь. Підкреслимо й той момент, що українська влада не мала чіткого плану українізації всіх військових формувань колишньої імперської армії, в яких служили українці.

Українські урядовці, підтримавши ідею заснування українського військового клубу і початку організації національної армії, наказом створили Український військовий комітет, який очолив полковник Глинський та командир київської запасної бригади полковник Волошин. До президії організаційного комітету також увійшли капітан Гоц, поручик Міхновський і прапорщик Павелко. Цей комітет став першою центральною організацією, яка займалася українізацією армії.

Вже 22 березня 1917 року збори українських офіцерів оголосили себе «Установчою військовою радою». За прикладом Києва військові клуби та ради почали створюватися як на фронті, так і в тилу. Відбувалися численні зібрання військовослужбовців, де майже одностайно підтримували створення національних збройних сил. Навіть лідери Центральної Ради не очікували такого широкого руху серед українців в армії. Михайло Грушевський писав: «Організаційні завдання, поставлені Українською Центральною Радою,

програма українізації життя і ладу на Україні несподівано для багатьох викликали найбільший рух у військову» .

Навесні 1917 року по всій Україні відбувалися військові зібрання та з'їзди, обиралися ради та комітети. У березні в Одесі полковник М. Омелянович-Павленко вивів школу прапорщиків на маніфестацію під українським прапором. За спогадами Д. Дорошенка, українські військові клуби активно діяли в прифронтовій смузі в Буковині, зокрема в Чернівцях, Кутах та Гура-Гуморі [6, с. 75].

З жовтневими подіями в Петрограді 1917 р., поваленням Тимчасового уряду й встановлення більшовицької влади, відношення до українізації армії та й взагалі до Центральної Ради в суспільстві було не однозначним. Більшовицький переворот був прийнятий з насторогою у Києві і наступні події, що супроводжувалися збройною боротьбою на вулицях міста, примусило українську владу та передусім військових до втручання і придушення повстання більшовиків у столиці. Після цього провели III Всеукраїнський військовий з'їзд з 2 по 12 листопада – це стало кульмінаційною подією в українізації армії. Проте знову рішучість військовослужбовців була зустріта пасивністю Центральної Ради, яка не наважувалася на проголошення повної незалежності України й створення регулярних збройних сил. Тим не менше українізовані полки у Києві та регіонах протистояли намаганням більшовиків захопити владу, постійно роззброюючи їх та ешелонами відправляючи за територіальні межі УНР. Це були останні мирні намагання врегулювання назріваючого конфлікту між Центральною Радою та Раднаркомом, апогеєм якого став «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради» від 4 (17) грудня 1917 року, що звісно був відкинутий останньою [7].

Проаналізувавши прорахунки Центральної Ради зазначимо, що однією з помилок політиків цього кризового періоду стала повна бездіяльність та ігнорування відкритої більшовицької агресії в Харківській губернії та відставка Симона Петлюри з поста генерального секретаря військових справ, який намагався протидіяти по суті відкритого наступу червоної армії на Україну. Ця подія буквально перекреслила усі здобутки українізації збройних сил, солдат і старшин, відданих справі українського народу демобілізували, а найбільш професійні командири були звільнені, або подали у відставку у знак незгоди з політикою відвертого пацифізму уряду В. Винниченка.

Сучасні історики та очевидці, які залишили власні спогади про події кінця 1917 року доволі часто критикують соціалістичні погляди В. Винниченка, особливо щодо організації армії, а конкретніше заміни її на народну міліцію (тобто ополчення). Така форма організації військових з'єднань могла бути доступна лише за умови сильної централізованої влади та в умовах миру, під час якого ополчення могло б періодично (кілька разів щорічно) проходити тактичний вишкіл та бути в резерві. Ще однією не менш важливою рисою «міліції» повинна була бути організованість та мобільність аби у разі необхідності максимально швидко сформувати бойові підрозділи та виступити на захист державності, що буквально не могло бути здійсненим на чималій території УНР.

Пасивність та безумовно згубна політика урядовців наприкінці 1917 року призвела до розкладання не так давно українізованих частин російської армії, що зрештою зіграло злий жарт з Центральною Радою у ході зимового наступу більшовиків. Лиш героїзм бійців та студентів на станції Крути у січні 1918 року змогли виграти час для укладення Берестейського мирного договору.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Українізація збройних частин царської армії показала, що про самостійну долю України турбувалися не тільки політики Центральної Ради, але й військовослужбовці, як рядові так і офіцери. Можна стверджувати, що протягом літа-осені 1917 пасивну політику Центральної Ради, компенсувала рішучість армії, тобто українців, які там перебували, вони за короткі терміни змогли організувати дисципліновані та ідейно-вмотивовані підрозділи, готові відстоювати інтереси як самостійної так і незалежної України. На жаль, успіхи процесу українізації, усі її досягнення були нівельовані наприкінці того ж 1917 року, коли Центральна Рада видала низку указів про демобілізацію збройних формувань, тим самим знищивши увесь потенціал оформлення низки багатотисячних полків іменованих на честь козацьких гетьманів у єдину національну регулярну армію. У підсумку зауважимо, що українізація створила підґрунтя для розвитку військової справи на території УНР, але не розуміння політиків значення військовослужбовців в національному русі, призвело до дезорганізації солдат і офіцерів, які або повернулися до мирного життя, або були розагітовані більшовицькою пропагандою. Тому досвід тих часів, має вчити управлінців тому, що в державі має бути боєздатна армія.

Література:

1.Верстюк В. Українська Центральна Рада й українізація військових частин російської армії. Історичні студії до 95-річчя початку Української революції 1917-21 рр. *Український історичний журнал*. Випуск №3. 2012.

2.Волковинський В. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни. *Український історичний журнал*. 2004. №4. с.52.

3.Зінкевич Р. Початки формування армії УНР восени 1917 року. URL: http://surl.li/wjlpuu

4.Лисенко А. Військова політика центральної ради у ході відновлення Української державності. *Наукові записки з української історії*. 2016. Вип. 40. С. 162–168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzzui_2016_40_20

5.Лотоцький О. Сторінки минулого. Ч.ІІІ. Варшава, 1934. С. 334.

6.Пархоменко В. Військова політика Української Центральної Ради: очима її сучасників. *Сумський історико-архівний журнал. № XII-XIII. 2011*. С. 74–79.

7.Стефанів З. Українські збройні сили в 1917–1921 рр: Частина 1: Воєнно-історичний нарис. Бібліотека Українського Комбатанта. 1947 рік, 121 с.

8.Реєнт О. П., Сердюк О. В. Перша світова війна і Україна. К.: Генеза, 2004, 480 с.

9.Універсал Української Центральної Ради (ІІ). Конституційні акти України 1917–1920. Невідомі конституції України. Київ: Філософська і соціологічна думка, 1992 рік.

10. Semenets-Orlova I. Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education as a means of forming of the culture of citizenship. *Civic competences in vocational education of civil servants and local government officials*, 2016, 66–87.

НОТАТКИ

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ ТА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

Випуск 3 (75), 2024

Засновано 2001 року
Видання виходить 6 разів на рік

Коректор *І. М. Чудеснова*
Комп'ютерне верстання *Ю. В. Ковальчук*

Підписано до друку 31.10.2024 р.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Замовлення № 1224/820. Ум. друк. арк. 15,11.
Наклад 100 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.